

KUSTÁR ZOLTÁN – NÉMETH ÁRON:

Tudományos dolgozat – teológiából

ÚTMUTATÓ TEOLÓGIAI SZAKDOLGOZATOK, TUDOMÁNYOS
DIÁKKÖRI DOLGOZATOK KÉSZÍTÉSÉHEZ, KITEKINTÉSEL A DOKTORI
ÉRTEKEZÉSEKRE

Kustár Zoltán – Németh Áron:

Tudományos dolgozat – teológiából

A DEBRECENI REFORMÁTUS HITTUDOMÁNYI EGYETEM
ŐSZÖVETSÉGI TANSZÉKÉNEK TANULMÁNYI FÜZETEI

Új sorozat – tizenegyedik kötet
(DÓTTF 11)

Sorozatszerkesztő:
dr. Kustár Zoltán

Kustár Zoltán – Németh Áron:

Tudományos dolgozat – teológiából. Útmutató teológiai szakdolgozatok,
tudományos diákköri dolgozatok készítéséhez, kitekintéssel a doktori
értekezésekre

Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Debrecen, 2024

© Dr. Kustár Zoltán

© Dr. Németh Áron

Minden jog fenntartva

Tördelés, nyomdai előkészítés: Szilágyiné Asztalos Éva

A könyv megjelentetését a Debreceni Református Hittudományi Egyetem
az intézményi Kutatásfinanszírozási Program keretében támogatta.

ISSN: 1786-0814

ISBN 978-615-5853-70-8 nyomtatott változat

ISBN 978-615-5853-71-5 online változat

Kiadó: Debreceni Református Hittudományi Egyetem

Felelős kiadó: Dr. Baráth Béla Levente rektor

Nyomdai kivitelezés: Kapitális Nyomdaipari Kft.

Felelős vezető: Kapusi József

Kustár Zoltán – Németh Áron:

TUDOMÁNYOS DOLGOZAT – TEOLÓGIÁBÓL

Útmutató teológiai szakdolgozatok, tudományos diákköri dolgozatok
készítéséhez, kitekintéssel a doktori értekezésekre

Debrecen, 2024

Tartalom

Előszó gyanánt: Követelmények, kompetenciák és a „nagy kaland”	9
1. Témaválasztás	11
1.1. Milyen témát válasszunk?	11
1.2. Mikor válasszuk témát (és témavezetőt)?	15
2. A források	17
2.1. A források természete	17
2.1.1. <i>Primer és szekunder források</i>	17
2.1.2. <i>Analóg és digitális források</i>	19
2.2. A forrásokkal kapcsolatos problémák	20
2.3. A források kezelésének általános szabályai	20
2.4. A források értéke, minősége: előzetes támpontok	21
2.5. A források feltérképezése	24
2.6. A forrásmunkák beszerzése	30
3. A források feldolgozása	37
3.1. Milyen sorrendben olvassunk?	37
3.2. Hogyan jegyzeteljünk?	39
3.2.1. <i>Aláhúzás, lapszéli jegyzetek</i>	39
3.2.2. <i>Cédulázás, az e-cédula</i>	39
3.3. Munkaterv készítése: szerkezet, terjedelem, határidők	42
3.3.1. <i>A munkaterv összeállítása</i>	42
3.3.2. <i>A dolgozat terjedelme, fejezeteinek aránya</i>	43
3.3.3. <i>Ütemezés</i>	43
4. A dolgozat tartalmi sajátosságai	47
4.1. Kinek írjuk a dolgozatot?	48
4.2. Mivel és hogyan kezdjük?	49
4.3. Hogyan írjunk?	50

4.4. Tárgyszerűség, ellenőrizhetőség, megismételhetőség	51
4.4.1. Mitől lesz tudományos egy dolgozat?.....	51
4.4.2. Tárgyszerűség.....	52
4.4.3. Ellenőrizhetőség.....	52
4.4.4. Megismételhetőség.....	53
4.5. További tartami elvárások.....	54
4.5.1. Újszerűség.....	54
4.5.2. Forrásismeret.....	54
4.5.3. Részvétel a szakmai diskurzusban	54
4.5.4. Kritikai látásmód.....	55
4.5.5. Logikus szerkezet, belső kohézió	55
4.6. A téma behatárolása	55
4.7. Munkahipotézis, tézis és eredmény	56
4.8. Érvelés.....	56
5. A dolgozat megszövegezése	59
5.1. A szöveg tagolása: fejezet, címfelirat, bekezdés	59
5.2. A dolgozat kötelező összetevői.....	60
5.2.1. Cím.....	60
5.2.2. Tartalomjegyzék	60
5.2.3. Előszó.....	61
5.2.4. Bevezetés.....	62
5.2.5. Központi rész.....	62
5.2.6. Befejezés.....	63
5.2.7. Irodalomjegyzék.....	63
5.3. Egyéb, nem kötelező tartozékok	64
5.3.1. Exkurzus	64
5.3.2. Rövidítések jegyzéke	64
5.3.3. Mellékletek	64
5.3.4. Név- és tárgymutató.....	65
5.3.5. Függelékek	65
5.4. Ne felejtsük el a végső ellenőrzést!.....	65

6. A tudományos stílus sajátosságai	67
6.1. Tömör és világos megfogalmazás	67
6.2. A szaknyelv (helyes) használata	68
6.3. Személytelen stílus, érzelmi semlegesség	68
6.4. Tárgyilagosság, tisztelet és méltányosság	69
6.5. Megbízhatóság, következetesség	70
6.6. Nyelvhelyesség, helyesírás, igényes szövegkép	71
7. Szerzői jogok, plágium: a dolgozat tudományetikai vonatkozásai	73
8. A dolgozat megformálása	77
8.1. Méret, terjedelem, tipográfia	77
8.2. Külső borító és a belső címlap	81
8.3. Tartalomjegyzék	81
8.4. A főszöveg tagolása, a belső címek	82
8.5. Idézetek	83
8.6. Hivatkozások, jegyzetek	86
8.6.1. Hivatkozás	86
8.6.2. Szövegközi jegyzet, lábjegyzet, végjegyzet	87
8.6.3. A lábjegyzet használatának főbb szabályai	88
8.7. Irodalomjegyzék	91
9. Hivatkozás- és bibliográfiakezelő rendszerek. A Zotero	101
Felhasznált irodalom	105

Előszó gyanánt: Követelmények, kompetenciák és a „nagy kaland”

Az egyetemi képzésben a hallgatók elkerülhetetlenül találkoznak a dolgozatírás követelményével. Ezek egy része rövidebb lélegzetű írás, például olvasónapló, rövidebb beadandó, amelyek ugyan tudományos művekhez és témákhoz kapcsolódnak, mégsem igényelnek speciális metodikát. Am egy szemináriumi dolgozattal kapcsolatban már komolyan felmerül a kérdés, hogyan kutassak, hogyan érveljek, hogyan fogalmazzak és formailag milyen szabályokat kövessék ahhoz, hogy a téma feldolgozásával az oktató is elégedett legyen. Egy tudományos diákköri (TDK) dolgozat mögött pedig már kifejezetten irányított kutatómunka áll, s így ennek az eredményeit a tudományos publicisztika szabályai szerint kell egy dolgozatban a nyilvánosság elé tárni, és ugyanez az egyetemi tanulmányok végén a benyújtandó szakdolgozatra is igaz. Márpedig a „hogyan” kérdése ezekkel a dolgozatokkal kapcsolatban már komoly és megkerülhetetlen kérdésként jelentkezik.

Egy terjedelmes dolgozat elkészítése eltérő kompetenciákat igényel, mint egy vizsgára való felkészülés vagy egy szóbeli kiselőadás. Az írás ugyanis elmélyült foglalatosság, amelynek során egy egész szemeszteren, szakdolgozat és a TDK-dolgozat esetében pedig akár több éven át is egyetlen témára fókuszálunk, ami stratégiai tervezést és kitartást követel. A téma kiválasztása és a feldolgozás nagyfokú önállóságot feltételez, ami egy kollokviumon a vizsgaanyag visszazamondása esetében koránt sem kötelező. Az írás fárasztóbb, mint a beszéd, nagyobb gondosságot igényel, az érvelés szóban egy vita során még korrigálható, egy leadott dolgozatban nem, de a saját vélemény iránti felelősség súlya is nagyobb, ha azt írásban nyilvánította ki az ember. Mindezen túl azonban még ott van a pszichológiai gát, a félelem is, ami sokakat elfog, amikor végül neki kellene kezdeni az írásnak: Képes vagyok erre? Hogy jövök én ahhoz, hogy tudományos kérdésben saját véleményem legyen? Erről már annyi okosat leírtak: mit tudnék én ehhez hozzátenni? Hol kezdjem? Nincs erre valami más megoldás? – egyszerűen minden dolgozatírással kapcsolatban ott várja a hallgatót az „írásfrász” réme, avagy „az üres laptól való félelem”.¹

¹ Lásd GYURGYÁK: Tudományos írás (2019), 11.77–78, a kérdéshez részletesen ESSELBORN-KRUMBIEGER: Von der Idee zum Text (2022), 201–217.

Ám a dolgozatírás az egyetemi tanulmányok egyik legizgalmasabb kihívása, hiszen kevés maradandóbb és izgalmasabb dolgot alkothatunk a tanulmányaink során. Érdeemes hát ehhez azoknak is pozitív lehetőségként hozzáállni, akiknek a diplomaszerezés után ez nem lesz majd a mindennapi feladataik része. Ennek előfeltétele persze nem csak az, hogy a dolgozat megírása ellen ható természetes erőket (mint a diákmunka terhe, időhiány, egy váratlan szerelem, a közösségi nyomás vagy a fentebb már említett „írásfrász”) kordában tartsuk, hanem az is, hogy kellő módszertani ismeretekkel felvértezve lássunk hozzá ehhez a kihíváshoz.

Ez a könyv az ehhez szükséges fontosabb ismereteket, tanácsokat foglalja össze. A témában már számos hasznos kiadvány megjelent, amiknek az eredményeit igyekeztünk is ebbe az írásunkba beleépíteni, saját témavezetői tapasztalatainkon mérlegre téve az abban olvasottakat. Ugyanakkor olyan magyar nyelvű, kellően részletes szakkönyvről, amely a dolgozatírás kérdését kifejezetten a hitéleti szakok egyetemi hallgatóinak igényeire tekintettel, a keresztyén teológia sajátosságaihoz igazodva született volna meg, nincsen tudomásunk. Írásunkkal ezt a hiányt igyekeztünk pótolni – segítve ezzel a magyar anyanyelvű egyházi felsőoktatás, illetve saját egyetemünk hallgatóit, legyen szó rövidebb szemináriumi dolgozatok, TDK-dolgozatok vagy egy szakdolgozat elkészítéséről. Mivel írásunk számos ponton a doktorképzés követelményeire is kitér, bíznunk benne, hogy PhD-hallgatók is haszonnal forgathatják.

Azt reméljük, hogy írásunk nem csupán kellő tudással vértéz fel, de elég bátorítást is kínál a hallgatóknak ahhoz, hogy a dolgozatírás megírása a számukra valóban jó élmény, izgalmas kihívás, egy „igazi nagy kaland” legyen.

Dr. Kustár Zoltán, Dr. Németh Áron

1. Témaválasztás

1.1. Milyen témát válasszunk?

A dolgozat elkészítésének egyik központi kérdése a témaválasztás. Ma is megkívlelendő e téren az Umberto Eco által felállított négy szabály,¹ amit bevezetésként kissé részletezve, saját tapasztalatainkkal is kiegészítve ismertetünk:

1. A téma feleljen meg a dolgozatíró érdeklődési körének

Sok esetben előre kiírt témák közül kell és lehet választani, de az is gyakori, hogy a témavezetővel egyénileg meg lehet egy témában állapodni. Lehetőleg olyasmivel foglalkozunk, *ami érdekel bennünket*, amit izgalmasnak találunk.² Ha nincs ilyen, keressünk olyan témát, amivel már eddig is foglalkoztunk a tanulmányaink során, vagy ami kapcsolódik eddigi olvasmányélményeinkhez, és nem idegen a politikai, kulturális és vallási meggyőződésünktől. Ha ilyen téma sincs, válasszunk olyat, ami hasznosnak ígérkezik, mert szükségünk lehet rá az „életben”, a jövőbeni munkánkban. Ha ilyen sincs, akkor nincs mese, legyen a téma az, amit – Molnár János tanácsával élve – a legkevésbé utálunk.³

2. A felhasználandó források legyenek hozzáférhetőek

Ha találtunk egy témát, utána kell járni, hogy elérhetőek-e a téma megírásához szükséges források. Addig nem szabad véglegesíteni a döntésünket, amíg nem győződünk meg erről. Ez igaz a kutatás primer forrásaira, de az adott témát tárgyaló szakirodalomra is. Még ha a mai világban online felületen sok minden el is érhető, erről a követelményről fontos időben tájékozódni, hiszen a források felkutatása és megszerzése adott esetben aránytalanul sok időt és jelentős költségeket igényelhet tőlünk (utazás, fénymásolás, könyvtárközi kölcsönzés stb.). Ne akarjunk például a 20. századi amerikai magyar emigráció egyházi életéről dolgozatot írni, ha esélyünk sincs arra, hogy kijutunk Amerikába, hogy ezekhez a forrásokhoz hozzáférjünk. Ám ugyanígy meg kell gondolni, hogy Náhum prófé-

1 Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 10.

2 ALBERT: Dolgozatok írása (2007), 7.

3 Lásd MOLNÁR: Kutatási módszertan [évsz. n.], 3.

ta könyvről akarunk-e szakdolgozatot írni, ha az egyetemi könyvtárban csupán két-három olyan kommentár található hozzá, ami nem régebbi 15 évnél, illetve nem német nyelven és mondjuk gót betűvel írták. Fontos tehát, hogy ha felmerült egy téma, amivel szívesen foglalkoznánk, előzetesen keressünk rá az egyetemi könyvtár elektronikus katalógusában, illetve kérdezzük meg ez ügyben a kiszemelt témavezetőt.

3. A források legyenek kezelhetők

Előzetesen tájékozódjunk, hogy milyen nyelven elérhetőek az adott téma forrásai, fontosabb szakmunkái. Alapszabály, hogy olyan témát válasszunk, aminek a feldolgozása nem igényli olyan idegen nyelv ismeretét, amivel nem rendelkezünk. Napjainkban már egyre javul az online fordítóprogramok minősége (ehhez lásd lentebb, a 2.3. alfejezetet); mivel azonban a magyar teológiai szövegbázis mennyisége az interneten még messze nem elég e programok hibátlan működéséhez, sok butaság és pontatlanság fog belekerülni a szövegünkbe, ha valós nyelvtudás nélkül támaszkodunk ezekre. A latin-amerikai felszabadítás-teológiából például ne akarjunk szakdolgozatot írni, ha nem olvasunk spanyolul vagy portugálul, és az örmény bibliafordítás egybevetése a Septuaginta szövegével is vállalhatatlan feladat, ha a jelölt sem örményül, sem ógörögül nem tud (elég jól). De a bibliai archeológia területéről se válasszon valaki témát, ha nem olvas angolul: ennek a tudományterületnek a primer forrásai ugyanis (a héber mellett) zömében angolul látnak napvilágot, míg azzal is előre tisztában kell lennünk, hogy a bibliai könyvek redakciótörténetét vagy a Luther teológiáját elemző írások zömében német nyelven születtek meg.

Doktori értekezések esetében elengedhetetlen követelmény, hogy csak olyan témát válasszunk, aminek forrásait eredeti nyelven képesek vagyunk elolvasni. Egy szakdolgozat esetében azonban ettől számos esetben eltekinthetünk, ha a szövegforrások megfelelő, tudományos igényű fordításokban a rendelkezésünkre állnak. Miért ne foglalkozhatna egy teológia szakos hallgató a görög egyházatyákkal, ha nem is képes például Órigenészt eredetiben olvasni, ha az kiváló magyar fordításban elérhető – vagy miért ne elemezhetné Ágoston *Vallomásait*, ha nem is tud olyan szinten latinul, hogy a művet eredetiben olvassa, de az magyar fordításban a rendelkezésére áll? Nyilván egy ilyen dolgozat az adott szerző tanításának tartalmára kell irányulnia, és nem elemezhetjük például a szerző stílusát, ami csak a forrásművek eredeti nyelve alapján lenne bemutatható. Ilyenkor is fontos azonban, hogy ne magát a szerzőt vonjuk vizsgálat alá, hanem, mondjuk, a hatástörténetének valamely szegmését elemezzük. Ha például a dolgozat tárgya Órigenész hatása a 20. századi katolikus bibliai hermeneutikára, akkor vizsgálatunk elsődleges tárgya nem Órigenész, hanem a legújabb kori katolikus teológia, s így elégséges az ókori egyházatyá hermeneutikai elveit egy jó fordítás és néhány alapos monográfia alapján ismernünk. Vigyázat, ebben az esetben természetesen a római katolikus teológia forrásaival kapcsolatban áll elő hasonló probléma, így érdemes azt a magyar katolikus vagy a német katolikus teológiára szűkíteni, annak függvényében, hogy csak magyarul,

vagy esetleg német nyelven is olvasunk. Ugyanígy: egy vallástanár vagy hitoktató szakos hallgató nyilván írhat dolgozatot a *Gyermekkel való foglalkozás az ókori Izráelben a Példabeszédek könyvének tanítása alapján* címmel, még akkor is, ha a mintatantervet követve nem kellett elsajátítania a bibliai héber nyelvet. Ám ilyenkor is tanácsos témaként egy szűkebb területet, például az alábbi részterületet választani: *A Példabeszédek könyve gyermeknevelési elveinek hatása a 19. századi protestáns pedagógiában*, esetleg még konkrétabban, mondjuk ... *Karácsony Sándor pedagógiai írásaiban*. Ez esetben ugyanis nem a Példabeszédek könyvét elemezzük elsődlegesen, így itt ráhagyatkozhatunk a bibliafordításokra és egy-két megbízható kommentárra, szaktanulmányra – a dolgozat elsődleges témája ugyanis ez esetben a protestáns pedagógia, illetve Karácsony Sándor lesz. Ehhez a kérdéshez majd a dolgozat tartalmi elvárásaihoz kapcsolódó 4.5.1. fejezetben is visszatérünk.

4. A kutatási módszer feleljenek meg a dolgozatíró felkészültségének

Fontos, hogy a források feldolgozásához szükséges kutatási módszer birtokában legyünk. Ne akarjunk például dolgozatot írni Einstein relativitáselméletének asztrofizikai konzekvenciáiról, ha a relativitáselmélet alapképletét sem ismerjük,⁴ de ugyanígy ne vállaljuk a diplomamunkánkhoz kérdőíves felmérések statisztikai kiértékelésén alapuló primer kutatásokat, ha a kérdőívkészítés vagy a statisztika területén minimális jártassággal sem rendelkezünk. Viszont amiből már írtunk szemináriumi dolgozatot, teljesítettünk belőle gyakorlatot, így szert tettünk már némi tapasztalatra benne, bátran választható témának.⁵ Hasonlóképpen, ha egy előadás (például az ószövetségi írásmagyarázat) egy konkrét módszer gyakorlati alkalmazását szemlélteti s így ráláttunk már az adott tudományterület metodikájára, bátran választhatunk olyan témát, amit ezzel az „el-lesett” metodikával biztosan meg fogunk tudni majd oldani.

Végül néhány további javaslat:

5. Ne vállaljuk túl magunkat

Egy egyetemi dolgozat ne legyen túlságosan ambiciózus. Figyelem, ez még nem doktori dolgozat, nem is egy MTA akadémiai értekezés, és főleg nem életünk mindent összegző „fő műve”. Írásunk TDK-dolgozat vagy szakdolgozat, így a cél az, hogy *ennek* legyen jó, de legalább legyen elég jó ahhoz, hogy a kreditet megkapjuk érte, és bátran nézzünk utána bele a tükörbe.

6. A téma legyen kellően lehatárolt

Nem lehet dolgozatot írni *Isten a Bibliában* címmel, sem *A keresztyén egyház története a kezdetektől napjainkig* témában, mert az egyrészt nagyképűnek hat (ilyet összefoglaló műveket professzorok szoktak írni életművük megkoronázásaként), másrészt vagy semmitmondóan általános, másoktól átvett megállapításokból fog állni, vagy tele lesz kellően alá nem támasztott egyéni értékítélet-

⁴ Lásd a példához MOLNÁR: Kutatási módszertan [évsz. n.], 3.

⁵ ALBERT: Dolgozatok írása (2007), 7.

tel. Ám legyen a téma lehatárolt már csak a szükséges előismeretek, a források és a szakirodalom mennyiségének kordában tartása miatt is. Ráadásul egy kellemes szűk témában bárki úgy tud elmélyedni, ahogy leendő olvasói és bírálói azt minimális eséllyel tették meg előtte, így írása hasznosnak és eredetinek fog minősülni.⁶ Fontos az időfaktor: legyen a rendelkezésre álló idő alatt kikutatható, megírható a téma.

7. A téma ne legyen se abszolút hiánycikk, se teljesen „lerágott csont”

Ahogy fentebb megállapítottuk, fontos, hogy a választott témánk szakirodalma legyen hozzáférhető számunkra, ezért a téma véglegesítése előtt fel kell térképeznünk a forrásokat. Ebben a tájékozódásban azonban nemcsak a források elérhetőségéről, hanem azok mennyiségéről is tudomást szerzünk. Ha a választani kívánt témáról szinte semmilyen szakkönyv vagy szakcikk nem született, akkor szakdolgozatként nem javasolt választani, de lehet, hogy egészen innovatív TDK- vagy PhD-dolgozat születhet majd, ami egy újszerű kérdésfelvetés egyik első szakirodalma lesz. (Persze első körben legyünk gyanakvók: valóban nem jutott még senkinek eszébe ez a téma – vagy csak én keresem rossz helyen?). Ám az is kiderülhet, hogy a kiszemelt témához számtalan friss és vaskos szakmunka íródott, amihez nem lenne egyszerű bármit is hozzátenni. Az ötlet más fejből már hamarabb kipattant, van ilyen. Ha szakdolgozatot írunk, akkor biztonsági megoldásként vállalható, hogy a feltárt legújabb szakirodalom kritikai egybevetését végezzük el, illetve a kutatás így feltárt legújabb trendjeire kritikailag reflektálunk. Az ilyen túlexponált, vagy slágerszerű témák viszont kevésbé alkalmasak TDK- vagy PhD-kutatáshoz, mert nehéz (bár nem lehetetlen) új szempontokkal gazdagítani a tudományos diskurzust. A kiszemelt témánk feldolgozottsági foka nagyban befolyásolja tehát, hogy végül milyen profilt adunk a kutatásnak, finomhangolással mire fókuszáljuk a kutatást, vagy hogy egyáltalán megtartjuk-e az eredetileg kiszemelt témát, vagy inkább egy megfelelőbbet keresünk.⁷

8. Találjunk megfelelő témavezetőt

Egyetemenként és tanszékenként, sőt oktatónként is eltérhetnek a témavezetéssel kapcsolatos elvárások. Mindenképpen fontos azonban a témavezető személye: szakmailag legyen felkészült, személyiségjegyei alapján legyenek jók a kilátások a harmonikus együttműködésre, és fontos, hogy bízzon benne a hallgató. Ha van rá módunk (és miért ne lenne?), előzetesen tájékozódjunk felsőbb évesektől, az adott oktatónak milyen a stílusa, mik az elvárásai, milyen gyakran konzultál a hallgatóival, hajlandó-e előzetesen átolvasni a fejezeteket, vagy csak legvégül egyben az egész dolgozatot, véleményét előzetesen elmondja-e vagy majd csak a bírálóban rója fel azokat kéjesen a szakdolgozóinak, és egyáltalán: mennyire veszi komolyan a téma-vezetést. A jó témavezető már a megfelelő

⁶ Lásd ehhez még lentebb, a *Mitől lesz tudományos egy dolgozat?* című 4.4.1. fejezetet.

⁷ A kérdéshez lásd DUNLEAVY: *How to Plan, Draft, Write and Finish a Doctoral Thesis* (2003), 18–26.

téma megtalálásában is sokat tud segíteni (aktuális? kutatható? elérhetőek a forrásai? az időkeretbe belefér?), nem is szólva azokról a szakmai visszajelzésekről, amelyek jó irányba terelhetik a kutatásainkat. Tartsuk szem előtt Umberto Eco bölcs megállapítását: „a szakdolgozatírás, a könyvíráshoz hasonlóan kommunikációs gyakorlat, feltételezi a közönséget, és a témavezető a kompetens közönség egyetlen olyan képviselője, aki munka közben a diák rendelkezésére áll.”⁸

9. *Viszonyuljunk rugalmasan a témánkhoz*

Minden előrelátás és témavezetői bölcsesség ellenére is előállhat olyan helyzet, hogy az eredeti témaválasztásunkon kisebb-nagyobb mértékben módosítani kell: ilyenkor a veszteségek minimalizálására törekedve kell újratervezni a kutatás menetét. Kiderülhet, amint fentebb láttuk, hogy a témának nincs elég (a hallgató által elérhető vagy feldolgozható) szakirodalma, vagy éppen ellenkezőleg, a kutatás közben egyszer csak kezünkbe akad az a könyv, amit valójában mi akartunk megírni. A szakirodalom bősége, de a váratlan okokból előállt időzavar is a téma utólagos szűkítésére kényszeríthet. Ám az is bekövetkezhet, hogy ki kell terjeszteni a kutatási területet, mert a ténylegesen elért források segítségével képtelenségnek bizonyul elérni a kívánt terjedelmet. Miközben tehát a felszínesség és parttalanság veszélyeit elkerülve kellően le kell határolnunk a témánkat, biztosítsuk magunk számára azt a rugalmasságot is, hogy szükség esetén módosítsuk azt. Higgyük el, ez még mindig a kevésbé kockázatos megoldás ahhoz képest, hogy teljesen elvetjük a témát vagy témavezetőt váltunk.

1.2. Mikor válasszuk témát (és témavezetőt)?

Az időzítés kérdése leginkább attól függ, hogy a készülő dolgozat egy kutatószemináriumra, TDK-konferenciára készül, vagy szakdolgozatként, esetleg PhD-értekezésként kívánjuk benyújtani.

Választható szemináriumok esetében tudjuk befolyásolni, hogy hányadik félévben szánjuk rá magunkat egy dolgozat elkészítésére, bár a mintatantervet ezen a téren is nagyjából érdemes követni. Ha felvettünk egy szemináriumot, rendszerint a félév első alkalmain dől el, hogy a szorgalmi időszak 14 hetében milyen területen kell majd elmélyedni és egy nagyjából 10 oldalas tudományos dolgozatot produkálni: erről előzetesen, ha ki van töltve, a tantárgytematika is eligazít bennünket.

A hazai egyetemi képzésben – legyen az osztatlan, BA vagy MA képzés – jellemzően az utolsó tanévet szokták a szakdolgozatírásra fordítani. Egyetemünkön a hitéleti szakokon szintén az utolsó két félévben veszik fel a diákok a Szakdolgozat [1–2] kurzust, így itt, ha ezt vesszük alapul, az elkészítésére nyolc hónap áll a rendelkezésükre.

⁸ Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 16.

Am nyolc hónap nagyon kevés arra, hogy komolyabb dolgozatot sikerüljön összeállítani. Célszerű ezért, ha a témát már az utolsó előtti tanév tavaszi félévében (azaz a „mínusz harmadik félévben”) kiválasztjuk, megkeressük hozzá a megfelelő témavezetőt (vagy ugyanezt fordított sorrendben), és le is egyeztetjük vele, hogy vállal-e bennünket, illetve hogy jónak látja-e a témát. Még ugyanebben a félévben arra is kell időt szakítanunk, hogy a témába egy kicsit beledolgozzuk magunkat, feltérképezve, valóban érdekel-e, valóban meg tudjuk-e majd írni, és elérhetőek lesznek-e kellő mennyiségben a források az elkészítéséhez.

Ha mindezek fényében a „mínusz harmadik” félév végén véglegesítjük a témát, a nyári szünetet érdemes lesz már a források felkutatásával és a beszerzésével tölteni, s így, amikor a következő ősszel felvesszük a Szakdolgozat [1] kurzust, már teljes bizonyossággal leszünk a téma felől, és egyből kezdhethetjük is a szakirodalom feldolgozását.

Van-e értelme jóval korábban kiválasztani a témát? Gyakorlati okokból nemigen. A korábbi években szigorlatok követik egymást, így a legtöbbször kivitelezhetetlen, hogy érdemben már a szakdolgozattal foglalkozunk. Az osztatlan teológia szakon ráadásul az alapozó tárgyak vannak az első tanévekben, és az igazán izgalmas, integráló tárgyak a negyedik és ötödik tanévben következnek, így ennél korábban csak ritkán találkozunk igazán izgalmas szellemi kihívásokkal, illetve ritkán találkozunk velük kellően felkészülve rá. És az sem lényegtelen, hogy az oktatók egy részével csak az utolsó két évben találkozunk, és lehet, hogy éppen közöttük lesz az, akiben a kedvünkre való témavezetőt felismerjük: egy túl korai témaválasztással kár lenne róla eleve lemondani.

Szakdolgozat esetében valamennyivel előrébb hozhatja a téma melletti döntésünket, ha olyan témát választunk, amivel tanulmányaink során már behatóbban foglalkoztunk. Nem ritka, hogy egy jól sikerült szemináriumi dolgozat, exegetikai alapszöveg vagy TDK/OTDK-pályamunka továbbfejlesztéseként születik meg a szakdolgozat. A mintatantervekben ezek rendszerint megelőzik a szakdolgozati konzultációs tárgy felvételét: az osztatlan teológia szak esetében jellemzően az 5-7. félévtől van lehetőség kutatószemináriumok vagy TDK-konzultációs kurzusok során olyan témákon dolgozni, amelyek megalapozhatják a későbbi a szakdolgozati témaválasztást. Ugyanez igaz a PhD-dolgozatokra is, ahol egy TDK-dolgozat vagy a diplomamunka sok esetben a majdani értekezés előtanulmányaként funkcionál.

Jó tudni azt is, hogy az a TDK-dolgozat, amelyik országos helyezést ér el az OTDK-fordulón, változtatás nélkül benyújtható szakdolgozatként. Ezt a témavezető jelesre köteles értékelni, a dolgozat szerzője pedig megajánlott jeles osztályzattal mentesül a szakdolgozat védelme alól.

2. A források

Minden tudományos dolgozat úgy dolgoz fel egy problémát, hogy felkutatja annak forrásait, áttekinti (szükséges és elégséges mértékben) azt a gazdag szakirodalmat, ami az adott problémát előtte már megtárgyalta, majd ezek ismeretében, ezekre folyamatosan hivatkozva, állításaikat mérlegelve és ütköztetve alakítja ki a saját álláspontját. A források felkutatása tehát a dolgozatírás egyik meghatározó lépése.

2.1. A források természete

2.1.1. *Primer és szekunder források*

A források természetükre nézve kétfélék lehetnek: primer, illetve szekunder források. A *primer* (elsődleges) források azok, amelyekből a vizsgálat tárgya megismerhető. Így a bibliai szövegelemzés esetében primer forrás maga a Biblia kritikai szövegkiadása, Ézsaiás könyve esetében például a Biblia Hebraica Stuttgartensia legutóbbi (1990-es) kiadása. Ha szerzők nyomtatásban megjelent írásairól értekezünk, akkor az eredeti vagy valamelyik kritikai kiadás számít elsődleges forrásnak. Így József Attila vallásos verseinek elemzése szempontjából egy kritikai kiadás a forrás, míg Kocsis Elemér dogmatikájának ismertetése szempontjából annak az első, vagy a vizsgálatra kizemelt egyéb kiadása. Egyháztörténeti kutatás esetében, ha például egy gyülekezet történetének megírására vállalkoztunk, primer forrás a gyülekezet presbitériumi jegyzőkönyvei, anyakönyvei, az egyházközség hivatalos levelezése, az adott település helyi lapjainak vonatkozó híreket, információkat közlő számai. Rendszeres teológiából egy Török Istvánt bemutató dolgozat primer forrásai a volt rendszeres teológiai professzor saját írásai, levelezése, megmaradt igehirdetése, kinevezésével majd kényszernyugdíjazásával kapcsolatos levéltári dokumentumok. Neveléstudomány vagy például egyházszociológia esetén, ha kérdőíves vagy interjú adatgyűjtést végeztünk, akkor ennek írott dokumentumai is primer forrásoknak minősülnek.

Nem számít primer forrásnak egy mű *fordítása* (így egy bibliafordítás sem), sem egy *válogatás* (antológia) vagy *szemelvénygyűjtemény* mondjuk Bonhoeffer

leveleiből vagy a 20. századi magyar költők vallásos verseiből, hiszen mindkét esetben a mű már valaki előzetes értelmezését, illetve saját válogatásának szempontjait tükrözi. Természetesen primer források lesznek ezek a művek is, ha nem rajtuk keresztül akarunk valamit elemezni, hanem konkrétan ezeket: például az 1908-as Károli-Biblia nyelvi, fordítói megoldásait akarom összevetni az 1975-ös új protestáns bibliafordítással. Az tehát, hogy mi minősül primer forrásnak, a vizsgálat céljától, azaz a témaválasztástól függ.

A tudományosság alapkövetelménye, hogy a téma primer forrásai alapján folytassuk le a vizsgálatot. A témaválasztás függvényében tehát ezeket a forrásokat be kell azonosítani és fel kell kutatni. E nélkül a dolgozatunk csak egy kompiláció, aminek esélye sincs, hogy használható saját eredményekre jusson. Természetesen egy szakdolgozat témája mindig behatárolt, így ha az adott forrás csak érintőlegesen kapcsolódik a témánkhoz, másoktól átvéve is idézhetjük, ha gondosan feltüntetjük, hogy az ismertetést kitől vettük át. Például Török István etikáját tárgyalva Bonhoeffer egyik levelét egy Bonhoeffer-válogatásból is idézhetjük, egy Ézsaiás könyvből való szakasz elemzéséhez a Targum fordítását egy jeles és elismert szaktekintély műve alapján is bevonhatjuk, vagy József Attila vallásos verseihez párhuzamként egy Milton-költeményt az eredeti angol helyett magyar fordításban is idézhetünk. Ismét hangsúlyozzuk: az, hogy mi minősül primer forrásnak, azt a vizsgálat tárgya, magyarán a (szak)dolgozat témája határozza meg. De vigyázzunk: az, ha valaki azt a látszatot keltve használ könyvismertetőket, mástól átvett idézeteket, mintha azok eredeti forrását is kézbe vette volna, nemcsak félreértésekhez és szakmai pontatlansághoz vezet, de komoly vétség is a tudományetikai elvárásokkal szemben. Természetesen közismert tényeket nem szükséges primer forrásokból hivatkoznunk: azt, hogy az Árpád-ház mikor halt ki, vagy hogy IV. Károly mikor lépett a trónra, érdemes leellenőriznünk ugyan, mielőtt beleírjuk egy dolgozatba, de az ehhez használt lexikont vagy tankönyvet nem kell forrásként feltüntetnünk.⁹

Szekunder (másodlagos) források a primer források feldolgozását, kiértékelését végző szakmunkák, azaz azok a tudományos közlemények, amelyek a témát előttünk tárgyalták. Ézsaiás könyve esetében szekunder források például az adott könyvről írt kommentárok, szakcikkek, monográfiák, a gyülekezet-történet szempontjából az adott korszakot ismertető történeti munkák vagy az adott gyülekezet történetének valamely korszakát ismertető írások és így tovább.

Írások, amelyek nem tekinthetők tudományos jellegűnek, szekunder forrásként nem hivatkozhatók le. Ilyenek például a *napi- vagy hetilapok*, amelyek sem formai szempontból, sem szándékuk szerint nem minősülnek tudományos közleményeknek, még ha egyébként tudományos témát tárgyalnak is, például egy ritka, aktuális csillagászati jelenséget, az egyházi évhez kapcsolódó szokásokat vagy a NASA Mars-expedíciójának legújabb eseményeit. Más kérdés, hogy ezek a publikációk adott esetben primer forrásként szolgálhatnak egy kutatási témá-

⁹ Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 35.

hoz, ha például egy esemény sajtóvisszhangját, egy politikai kampányt, esetleg egy gyülekezet, vagy egy egylet történetét kutatjuk.

2.1.2. Analóg és digitális források

A forrásainkat aszerint is csoportosíthatjuk, hogy milyen adathordozón férünk hozzájuk. Ebből a szempontból a forrásaink lehetnek analóg vagy digitális források.

Az *analóg* (papír alapú) források lényegében a könyvek és a folyóiratok. Gutenberg óta egészen az utóbbi évtizedekig az információközlés meghatározó formája a nyomtatott könyv volt, ezek fellehetőségét pedig a könyvtárak biztosították. Az egyetemek még ma is nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy szakkönyveket és szakfolyóiratokat adjanak ki és könyvtáruk számára minél nagyobb számban szerezzenek be, így a könyvtárak még ma is a tudás szinte kimeríthetetlen forrásai. S bár napjainkban már egyre több anyag a világhálón digitálisan is megjelenik, számos tudományterület legrangosabb kiadói gondosan ügyelnek arra, hogy a műveik – legalábbis egy védett időszakon belül – csak papír-alapon legyenek elérhetőek.

Az információs forradalom eredményeként ma már egyre több minden digitalizálva az interneten is elérhető, illetve egyre több tartalom eleve csak digitális formában (e-book, e-journal) születik meg: ezek a *digitális* források. Óriási előnye ezeknek, hogy kényelmesen otthonról is olvashatók, kutathatók, a digitális szövegállományban pedig kereséseket is végezhetünk.

Jelenleg e téren egy átmeneti korban élünk,¹⁰ így a tudományos kutatás forrásainak ezt a két formáját párhuzamosan kell és érdemes használnunk. Az idősebb témavezetők nem bennszülöttek a digitális világban, így hagyományosan a papír alapú forrásokat részesítik előnyben, gyakran nem is sejtve, mi minden érhető el már online formában (is) – míg a témavezetettek zöme már otthonosabban mozog az interneten, mint egy könyvtár szabadpolcai között, és könnyen hiszi azt, hogy ami nincs fenn a neten, az nem is létezik. A témavezető és témavezetett szerencsés esetben e két világ metszetében azért valahol mégis találkozni fog, miközben egymástól mindketten úgy tanulnak, hogy összességében elégedettek lesznek a közös munkával.

Az egyetemi könyvtárak ma már nemcsak a papír alapú források gyűjtőhelyei. Az általuk elérhető, legálisan megosztott online adatbázisokon, dokumentumtárakon (full-text elérés) keresztül a digitális források célzottan elérhetőek, nem is szólva arról, hogy szakrendjeik és katalógusaik a forráskutatásban, illetve azok értékelésében komoly segítséget jelentenek.

¹⁰ Lásd GYURGYÁK: Tudományos írás (2019), 39–41.

2.2. A forrásokkal kapcsolatos problémák

Az egyik probléma a *fizikai fellelhetőség*. Ez elsősorban a primer forrásoknál gond, de a szekundereknél is kérdéses lehet: megvan-e az adott könyvtárban, elérhető-e az interneten. Ha nem, könyvtárközi kölcsönzéssel megszerezhető-e, vagy el kell utazni (esetleg külföldre) érte. Számos korai forrásszöveg (kódexek, korai biblia-kiadások, korai szerzők kiadványai) szerencsére ma már digitalizálva is elérhető.

A másik probléma a *jogosultság*. Ritka és értékes primer forrásszövegek, levéltári vagy múzeumi anyagok, egyes területek (jogtudomány, politológia, hadtudomány) és témák (nácizmus, pornográfia, nemzetvédelem stb.) esetében gyakran külön kutatói engedélyre van szükség, illetve ha a források bizalmasak, azokba csak betekinteni lehet, ám átvételükre, közlésükre speciális szabályok érvényesek. A teológiára ez kevésbé jellemző probléma, ám előfordulhat egyháztörténeti témáknál, hogy például egy ősnymtatvány kikérése speciális engedélyt kell kérni, vagy kérdőívek, interjúk közlésekor tekintettel kell lenni a személyiségi jogokra is. A kérdés nyilván a témaválasztásra is kihat: amint láttuk, érdemes a dolgozat témáját az után véglegesíteni, hogy ezen a téren már némileg tájékozódjunk. Később is megtörténhet azonban az, hogy kiderül, a megíráshoz szükséges források elérhetetlenek a számunkra, s ilyenkor nincs mese, módosítani kell a témát.

2.3. A források kezelésének általános szabályai

Ha feltérképeztük a forrásainkat, felmerül a kérdés, hogyan kezeljük őket. E téren hasznos lehet az alábbi néhány tanács:

Nem a források mennyisége, hanem a *minősége* a döntő: erre főleg szakdolgozatok esetében érdemes figyelni. Jól meg kell válogatni őket (ehhez lásd lentebb a 2.4. fejezetet).

Lehetőleg *közvetlenül* az *eredeti forrásból* dolgozzunk: szerezzük be, vegyük kézbe vagy a képernyőn valóban lapozzuk át. Ez igaz a primer forrásokra, de a szekunder forrásokra is.

Ha egy szekunder forrásban találkozunk egy másik forrásművel, ami felkelti az érdeklődésünket (mert azt a másik szerző idézte, röviden ismertette), vagy például recenzióban, tartalmi kivonatban találkoztunk vele, akkor azt *be kell szerezzni és eredetiben kell megtekinteni*. Ez különösen igaz, ha tartalmilag, és főleg, ha szó szerint is idézni kívánjuk azt. Meg kell győződnünk ugyanis arról, hogy az idézet jó, pontos, tényleg úgy hangzott-e el, s hogy a kontextusa alapján valóban az-e az értelme, amit az őt idéző szerző gondolt stb.

Ha nincs módunkban egy hivatkozni kívánt forrást felkutatni, beszerezni (vagy nincs erre időnk), akkor gondosan jelezni kell, honnan vettük a vele kapcsolatos ismeretünket, például így: „Kálvin szerint ez meg ez ...”¹, és lábjegyzetben így tüntetjük fel hozzá a forrást:

¹ Idézi őt BOLYKI: Igaz tanúvallomás (2001), 192.

Szigorúan tilos (és persze kockázatos) úgy tenni, úgy hivatkozni egy műre, mintha olvastuk volna, noha csak másodkézből ismerjük.

A kutatásban részt vevő *adatközlők érdekeinek és személyi jogainak a védelme* fokozott odafigyelést igényel. Ilyen adatközlők a teológiai kutatás egyes területein is lehetnek (egyházszociológia), de a neveléstudomány területén ez még gyakoribb eset lehet: itt ugyanis gyakran történik adatgyűjtés interjúk, kérdőívek segítségével. Ilyen esetekben az adatokat úgy kell közölni, hogy abból az adatközlőnek se fizikai, se anyagi, se erkölcsi kára ne származhasson. Az adatközlőket tájékoztatni kell arról, hogy az általuk közölt adatok hogyan kerülnek felhasználásra és a dolgozatban megjelenítésre. Ilyen esetekben a névtelenség biztosítása megengedett, sőt bizonyos esetekben egyenesen kötelező lehet.

A teológia legtöbb területén, illetve az elméleti jellegű pedagógiai és pszichológiai kutatásoknál az idegen nyelvű források bizonyos mértékű bevonása nélkülözhetetlen. Csak abban az esetben használunk ilyen szakmunkákat, ha a forrásnyelvet értjük, esetleg egyetemi kurzus keretében szakfordítási tapasztalatokat is szereztünk már (ehhez lásd már fentebb, az 1.1. fejezet 3. pontja alatt). Különösen az MI megjelenésével sokat fejlődtek az online fordító felületek, de idegen nyelvi kompetencia nélkül ezeket a fordításokat nem tudjuk szakszerűen felhasználni. Saját meglévő nyelvtudásunk támogatására, fordításunk ellenőrzésére, szövegértésünk kontrolljára azonban bátran használhatunk ilyen segédeszközt. Erre a *DeepL Translator* több nyelven is kiválóan alkalmas. Még egyszer hangsúlyozzuk azonban, hogy ezek a programok nem a kutató hiányzó idegen nyelvi kompetenciáját helyettesítik, hanem a meglévő idegen nyelvi kompetenciáját támogatják.

2.4. A források értéke, minősége: előzetes támpontok

A tudományos kutatások során a forrásokkal kapcsolatos feladatunk kettős: egyrészt kellő mennyiségű forráshoz kell jutnunk (egy minimális mennyiség ugyanis a minőség garanciája, az „irodalomjegyzék hossza” tehát igenis számít), másrészt nehéz eldönteni, hogy a felkutatott források között melyek a valóban tudományos igényűek és megbízhatók.

Korábban, a „Gutenberg-korszakban” a forrásokhoz való hozzáférés volt a nagyobb kihívás, főleg 1948 és 1990 között a kelet-európai szocialista országokban, ahol méregdrága és idehaza gyakran tiltólistára helyezett nyugati kiadványok beszerzése komoly akadályokba ütközött. Ekkor egy külföldi kutatóút szinte elengedhetetlen volt, legalábbis egy doktori értekezéshez, ami zömében rangos nyugat-európai egyetemi könyvtárakban a témába vágó forrásmunkák felkutatásából, illetve eszeveszett fénymásolásából állt.

Ma, a „digitális-korszakban”, amikor az interneten publikációk özönéhez férünk hozzá (ideális esetben jogtiszt formában), ezzel a kihívással szemben fel-

erősödött a másik dilemma: a források megbízhatóságának a kérdése.¹¹ A hallgatók gyakran mindent beidéznek, amit a keresőprogram eléjük hoz, anélkül, hogy tisztában lennének azzal, hogyan kell súlyozniuk az adott írásokat. Mert nem az a jobb, megbízhatóbb forrás, ami a találati listában előrébb áll! Egy szakember (és minden bizonnyal a témavezető is ilyen) a találatok dzsungelében már könnyedén boldogul, de egy egyetemi hallgatónak (a témavezető rutinja mellett) fontosak a külső támpontok. A folytatásban tekintsük át röviden ezeket.

1. *Megvan-e az egyetemi könyvtárban vagy más egyetemi könyvtárakban?*

Az egyetemi könyvtárak általában behatárolt állománygyarapítási kerettel rendelkeznek, ezért rendszerint csak azt szerzik be, amit az egyetem illetékes tanszékeinek a munkatársai kérnek, ajánlanak, vagy az állománygyarapítással megbízott szakemberek szűrőjén átjutott. Az egyetemi könyvtárak állománya tehát átesett egyfajta szakmai szűrőn – a DRHE esetében ez a Maróthi György Könyvtár központi állományára is igaz, de a teológiai kutatóintézetekre és a tanszéki kutatókönyvtárakra fokozottan is vonatkozik. Az, hogy egy adott könyvtárban megvan-e az adott publikáció, manapság az elektronikus katalógusokban könnyűszerrel ellenőrizhető. A debreceni felsőoktatási intézmények közös katalógusához lásd: <https://webpac.lib.unideb.hu/WebPac/>: a két debreceni egyetem és a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (DEENK; DRHE; TTRE) összevont adatbázisából az is kiderül, hogy az adott könyv melyik könyvtárban lelhető fel.

2. *Ki a kiadó?*

Minden szakterületnek megvannak a rangos hazai és nemzetközi kiadói, amelyek szigorú lektorálás után döntenek egy mű megjelentetéséről.¹² Ez önmagában bizonyos garanciát jelent a mű tudományos színvonalára. A teológia esetében ilyen kiadók például a Kálvin János Kiadó, az Exit Kiadó, a Bencés Kiadó, a Szent Jeromos Bibliatársulati Alapítvány, a Szent István Társulat, az egyházi egyetemek és főiskolák, de ugyanígy szakmai garanciát jelent, ha egy teológiai mű kiadója például a L'Harmattan vagy az Osiris Kiadó. Nemzetközi rangos teológiai kiadók például a Brill, De Gruyter, Neukirchener, Kohlhammer, TVZ, C. H. Beck, Vandenhoeck & Ruprecht, Eerdmans, T. & T. Clark, SBL, a különböző egyetemi kiadók (például Oxford, Harvard) vagy a Scholars Press. Gyűjteményes kötetben megjelent tanulmányok esetében ismét a kiadó, illetve a szerkesztők személye jelent bizonyos garanciát.

3. *Melyik folyóirat fogadta be?*

Az adott szakterületnek ugyanígy megvannak a maguk elismert, jegyzett folyóiratai, amelyek szintén csak lektorálás után fogadnak be közlésre cikkeket: az adott szakterület kiválóságai előzetesen megkapják a közlésre szánt írásokat,

¹¹ ALBERT: Dolgozatok írása (2007), 9, a kérdéshez részletesebben is lásd TURABIAN: A Manual for Writers (2018), 63–65.

¹² Ennek a folyamatához lásd DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 28–29.

s ők a szerkesztők számára, név nélkül, szakmailag véleményezik azt (peer-review). A teológia esetében ilyen megbízható folyóiratok például a Theologiai Szemle, a Confessio, a Lelkipásztor, a Református Szemle, a Vigilia, a Teológia, az Egyháztörténeti Szemle. Számos egyházi egyetem maga is működtet szakmai folyóiratokat: ilyen a DRHE-n a Studia, a Károli Egyetemen az Orpheus Noster és a Vallástudományi Szemle, vagy máshol például a Sárospataki Füzetek, a Deliberationes vagy a Studia Biblica Athanasiana.

Fontos ezen a ponton felhívni a figyelmet a legutóbbi évek egyik jelenségére, az úgynevezett parazita-folyóiratokra, más néven predátor- vagy ragadozó-folyóiratokra is. Ezek tudományosnak kinéző, nyílt hozzáférésű (Open Access) folyóiratok, amelyeknek azonban nincs lektorálási rendszerük, azaz a megjelentetett írások itt semmiféle szakmai szűrőn, kontrollon nem esnek át. A kifogásolható folyóiratok ún. „norvég-listája” elérhető a nyilvános MTMT felületen: https://www.mtmt.hu/kifogasolható_folyoiratok. Persze nem minden Open Access-folyóirat tartozik a „parazita” kategóriába, az előfizetett adatbázisokban digitálisan elérhető rangos, nemzetközi szakfolyóiratok pedig egyértelműen a megbízható források csoportjába tartoznak.

4. Ki a szerző?

Ez nyilván már több előzetes ismeretet igényel, de itt garanciát jelent, ha az illető egy egyházi felsőoktatási intézmény oktatója vagy doktora. Ám ha az adott szerző valamelyik írása egyéb módon már megbízhatónak bizonyult (pl. a kiadó vagy az azt leközlő rangos folyóirat alapján, vagy mert egy másik könyve megvan az egyetemi könyvtárban), akkor annak nagy valószínűséggel a további írásai is megbízhatók.

5. Ki idézi?

A fenti szempontok alapján megbízhatónak minősülő publikációk irodalomjegyzékében vagy lábjegyzeteiben, szócikkeiben szereplő, illetve ismertetett, méltatott forrásmű maga is megbízhatónak minősül, hacsak kifejezetten nem azért idézik, hogy cáfolják, alaposan megkritizálják. Ez főleg a nemzetközi szakirodalom tengerében segíti meg a tájékozódást.

6. Mutatja-e a tudományos publicisztika jegyeit? Vélelmezhető-e, hogy elfogulatlan?

Végül mindig érdemes azt is figyelembe venni, hogy az adott publikáció rendelkezik-e a tudományos közlemények alapvető formai követelményeivel, azaz vannak-e benne jegyzetek, forráshivatkozások vagy éppen irodalomjegyzék. Rangos és megbízható szakemberek is jelentetnek meg népszerűsítő műveket, amit nem a tudományos közéletnek, hanem a szélesebb közvéleménynek szánnak: ezeket jobb, ha nem hivatkozunk le tudományos dolgozatokban. Ám mivel ezekre a tudományos népszerűsítő írásokra gyakran azokat a szakembereket kéri fel, akik az adott területen komoly szakmunkákat is megjelentettek már, igyekezzünk fellelni tőlük ezeket a valóban szakmai műveket. Ha mégis le kell hivatkoznunk egy írást, ami nem mutatja a tudományos publicisztika formai jegyeit, akkor lehetőleg ne egyetlen bizonyító forrásként használjuk.

Számos közleményről nemcsak a forma alapján sejthető eleve, hogy nem felel meg a tudományos publicisztika követelményeinek: ilyenek a céges brosúrák, a politikai pártok és mozgalmak kiadványai vagy a napi- és hetilapok írásai. Az más kérdés, hogy ezek bizonyos témák kutatásához primer forrásokként felhasználhatók, ha például egy cég, egy párt, egy mozgalom, esetleg egy kiadó vagy egy nyomda történetét akarjuk feldolgozni.

7. Lektorált?

A fenti szempontok egy jó része végső soron egyetlen kérdésre redukálható, amit itt zárasként is érdemes kiemelni: lektorált-e az adott szakmunka, azaz átessett-e a megjelentetés előtt valamilyen szakmai kontrollon, válogatáson.¹³ Számos forrás mutathatja ugyanis a tudományos publicisztika jellegzetességeit, és a színvonala akár megfelelő is lehetne, ám ha semmiféle szakmai szűrőn (lektoráláson) nem esett át, akkor kérdéses lehet a megbízhatósága. Így napjainkban bárki feltöltheti az internetre a saját szakdolgozatát vagy az értekezését, ráadásul az internetes keresők ezekre nagy valószínűséggel rá is találnak, szemben mondjuk a sokkal jobban védett szakmai folyóiratokra vagy a kiadók által lektoráltatott publikációkra. De még a nagy internetes lexikon, a Wikipédia is szabad feltöltésű, azaz bárki úgy dönthet, hogy feltölt benne egy saját alkotású szócikket, ám e szócikkek megbízhatóságát senki sem ellenőrzi: értelemszerűen ezért ezek a szócikkek sem minősülnek megbízható, tudományos írásnak.

Lektoráltság szempontjából köztes helyzetben vannak a védés előtt álló, de már nyilvánossá tett doktori értekezések. A védésre bocsátott disszertációk már biztosan átmentek a témavezető szűrőjén, ugyanakkor lehet, hogy a felkért bírálók komoly kifogásokat emelnek, és a védés végül sikertelen lesz.¹⁴ Ha tehát feltétlenül PhD-értekezésre kell hivatkoznunk, érdemes előzetesen tisztázni, hogy sikeresen megvédett dolgozatról van-e szó, esetleg utánajárhatunk, hogy nem jelent-e meg később valamely kiadónál nyomtatásban is. Ha egy frissen védett doktori disszertáció eredményei a mi témánk szempontjából relevánsnak bizonyulnak, érdemes megvárni, amíg egy kiadói szűrőn átjutva monografikus formában is megjelenik – feltéve persze, hogy a kutatási projekt ütemterve ehhez kellő időkeretet biztosít.

2.5. A források feltérképezése

Egyetemenként, de témavezetőként is különbözőek lehetnek az eljárások és az elvárások a források felkutatása terén. Van, ahol az anyaggyűjtést az első lépéstől kezdve a dolgozatírás részének tekintik, ezen is lemérve a dolgozatíró felkészültségét, tesztelve problémamegoldó képességének határait, így abba előzetes segítség nélkül kell belevágnia. Ám ha a témavezető meg is jelöl né-

¹³ GREINSTETTER–HABERFELLNER–LANG: Leitfaden zum Wissenschaftlichen Arbeiten (2019), T (20. oldal).

¹⁴ Lásd ehhez a kérdéshez Thomas O’Loughlin megfontolt figyelmeztetéseit: O’LOUGHLIN: Writing a PhD Dissertation in Theology (2015), 133.

hány alpművet, teljes (vagy minimum-) bibliográfiát csak a legkritkább esetben, főleg szemináriumi dolgozatokhoz nyújtanak át a hallgatóknak az oktatók. Próbálkozni azonban mindig kell és mindig érdemes: a témavezetőtől mindenképpen kérjük segítséget, ajánlást, mert sok fölösleges zsákutcától kímélhetjük meg magunkat így – aztán annyi információval folytatjuk ezt a munkát, amennyit éppen kaptunk tőle. Lássuk hát, hogyan térképezhetjük fel mi magunk is kutatásainkhoz a megfelelő forrásokat!

1. Egyetemi könyvtárak szakrendje, a szabadpolcos állomány

Akármilyen szélesre is tárta napjainkra az internet az információszerzés ajtaját, a *megbízható* információk beszerzésének az egyik fő forrását egy szakdolgozó vagy egy fiatal kutató számára még mindig a könyvtárak jelentik.¹⁵

Az egyetemi könyvtárakban a kialakított szakrendnek megfelelően a könyvek tudományterületenként kapnak szakjelzetet, így ugyanaz a speciális témával foglalkozó valamennyi mű egy közös jegyzettel van ellátva. Ahol a könyvtár szabadpolcos állománnyal is rendelkezik – márpedig a legtöbb egyetemi könyvtár esetében ez a helyzet –, a nyilvánosan elérhető polcokon a könyvek a szakrendnek megfelelően vannak elhelyezve, azaz az azonos témához kapcsolódó publikációk a polcokon egymás mellett sorakoznak. A szakrend a könyvtárban nyilvánosan elérhető, de a könyvtár munkatársai is megadják a kellő felvilágosítást: ezekben megtaláljuk felsorolva azokat a területeket, amelyek irodalma önálló jegyzékkel el van különítve, és természetesen megtaláljuk a hozzájuk kapcsolt szakjelzetet. A szakjelzet ismeretében egyszerű dolgunk van: a könyvtár elektronikus katalógusából le tudjuk kérni az összes szakmunkát az adott területhez, illetve, ha nem a szabadpolcos részlegen van, ki tudjuk kérni kölcsönzésre az adott művet. Ugyanakkor a szakjelzet alapján a szabadponcos állomány esetében mi magunk is megkereshetjük e kiadványok helyét, és megtaláljuk azt a polcot, ahol a minket érdeklő téma irodalma elérhető. A szakrenden túl/belül a könyvtárak az egyes kiadványokat gyakran tárgyszavakkal is ellátják, ami tovább segítheti a keresést, a tájékozódást, nem is szólva arról, hogy a könyvtárak ma már elektronikus alapú katalógusai a címben is lehetővé teszik a keresés, így mi magunk a szakjelzeten túl is további irodalmat kereshetünk.

A DRHE egyetemi könyvtára a tanító szak szempontjából releváns művek és az egyéb, nem teológiai kiadványok esetében az ETO (Egységes Tizedes Osztályozás) rendszert használja a tudományterületek elkülönítésére. Ez a rendszer azonban a hittudományok esetében nem teszi lehetővé elég differenciáltan az alcsoportok elkülönítését, így a teológiai állományra – rangos külföldi teológiai szakkönyvtárak mintájára – saját szakrendet használ. Ez a szakrend a könyvtár honlapján keresztül elérhető. A teológiai állományban korábban nem volt tárgyszórendszer: ennek a kialakítása jelenleg is zajlik.

¹⁵ Így továbbra is például TURABIAN: A Manual for Writers (2018), 51–61, aki a források felkutatásának elsődleges segítségét a felkészült könyvtárosban látja. A könyvtáraknak a tudományos kutatásban betöltött szerepéhez lásd összefoglalóan DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 37–62.

Elméletileg a szakirodalom felkutatását ennek a fejezetnek a későbbi pontjaiban ismertetett források segítségével kellene kezdeni. Ám az egyetemi könyvtárak szakrendje és a szabadpolcos állományok azért kerültek ide az első helyre, mert így nem csak bibliográfiai adatokat találunk, de egyben azt is látjuk, hogy az adott mű megvan-e a saját könyvtárunkban, illetve a szakjelzet segítségével lényegében egyből minden forrásra rábukkantunk, amivel a könyvtárunk rendelkezik, hiszen ott látjuk magunk előtt kipakolva a szabadpolcon.

Amennyiben például egy szakdolgozó Ézsaiás könyvével kapcsolatos témát választott, a Maróthi György Könyvtár elektronikus katalógusában rákeres a könyvcímekben az 'Ézsaiás' szóra, a feljövő találatok mutatják, hogy a témához tartozó könyveket az F141 jelzet alatt fogja megtalálni, a szabadpolcon tehát ezt a jelzetet kell keresnie, hogy a téma szakirodalmát maga is elérje. Ugyanerre az eredményre jut a hallgató, ha a könyvtár honlapján a Könyvtárosoknak – Szakrend menüpont alatt magát a szakrendet keresi meg, és rákeres az 'Ézsaiás' szóra.

2. Rangos lexikonok

Ezek szócikkei kiváló bevezetést adnak az adott témához. Ez segít abban is, hogy a témaválasztásunk felől megbizonyosodjunk, vagy ha kell, korrigáljuk azt. Ugyanakkor e lexikonok ajánló bibliográfiát is tartalmaznak, amik a téma legfontosabb, jórészt általánosabb bemutatásához fontosak. Igaz, e lexikonok zömében német vagy angol nyelvűek, így a bibliográfia is ilyen nyelvű forrásmunkákat ajánl. Amikor tehát e művekből rábukkanunk az ajánlott művek bibliográfiájára, érdemes a könyvtári katalógusban rákeresnünk, hogy azok megtalálhatóak-e az egyetemünkön, illetve más városi könyvtárban – és persze a keresést folytathatjuk más közgyűjteményekben, illetve az interneten is.

Fontosabb rangos teológiai lexikonok: Theologische Realenzyklopädie 1–36 (1977–2004); Religion in Geschichte und Gegenwart / Religion Past und Present I–VIII (2007); Encyclopedia of the Bible and its Reception 1–22 (2009–);¹⁶ Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (WiBiLex, lásd <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/>).

3. Rangos összefoglaló munkák

A legtöbb tudományterületnek vannak nagy ívű összefoglaló munkái, tankönyvei, nagymonográfiái, bibliográfiái, amik ismertetik, hol tart most a kutatás: mik a fixnek tekintett eredményei, és mik a jelenleg is vitatott kérdései. Ezek a meghatározó kutatókat és munkákat gyakran részletesen is ismertetik, illetve irodalomjegyzékeik gazdag bibliográfiát tartalmaznak.

A teológián belül álljanak itt az alábbi példák: ószövetségi és újszövetségi bevezetéstankönyvek, ó- és újszövetségi bibliai teológiák, dogmatikai, etikai kézikönyvek, egyháztörténeti kompendiumok. Az Ószövetség könyveinek magyarázata esetén például ki kell emelnünk Rózsa Huba bevezetéstankönyvét,¹⁷ bár ez főleg ide-

¹⁶ Ez a lexikon még nem teljes, a köteteinek kiadása folyamatos.

¹⁷ Rózsa H.: Bevezetés az Ószövetség könyveibe. Bevezetés az Ószövetség könyveinek irodalom- és hagyománytörténetébe, Szent István Társulat, Budapest, 2016.

gen nyelvű munkákat listáz fel. A magyar szakirodalom vonatkozásában érdemes a Pecsuk Ottó szerkesztésében megjelent *Bibliaismereti kézikönyvet* kézbe venni.¹⁸

4. Akit mindenki idéz

Ha már bizonyos alpmunkákat megtaláltunk, érdemes megállapítani, melyik könyvre, szerzőre hivatkoznak a leggyakrabban: ebből kiderül, melyek azok az alpművek, amiket feltétlenül el kell olvasni. S ekkor már életbe is lép az úgynevezett „hólabda metódus” – azaz az egyik megbízható könyv bibliográfiájában további fontos munkákat találunk, ezek bibliográfiájában újabb megbízhatókat és így tovább, lényegében a végtelenségig.

5. Szakirodalmi összesítők, folyóiratok repertóriumai

Számos szakterület rendelkezik olyan kiadvánnyal, ami az adott terület szakirodalmát foglalja össze – általában vagy szerzőnként, vagy szakterületenként összegezve. Ugyancsak gyakori, hogy egy folyóirat a megjelent számaihoz folyamatosan aktualizált repertóriumot, azaz egy összevont és kereshető tartalomjegyzéket készít. Ezek jó része ma már interneten is elérhető és kereshető.

A teológiához álljanak most itt ismét a bibliatudományok területéről a példák: Benyik György egy kiadványában 1997-ig gyűjtötte össze a magyar nyelvű biblikus szakirodalmat,¹⁹ Kozma Zsolt hasonló szándékú kompendiuma pedig 2008-ban jelent meg.²⁰ Teológiai szakfolyóirataink közül a Theologiai Szemle, a Lelkipásztor és például a Református Szemle nyomtatott, illetve internetes repertóriummal is rendelkeznek, némelyik pedig az interneten a korábbi számait is elérhetővé teszi. Nemzetközi szakfolyóiratok jól kereshető és teljességre törekvő repertóriumai az *Old Testament Abstracts* és az *Internationale Zeitschriftenschau für Bibelwissenschaft und Grenzgebiete*.

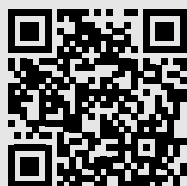
6. Online tudományos folyóirat- és szakirodalmi gyűjtemények

Ezek a rangos, nemzetközi adatbázisok előfizetéshez kötöttek, de az egyetemek általában rendelkeznek (egyéni vagy konzorciumban) hozzáféréssel hozzájuk, és így ezek a hallgatóik számára is elérhetők. Az egyetlen korlátozás esetleg itt az lehet, hogy a hozzáférés csak bizonyos számítógépeken keresztül lehetséges, s ezek legtöbbször természetesen az egyetemi könyvtárak területén találhatóak. Ezek az adatbázisok nemcsak bibliográfiai adatokat tartalmaznak, hanem számos esetben letölthető PDF formában az adott írást is (full-text szolgáltatás), ha pedig nem, elvezetnek ahhoz az oldalhoz, ahol azok megvásárolhatók. A DRHE szakkönyvtára, a Maróthi György Könyvtár számos ilyen adatbázist tesz elérhetővé.

18 PECSUK O. (szerk.): *Bibliaismereti kézikönyv. Bevezetés és magyarázatok a Szentírás könyveihez*, 2., javított kiadás, Kálvin János Kiadó, Budapest, 2016.

19 BENYIK Gy. (szerk.): *A magyarországi biblikus kutatás a kezdetektől 1997-ig*, JatePress, Szeged, 2000.

20 KOZMA Zs. (szerk.): *Másodkézből. Magyar nyelvű kommentárok és textuárium, Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 2008.*

Ezeket az adatbázisokat általában kétféle keresési módban használjuk:

- *konkrét kiadványra keresés*: Ehhez tudnunk kell valamit: a szerző nevét vagy a címből egy részletet (fontos, hogy az adat pontos legyen, mert ha egy betű nem stimmel, a gép már nem találja),
- *böngészés*: egy címszót, a téma jellegzetes kifejezését, a tárgykört vagy az adott bibliai könyv címét írjuk be.

A DRHE-n is elérhető számos adatbázis, ami a teológia területén kínál hozzáférést a szakirodalomhoz; lássuk ezek közül a legfontosabbakat:²¹

Arcanum Digitális Tudástár: Magyarország legnagyobb és folyamatosan bővülő digitális periodika adatbázisa, amely a teljesség igényével teszi hozzáférhetővé több száz 19–20. századi hazai tudományos és szakfolyóirat, valamint heti- és napilap minden lapszámát, valamint lexikonokat és tematikus könyvgyűjteményeket. Távoli elérés eduID-val is:

<https://marothikonnyvtar.drhe.hu/db.html>

ATLA Religion Database (RDB) with ATLASerial Plus: Az ATLA RDB a legnagyobb online vallási és teológiai folyóirat-gyűjtemény, amely 2,7 millió tételt meghaladó számú teológiai és vallástudományi témájú folyóiratcikk, könyv, könyvrecenzió és tanulmánykötet bibliográfiai adatbázisa. Kapcsolódó termékeik közül figyelemre méltó az ATLASerials (ATLAS) és az ATLASerials Plus (ATLAS PLUS), mely 310, illetve 450 folyóirat teljes szövegéhez biztosít hozzáférést az EBSCO adatbázis szolgáltatón keresztül több, mint 20 nyelven, közel 40 különböző országból. Több mint 3 millió indexrekordot tartalmaz, amely lefedi a valláskutatási irodalmat. Távoli elérés eduID-val is:

<https://marothikonnyvtar.drhe.hu/db.html>

EBSCO – Academic Search Complete: A világ legértékesebb és legátfogóbb teljes szövegű multidiszciplináris tudományos adatbázisa több mint 8500 teljes szövegű periodikát, köztük több mint 7300 lektorált folyóiratot tartalmaz. A teljes szövegű tartalom felül ez az adatbázis több mint 12500 folyóirat, valamint összesen több mint 13200 kiadvány, köztük monográfiák, beszámolók, konferenciaelőadások indexelését és kivonatait kínálja. Az adatbázis 1887-ig visszamenően tartalmaz PDF-es tartalmakat, a teljes szövegű anyagok többsége natív, azaz kereshető formátumú. Kereshető hivatkozott referenciák állnak rendelkezésre több mint 1400 lektorált folyóirathoz, melyek gyakran más adatbázisokban nem találhatók meg. Távoli elérés eduID-val is:

<https://marothikonnyvtar.drhe.hu/db.html>

JSTOR (Essential Collection, Jewish Studies, Religion & Theology): A digitális könyvtár non-profit szervezetként könyvtárakkal, múzeumokkal és kiadókkal működik együtt a hozzáférés kiterjesztése és a költségek csökkentése érdekében: a nyomtatott tudományos folyóiratokat elektronikus formává alakítja, és köz-

²¹ Hálásan köszönjük Szabóné Barna Ildikónak, a Maróthi György Könyvtár igazgatójának az itt leközölt jegyzék összeállításában nyújtott szakmai támogatását.

ponti digitális archívumban tárolja. A felületen több mint 100 000 e-könyv 250+ neves tudományos kiadótól, köztük a Brilltől, a Cornell University Presstől, a De Gruytertől és az University of California Presstől. A gyűjtemény több, mint 2600 tudományos folyóirat teljes szövegű cikkeit tartalmazza a humán-, társadalom- és természettudományok területén, 57 ország 1200 kiadójától. Jelenleg több mint 12 millió tudományos folyóiratcikket, 85 000 könyvet és 2 millió elsődleges forrásdokumentumot kínál 75 tudományterületen. Az adatbázis archívum jellegű, azaz a folyóiratok indulásától kezdve a néhány legfrissebb évfolyam kivételével tartalmazza a teljes állományt. Elérése: <https://www.jstor.org/>

7. Keresőmotorok és a Mesterséges Intelligencia

A Mesterséges Intelligencia (MI) térhódítása nagy hatással van a tudományos kutatás módszertanára is. A jelenségre olykor a tudományos dolgozatok írására vonatkozó egyetemi szabályzatok is kitérnek, de a szabályozás még nem teljesskörű. Mivel az MI-vezérelt szöveggeneráló eszközök (pl. ChatGPT, CoPilot, Google Bard, Claude) keresőmotorokként is használhatóak, a szakirodalom feltérképezéséhez, esetleg tanulmányok gyors tartalmi összefoglalásának elkészítéséhez használhatunk ilyen eszközöket. Bár az MI-eszközök rohamosan fejlődnek, egyelőre az a tapasztalat, hogy csak a legáltalánosabb angol nyelvű szakirodalom feltérképezésében tudjuk érdemben igénybe venni, de vigyázzunk: más nyelveken olykor „hallucinál”, azaz nem létező szakkönyveket listáz. Az MI segítségével fellelt szakirodalmi tételeket tehát érdemes más katalógusokban is ellenőrizni. Fontos azonban kiemelni, hogy az MI alapú keresés, illetve egyéb internetes keresőmotorok (Google, Yahoo, Bing) csak a „látható web”-et böngészik, így legfeljebb a legelső általános tájékozódást segítik a választott témánkban, a „mélyweb” világába speciális keresők juttathatnak el, mint például a Google Scholar vagy a BASE. A kutatás további részében elengedhetetlen a könyvtári katalógusok, repozitóriumok, bibliográfiák, előfizetett adatbázisok felkeresése.

Összefoglalásként annyit mondhatunk: A források felkutatása során nagyon körültekintően kell eljárni, mert főleg a kezdő kutatót – a megtalált források megbízhatósága, színvonala tárgyában – számos kellemetlen meglepetés érheti. Nagyon fontos ezért, hogy a felkutatott forrásainkat a 2.4. fejezetben ismertetett szempontok alapján gondosan válogassuk meg, illetve az összeállított jegyzékünket lehetőség szerint ellenőriztessük a témavezetőnkkel, mielőtt azok feldolgozásához hozzáférnénk.

2.6. A forrásmunkák beszerzése

A felkutatott és megbízhatónak minősített forrásainkat értelemszerűen be is kell szerezni annak érdekében, hogy azt feldolgozhassuk.

1. A könyvtár

A forrásmunkák beszerzésének fontos, bár ma már koránt sem egyedüli forrása a *könyvtár*. A könyvtár kényelmes és ingyenes hozzáférést biztosít a szakirodalom egy jelentős részéhez, az egyetemi könyvtárak pedig, mint szakkönyvtárak, alapvetően jóval nagyobb állománnyal rendelkeznek az adott szakterületen, mint az átlagos közgyűjtemények. A könyvtárban a hallgató segítséget is kérhet a szakjelzetek közötti tájékozódáshoz, illetve nyugodt munkafeltételeket talál, ami otthon vagy egy egyetemi kollégiumban nem mindig biztosított. Napjainkban a hagyományos nyomtatott kiadványok mellett a könyvtárak hozzáférést biztosítanak az online adatbázisokhoz is, amik gyakran a hallgató számára máshonnan nem elérhetők.²² Ráadásul a könyvtárak általában tagjai az országos vagy nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés hálózatának, melynek révén rangos külföldi könyvtárakból könyvritkaságokat is be lehet szerezni – igaz, ennek egy hallgató pénztárcájához mérten borsosabb ára is lehet. Érdemes ilyenkor a témavezető segítségét kérni, aki, ha a kutatásunkat tanszéki érdekek tekintik, ebben a segítségünkre lehet, vagy egyszerűen úgy dönt, hogy a mű beszerzését kezdeményezi a könyvtárban a saját tanszéki kerete terhére. Ez utóbbi esetben a fizetést a hallgató megússza, gond legfeljebb az időfaktorral lehet.

2. Internetes adatbázisok

A könyvtárak papír alapú, nyomtatott kiadványai mellett napjainkban egyre nagyobb lehetőségeket kínál az *internet*. A COVID-19 pandémia idején számos kiadó tette online elérhetővé megjelent könyveit, ami kényelmes hozzáférést biztosít számos rangos szakmunkához. A legálisan elérhető adatbázisok száma így örvendetesen megemelkedett – illegálisan működtetett, elképesztően gazdag állománnyal rendelkező internetes könyvgyűjteményeket pedig természetesen nem népszerűsíthetünk.

Hozzáférés és szolgáltatás szempontjából két típusú adatbázist különböztetünk meg. A *szabad (free) elérésű adatbázisok* esetében a hozzáférést a szolgáltató nem köti előfizetéshez, legfeljebb regisztrációhoz. Könyvtárak vagy más nonprofit szervezetek által előállított és a kormányzati szervek által támogatott adatbázisok lehetnek ilyenek. Az is előfordul, hogy a kereskedelmi alapon működő adatbázisnak is van free változata, ez azonban nem ad lehetőséget a teljeskörű szolgáltatás elérésére. Magyar adatbázisok közül a szabadon használható típusra példa a pedagógia, illetve neveléstudomány területéről az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM) Pedagógiai Adatbázisa (PAD) (<https://www.opkm.hu/opac>), amely tartalmazza 1989-től a *Magyar Pedagógiai Irodalom*

²² A korszerű könyvtári rendszerek és a kapcsolódó szolgáltatások ismertetéséhez lásd DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 37–67.

című nemzeti szakbibliográfia teljes anyagát, valamint az OPKM-ben feldolgozott idegennyelvű szakkönyvek és válogatott folyóiratcikkek adatait. Az adatbázisban megtalálható dokumentumok hozzáférhetők az OPKM állományában. Részben szabad elérésű pedagógiai adatbázis az amerikai oktatási kormányzat által támogatott ERIC (<https://eric.ed.gov>). Említsük még meg a Central and Eastern European Online Library (CEOL) adatbázist a bölcsészet- és társadalomtudomány (teológia és zsidó tanulmányok) területén, ami a tudományos e-folyóiratok és e-könyvek vezető szolgáltatója Közép- és Kelet-Európában (<https://www.ceeol.com>). Szabad elérésű adatbázisok esetében érdemes ellenőrizni, hogy milyen szervezet áll a háttérben. Hazai és külföldi egyetemek vagy tudományos társaságok repozitóriumban közzétett anyagok szakmaiságában megbízhatunk.

A hozzáférési joghoz kötött adatbázisok kereskedelmi alapon működnek, így szolgáltatásaik csak előfizetéssel érhetőek el. Ezeknek költsége rendszerint nagyon magas, így a könyvtárak, kutatóintézetek, egyetemek konzorciumba tömörülve vásárolják meg a hozzáférési jogot, és ezt biztosítják a hallgatóknak is – az e célra regisztrált számítógépeken, amik jellemzően az egyetemi könyvtárak területén fellelhetőek. Magyarországon az EISZ koordinálja az adatbázis előfizetéseket. Ilyen adatbázisok például az EBSCO, JSTORE, Brill.

A DRHE oktatói és hallgatói az egyetem területén és a könyvtárban, de távoli hozzáférés keretében, otthonról is el tudják érni az előfizetett adatbázisok tartalmait, egy eduID azonosítást követően. A Maróthi György Könyvtár honlapján részletes útmutató található mind az előfizetett adatbázisokhoz, mind az eléréshez, a könyvtárban pedig személyesen is segítséget és útmutatást kaphatnak mindehhez az érdeklődők. Lássuk most röviden ezeket az adatbázisokat – tudva azt, hogy az előfizetett adatbázisok köre évről évre változhat, így az itt közölt lista 2024 után nem biztos, hogy minden részletében aktuális marad:²³

Akadémiai Kiadó Szótárszolgáltatás: Angol, német, francia, holland, olasz és spanyol szótárai mellett egy- és többnyelvű szakszótárak teljes szócikkanyaga hozzáférhető az adatbázisban. Az egynyelvű szótárak között megtalálható *A magyar helyesírás szabályai* (12. kiadás), az *Idegen szavak és kifejezések szótára*, a *Magyar értelmező kéziszótár*. Elérhető: <http://eisz.szotar.org/>, illetve távoli elérés eduID-val is:

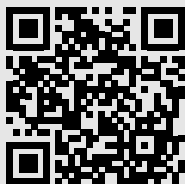
<https://marothikonnyvtar.drhe.hu/db.html>

Arcanum Digitális Tudástár: lásd fentebb, a 2.5. fejezetben.

L'Harmattan – Digitális Adatbázis: Az 1999-ben alapított L'Harmattan Könyvkiadó évente mintegy 150–170 kötetet jelentet meg, elsősorban bölcsészettudományi és társadalomtudományi szak- és tankönyveket. 2018-tól az Arcanum Kft.-vel közösen fejlesztett archívuma L'Harmattan Digitális Adatbázis néven elérhető az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Alapprogram keretei között az EISZ konzorcium tagjai számára (<https://openaccess.hu/>).

²³ Szabóné Barna Ildikónak, a DRHE Maróthi György Könyvtár igazgatójának az itt közölt jegyzék kapcsán is köszönettel tartozunk.

A Kiadó az általános piacvezető pozíciója mellett az alábbi tudományterületeken önmagában is piacvezető státusszal bír: antropológia-néprajz, filozófia, politikatudomány, felsőoktatási tankönyvek, történelem, régészet, teológia; a kiadónál megjelenő könyveket a Magyar Tudományos Akadémia a legmagasabb besorolású szakmai publikációként fogadja el. Távoli elérés eduID-val: <https://marothikonyvtar.drhe.hu/db.html>

SZAKTÁRS – Osiris Kiadó: Az Osiris Kiadó az elmúlt években az egyik legismertebb és legigényesebb magyarországi tudományos és szépirodalmi könyvműhelylyé vált. A kiadó évente átlag kétszáz címet jelentet meg, amelyek nagy része eredeti magyar mű, kisebb része fordítás. Az Osiris publikálja a humán és társadalomtudomány (pl. antropológia, filozófia, irodalomelmélet, pedagógia, pszichológia, szociológia, történelem, teológia) legkiválóbb munkáit és tankönyveit. Távoli elérés eduID-val:

<https://marothikonyvtar.drhe.hu/db.html>

ATLA Religion Database with ATLASerial Plus: lásd fentebb, a 2.5. fejezetben.

EBSCO – Academic Search Complete: lásd fentebb, a 2.5. fejezetben.

JSTOR (Essential Collection, Jewish Studies, Religion & Theology): lásd fentebb, a 2.5. fejezetben.

Artstor (képek): A részben szabad elérésű gyűjtemény a JSTOR része, a legszélesebb körű képforrás oktatási és tudományos felhasználásra. Összegyűjti a legjobb múzeumok, archívumok, tudósok és művészek vizuális médiáját – minden oktatási és kutatási joggal rendelkezik. A licencelt tartalom mellett az Artstortöbb százezer szabadon hozzáférhető múzeumi, könyvtári és archív képet is kínál az érdeklődők számára. Távoli elérés eduID-val is:

<https://marothikonyvtar.drhe.hu/db.html>

3. Egyéb, online elérhető teológiai kiadványok, adatbázisok, folyóiratok

A DRHE saját repositóriumai:

A DRHE honlapján keresztül elérhetőek az egyetem saját kiadványai (könyvek és folyóiratok), oktatói publikációinak egy jelentős része és az egyetemen megvédett doktori értekezések. Elérése:

<https://drhe.hu/en/kutatas/repositoriumok/>

Online ingyenesen elérhető kézikönyvek:

- Babits Antal: Ószövetségi Szómutató Szótár: <https://bit.ly/3ePwIBM>
- Balázs Károly: Újszövetségi Szómutató Szótár: <https://bit.ly/3hv5dze>
- Bibliai nevek és fogalmak (Evangeliumi Kiadó): <https://bit.ly/3ygW2sc>
- Herbert Haag: Bibliai Lexikon (Apostoli Szentszék Kiadó): <https://bit.ly/3hwl1Ri>
- Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche: <https://bit.ly/3ygs6MP>

- Keresztyén Bibliai Lexikon (szerk. Bartha T., Kálvin Kiadó): <https://bit.ly/3fsosad>
- Roscher, W.: Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie: <https://bit.ly/3ya3lwe>
- WiBiLex: Ingyenesen elérhető, német nyelvű tudományos lexikon az Ó- és Újszövetség tanulmányozásához: <https://www.bibelwissenschaft.de/wibilex>
- Virtualreligion.net linkgyűjtemény (<https://bit.ly/3hwzz4A>): Az oldal a Bibliával foglalkozó linkek gyűjteménye, így annak szövegéhez (<https://bit.ly/3yeE8WZ>), de számos nyelven és változatban a tanulmányozáshoz (<https://www.bsw.org/>) is ajánlható.
- WiReLex: Ingyenes elérhető, német nyelvű tudományos lexikon a vallás-pedagógiához: <https://www.die-bibel.de/ressourcen/wirelex>

Biblia a neten (válogatás):

- A Magyar Elektronikus Könyvtár oldalán: <https://mek.oszk.hu/00100/00161>
- Az Arcanum adatbázis oldalán is megtalálható, több változatban, teljes szöveggel, illetve hangzóanyagként is: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/>
- A Magyar Bibliatársulat gondozásában elérhető a magyar protestáns Revideált Újfordítású Biblia (RÚF – 2014) és a revideált (1908-as) Károli-Biblia teljes szövege is: <https://abibliamindenkie.hu> és <https://abibliamindenkie.hu/karoli>.

Vallástudományi adatbázisok

A következő adatbázisok a vallástudományok és a teológia szakterületein kínálnak hozzáférést a szakirodalomhoz:

- *Central and Eastern European Online Library (CEOL):* A CEOL a bölcsészeti és társadalomtudomány (teológia és vallás, zsidó tanulmányok) terén a tudományos e-folyóiratok és e-könyvek vezető szolgáltatója Közép- és Kelet-Európában. Jelenleg több mint 1000 kiadó folyóiratai és könyvei találhatóak meg az adatbázisban. A CEOL egy folyamatosan bővülő, dinamikus adattárban hozzáférést biztosít a tudósok, kutatók és hallgatók számára a tudományos tartalom széles skálájához. Jelenleg a CEOL több mint 2000 folyóiratot és 690 000 cikket, több mint 4500 e-könyvet és 6000 irodalmi dokumentumot tartalmaz. A nyílt hozzáférésű tartalom eléréséhez és letöltéséhez regisztráció szükséges. <https://www.ceeol.com>
- *Magyar Evangélikus Digitális Tár (MEDiT):* Az adatbázisban 3884 könyv szerepel 10630 PDF állománnyal, összesen 733381 oldal. <https://medit.lutheran.hu>
- *Theology and Religion:* Az adatbázis Közép- és Kelet-Európa gazdaságával, kulturális életével, irodalmával, művészetével, történetével, vallási és további társadalomtudományi kérdéseivel foglalkozó tudományos könyvekhez és folyóiratokhoz – köztük magyar nyelvű tartalmakhoz is –

biztosít teljes szövegű hozzáférést. Csak a nyílt hozzáférésű (open access – OA) tartalmak érhetőek el, az oldalon való ingyenes regisztráció után. A kezdőlapon a témakörök között szerepel a „Theology and Religion”, ezt kiválasztva több, mint 15 000 tételből kereshetünk további szűkítési lehetőségekkel, például a magyar nyelvű, ebbe a témakörbe tartozó dokumentumok száma jelenleg 1399. Ezek jelen esetben mind „Open Access”, tehát szabadon hozzáférhető, azonnal letölthető írások. <https://bit.ly/3fm8Q7W>

- *SEFARIA. A Living Library of Jewish Texts Online*: Zsidó vallási szövegek (Szentírás, Talmud, Kommentárok stb.), legnagyobb nyílt elérésű adatbázisa héber és angol nyelven. Nem csupán zsidó szövegek megőrzésére szolgáló archívum, de a szövegek közötti kapcsolatokat is feltárja, megmutatja. <https://www.sefaria.org/texts>

Válogatás a vallással kapcsolatos online is elérhető folyóiratokból

A következő folyóiratok főként vallással, teológiával foglalkoznak. Tartalomjegyzékük – illetve a legtöbb esetben a teljes szöveges tartalomra mutató linkjei – a matarka.hu oldalon elérhető.

- *Confessio*: A Magyarországi Református Egyház figyelője (1977–). 2015-től a lap online változattal is megjelenik.
Honlap: <http://confessio.reformatus.hu/impresszum>
Tartalomjegyzék, teljes szöveges hozzáféréssel:
https://matarka.hu/cikk_list.php?fusz=144010
- *Credo – evangélikus műhely*: A Magyarországi Evangélikus Egyház folyóirata.
Honlap: <https://www.lutherkiado.hu/folyoiratok-2/credo>
Tartalomjegyzék: https://matarka.hu/szam_list.php?fusz=1274.
Teljes szöveggel 1995–2018: https://matarka.hu/szam_list.php?fusz=1274
- *Deliberationes*: A Gál Ferenc Egyetem tudományos folyóirata (2002–2020).
Teljes szöveg: <https://gfe.hu/kiadvany-kategoria/deliberationes>
Tartalomjegyzék: https://matarka.hu/szam_list.php?fusz=940
- *Egyháztörténeti Szemle*: A Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei adja ki, évente két (2000–2007 között), majd négy füzetben (2008-tól).
Elérhető az interneten: <https://egyhaztorteniszemle.hu>
Tartalomjegyzék: https://matarka.hu/szam_list.php?fusz=430
- *Embertárs*: Magyar nyelvű negyedéves folyóirat segítő foglalkozású szakembereknek – elsősorban a lelkigondozás, a pedagógia, az egészségügy, a szociális szféra, a mentálhigiéné és a karitatív tevékenységek területén. Elsődleges célja, hogy a világi és egyházi civil kezdeményezések tevékenységét megismertesse és dialógusba hozza egymással. A 2011–2018 közötti számok tartalma online ingyenesen elérhető.

-
- Internet: <https://jezsuitakiado.hu/tipus/embertars>
 Tartalomjegyzék: https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=1769
- *Mediárium: társadalom – egyház – kommunikáció*: A Debreceni Református Hittudományi Egyetem folyóirata.
 Online elérhetőség (2007–2020): <http://epa.oszk.hu/01500/01515>
 Tartalomjegyzék 2007–2016: https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=836
 - *Orpheus Noster*: A Károli Gáspár Református Egyetem eszme-, vallás- és kultúrtörténeti folyóirata, open accessel rendelkezik. Tematikus számokkal jelenik meg. A folyóirat online is olvasható a KRE honlapján: <https://bit.ly/3wdhdtq>, egyéb linkek:
 EPA: <https://epa.oszk.hu/03100/03133>; Real-J: <https://bit.ly/3ygyxPSP>
 CEEOL: <https://bit.ly/3hwOzPS>; LinkedIn: <https://www.linkedin.com/in/orpheusnoster>
 Tartalom: http://www.matarka.hu/szam_list.php?fsz=1940
 - *Studia. Debreceni teológiai tanulmányok*: A DRHE szakfolyóirata.
 Elérhető: <https://drhe.hu/en/kutatas/repozitoriumok/>
 - *Theologiai Szemle*: A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának (MEÖT) negyedévente megjelenő ökumenikus teológiai szakfolyóirata (1925–1948, 1958–). Az 1925–2017 között megjelent számai online elérhetőek:
<https://www.meot.hu/index.php/thszemle-m/th-digi-pl-m>
 - *Vallástudományi Szemle*: A Károli Gáspár Református Egyetem vallástudományi folyóirata, együttműködésben a Magyar Vallástudományi Társasággal.
 Teljes szöveggel 2015–2019: <https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=3161>
 2016–2020: <https://bit.ly/3uUpdPL>
 Tartalomjegyzék 2006–2018: http://www.matarka.hu/szam_list.php?fsz=1807
 - *Vigilia*: Katolikus irodalmi, tudományos folyóirat (1935–). Filozófiai, teológiai, egyháztörténeti, társadalmi és irodalomtudományi kérdésekkel foglalkozik.
 Teljes szöveg 1935–2020: <https://epa.oszk.hu/html/vgi/kardexlap.phtml?id=2970>
 Tartalomjegyzék: https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=1133
 Honlap: <https://vigilia.hu/index.php>

3. A források feldolgozása

Miután a forrásainkat feltérképeztük és beszereztük, összeállt egy előzetes irodalomjegyzék, amelyben valamennyi feltérképezett írás szerepel. Ez még nem azonos a dolgozat végső irodalomjegyzékével, hiszen kiderülhet több írásról, hogy mégsem kapcsolódik a témánkhoz, illetve a megtalált művek a feldolgozásuk során újabb fontos forrásmunkákra hívhatják fel a figyelmünket. Ám ez a jegyzék már kiindulásnak elég, a benne szereplő írások pedig a dolgozatíró előtt vannak: akár a könyvtárban, akár otthon az asztalán, akár számítógépen a képernyőn. Nincs más hátra, mint előre: ezeket most fel kell dolgozni, azaz el kell olvasni és ki kell jegyezni őket.

Mielőtt itt a részletekbe belemennénk, hadd bocsássunk előre két előzetes megjegyzést. A bölcsésztudományok, így az azzal rokonítható teológia esetében is a szakirodalom olvasása meglehetősen sok időt vehet igénybe. Amit a szépírás kapcsán Szabó Magda is vallott, igaz a tudományos szövegalkotásra is: „Az írás azzal kezdődik, hogy olvasunk.”²⁴ Az olvasás és írás arányának nincs ugyan kvantitatív szabálya, de hozzávetőlegesen elmondható, hogy egyetlen minőségi oldal megírásához átlagosan 4-5 szakkönyv és/vagy szakcikk elolvasása és feldolgozása szükséges.

3.1. Milyen sorrendben olvassunk?

Hogyan kezdjük hozzá? Ott tornyosul egy halom szakmunka és forrásszöveg a szerző előtt, s azon töri a fejét, melyikkel kezdje.

Bár fontos, hogy viszonylag hamar találkozzunk a primer forrásokkal, általában érdemes a téma feldolgozását egy-két általánosabb mű áttanulmányozásával kezdeni, hogy képet kapjunk a kérdés egészéről, a kutatás helyzetéről és vitatott kérdéseiről. Egy bibliai szövegelemzés esetében ilyen lehet egy-két magyar nyelvű, tudományos igényű kommentár, más téren az adott témát tárgyaló lexikonszócikk.

²⁴ Lásd Újszászi I.: *Hívó szavak – Nyíló ajtó (Beszélgetés Szabó Magdával)*, in: Dél-Magyarország. Szieszta Kulturális melléklet (2005. november 5.), 1.

Ezután térjünk rá témánk primer forrásaira! Bibliai szövegelemzés esetében ez maga a bibliai szöveg, természetesen az eredeti nyelven (azaz héberül, arámiul vagy görögül), egy kritikai szövegkiadás alapján. Alaposan olvassuk át a szöveget, készítsük el annak egy nyers munkafordítását, a szövegkritikai apparátus alapján térképezzük fel az eredeti szöveg körüli problémákat, keressük meg a szöveg formai és tartalmi tagolásának kapaszkodóit, igyekezzünk felvázolni egy szerkezetet, szótárak segítségével térképezzük fel az eredeti szókészlet szemantikai mezőjének gazdagságát. Hagyjuk, hogy hasson ránk a szöveg! Jegyezzük le a bennünk felmerült kérdéseket, első ötleteket. Lehet, hogy ezeket a szekunder irodalom alapján majd módosítanunk kell, sőt szinte biztos, de mégis: ezek az elsődleges saját megfigyelések irányt mutatnak, és segítenek majd értékelni a forrásainkat. Egy egyháztörténeti jellegű kutatás esetében is a primer forrásokkal kell kezdenünk: átolvassuk a jegyzőkönyveket, az újságcikkeket, és megpróbálunk egy előzetes véleményt kialakítani a témával kapcsolatban: feljegyezzük első benyomásainkat és a kérdéseinket, amikre a későbbiekben szeretnénk majd választ találni. Természetesen a primer és a szekunder források a későbbiekben felváltva fognak majd ismét a kezünkbe kerülni. A forrásszöveg egy pontján elakadunk, és csak a szekunder irodalom fog segíteni ezen továbbjutni, máskor egy vélemény ellenőrzésére ismét vissza kell térnünk a primer forráshoz és a többi.

A szekunder irodalom feldolgozásának a sorrendjét sok szempont meghatározhatja. Amennyiben könyvtári könyvekről van szó, egy gyakorlati szempont, a kölcsönzési határidő is befolyásolhatja ezt: azt kell előbb elolvasnom, amit hamarabb vissza kell vinnem. Ez sokszor zavaró lehet, mert később, egy másik mű fényében lehet, hogy már más dolgokat tartok kiemelendőnek, mint korábban, s akkor újra el kell olvasni, legalább részletekben.

Ha abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy ilyen gyakorlati szempontok nem befolyásolnak bennünket, a legmegfelelőbb módszer az, hogy

- az átfogó, általánosabb művek felől haladunk a speciális, részleteket tárgyaló írások felé,
- a monográfiák felől haladunk a szakcikkek felé, s végül
- a megjelenés fordított sorrendjében, a frissebbtől a régebbi publikációk felé haladva

dolgozzuk fel a szakirodalmat.

Amikor azonban megkezdjük a forrásaink feldolgozását, gyakran megtörténik, hogy egy írásra több mindenki is hivatkozik, a szerző eredményeit fontosnak ítéli, eredményeit pedig pozitív módon adaptálja. Mivel ezek jó eséllyel az adott téma meghatározó írásai, érdemes ezeket a feldolgozásban előrébb venni.

3.2. Hogyan jegyzeteljünk?

3.2.1. Aláhúzás, lapszéli jegyzetek

Sokféle módszer van arra, hogy az olvasottakból kiemeljük a fontosnak tekintett részt, amit majd a szakdolgozatában hasznosítani szeretnénk. Ezek közül a legkézenfekvőbb az aláhúzás, akár színes íróeszközök segítségével is, illetve a lapszéli jegyzetek készítése, valamint ezek együttes alkalmazása.²⁵ Ilyenkor az aláhúzással megjelöljük a fontosnak ítélt gondolatot, kiemeljük az átemelni tervezett idézetet. Természetesen lehet eltérő színű tollakat, filceket, szövegkiemelőket használni, és a színek egész bonyolult rendszerét dolgozhatjuk ki, ahol egy-egy szín egy-egy fejezetet vagy fontosabb témakört jelöl. A margón ilyenkor feljegyezhetjük, hogy a munkatervünk szerint melyik fejezethez kívánjuk majd felhasználni az adott szakasz tartalmát, illetve lejegyezhetjük azokat a kérdéseket, amiknek a tisztázására az adott szakasz ráirányította a figyelmünket, vagy például utalhatunk más művekre, amik ugyanígy, vagy éppen ellenkezőleg, másként ítélik meg az adott kérdést.

Ám ez a módszer csak akkor használható, ha a forrásmunka a dolgozat írása alatt végig a rendelkezésünkre áll, ha saját könyvről van szó (más könyvébe belefirkálni, ugye, még ceruzával sem ildomos), vagy ha fénymásolatban, esetleg digitális PDF formátumban dolgozunk vele; de például ha a saját könyv értékes, régi kiadvány, akkor sem érdemes a jegyzetelésnek ezzel a módjával tönkretenni. Fontosabbak azonban ennek az eljárásnak a szakmai korlátjai: csak viszonylag kevés (2-5) és rövidebb forrásmunka feldolgozása esetén használható hatékonyan, mivel a jegyzeteink nem a készülő dolgozatunk struktúráját, hanem az adott forrásmunka saját logikáját követik, ami miatt e jegyzetek áttekintése, összerendezése bizonyos mennyiség és terjedelem felett már megoldhatatlan kihívást jelent.

3.2.2. Cédulázás, az e-cédula

Hosszabb időn át készülő, nagyobb szakirodalom feldolgozásával járó dolgozat esetében a „cédulázás” a bevett és egyedül célravezető eljárás. Közvetlenül olvasás közben és után több időt és energiát igényel, mint az aláhúzás és a margószéli jegyzetelés, ám a későbbiekben a befektetett idő és energia busásan megtérül.

Az átolvasott forrásokkal kapcsolatban sokféle jegyzetet készíthetünk, attól függően, hogy a kigyűjtött információkkal mi a szándékunk a későbbiekben.²⁶ Egy egyetemi dolgozatírás szempontjából a leghasznosabb forma a témacédulázás²⁷, így a folytatásban részletesebben most ezt ismertetjük.

²⁵ Ehhez lásd GREINSTETTER–HABERFELLNER–LANG: Leitfaden zum Wissenschaftlichen Arbeiten (2019), V–W (23–24. oldal).

²⁶ Umberto Eco például, aki a cédulákat „jegyzékeknek” nevezi, az alábbi típusokat különíti el: a) az olvasott könyvek vagy cikkek jegyzéke, b) témajegyzék, c) szerzők jegyzéke, d) idézetek jegyzéke, e) munkajegyzék, lásd Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 71–72.

²⁷ Azaz Umberto Eco fogalmi készlete szerint a „témajegyzék”, lásd Eco: Hogyan írjunk

A témacédulázás lényege az, hogy a dolgozatunk témájában elolvasott forrásmunkák releváns gondolatait és a hozzájuk társított reflexióinkat témakörönként elkülönítve rögzítjük annak érdekében, hogy azok könnyen visszakereshetők és lehivatkozhatók, egymással egybevetethetők és a dolgozatunkba egyszerűen beépíthetők legyenek. A „cédula” – amely kifejezés az analóg, papíralapú jegyzetelési módszerből származik – itt tehát egy adott résztemára vonatkozó jegyzeteink elkülönített csoportját jelenti: azokat az információkat, idézeteket, gondolatokat, amelyek tematikusan „egy lapra tartoznak”.

A digitális cédulázás ezen belül azt jelenti, hogy a témakörönként elkülönített jegyzeteinket, feljegyzéseinket valamilyen szövegszerkesztő programban (pl. Windows Word, OpenOffice Writer) eleve elektronikusan rögzítjük. A „cédula” ebben az esetben valójában egy témakörönként elmentett elektronikus dokumentum, legalábbis egy elektronikus dokumentumon belül egy elkülönített külön oldal vagy fejezet; nevezzük ezt itt és a folytatásban „e-cédulának”.

A témacédulázás előnye, hogy a tudományos dolgozatok fejezetei és alfejezetei is témakörök szerint járják körbe a dolgozat tárgyát, az e-céduláink így a megírandó fejezetek és alfejezetek magját jelenthetik. Például, ha Ézsaiás könyvének első szakaszából (Ézs 1,4–9) írjuk a dolgozatot, akkor külön elektronikus dokumentumba (vagy egy dokumentumon belül külön oldalra) jegyzeteljük azt, amit az átolvasott forrásainkból a szerző személyéről, egy másikba azt, amit a prófécia történeti háttéréről, megint egy újabb e-cédulába azt, amit a műfajáról, ismét külön e-cédulába azt, amit a szerkezetéről, majd a datálásáról, a prófécia irodalmi egységességéről stb. megtudunk, majd az egyes versek magyarázatához szintén önálló e-cédulákat nyitunk. Ám az egyes verseken belül is önálló e-cédulát kaphatnak a fontosabb témák vagy kulcsfogalmak. Így például a 4. versben felsorolt, 'bűn' jelentésű héber fogalmak, a 8. versben a 'Sion' és az ahhoz kapcsolódó korabeli képzetek vagy a 9. versben a 'maradék' fogalma és használata a próféta irodalomban mind külön e-cédulát érdemelnek. Hogy ne legyen túl sok e-cédulánk, egyazon dokumentumon belül is létrehozhatunk rész-témaköröket. Ha ezeket „Címsor”-ként formázzuk, akkor a dokumentumon belül könnyen tudunk a rész-témakörök között váltogatni, a megfelelő információt a megfelelő helyen rögzíteni.²⁸ Ha nem egy dokumentumba jegyzetelünk,

szakdolgozatot (1996), 71–72. A módszer ismertetéséhez lásd TURABIAN: A Manual for Writers (2018), 77–79. Egy másik helyen Umberto Eco az „olvasmányjegyzék” címen azt ajánlja a szakdolgozóknak, hogy az átolvasott szakmunkákból külön is készítsenek kivonatot, ami segítségével az adott munka gondolatait majd utólag fel tudják idézni, ha arra újra szükségük lenne, lásd Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 78–80. Természetesen az ilyen olvasónaplóhoz hasonló cédulák segítenek az olvasmányélmények megőrzésében, és egy újabb szaktanulmány vagy dolgozat megalkotásakor hasznos támpontot adnak, hogy miről is szólt az adott mű, és valamikor mit tartottunk benne fontosnak, érdekesnek. Így, ha a szakdolgozó további tudományos kutatásokat tervez, esetleg fontolgatja a PhD képzést, semmiképpen sem szeretnénk lebeszélni ezekről az „olvasmányjegyzékekről”. Ezek készítésének egyik korszerű módja, ha hivatkozáskérelő szoftvert, például Zotero-t használunk hozzá (ennek telepítéséhez és használatához lásd a lentebb a 9. fejezetet)

²⁸ A Microsoft Word szövegszerkesztő felső menüsorában érdemes belépni a „Nézet”

akkor az e-cédulánk, vagyis a jegyzetelésre megnyitott elektronikus dokumentum mentésekor olyan címet kell adnunk a fájlunk, amely egyértelműen jelzi, hogy a kutatási témánk mely részkérdéséhez rögzítettünk adatokat. Amikor aztán a forrásmunkáinkat mind átolvastuk és kijegyzeteltük, egyetlen e-cédulában együtt találjuk azt, amit az adott résztema kapcsán a forrásaink szerzői gondolnak, illetve itt láthatjuk az ezekkel kapcsolatban az olvasás során rögzített kérdéseinket, benyomásainkat. A forrásaink tartalmát egy adott kérdésben így könnyedén össze tudjuk hasonlítani, a nézeteket tudjuk csoportosítani, vagy éppen ütköztetni egymással, s így a saját álláspontunkat az adott résztemában könnyen ki tudjuk alakítani.

Nagyon fontos, hogy amikor a forrásműből kijegyzetelünk egy adatot, azt is mindig gondosan írjuk be az e-cédulánkba, hogy melyik mű melyik oldaláról származik az az információ. Ha ezt jegyzeteléskor gondosan elvégezzük, akkor a végső megszövegezés során az adott gondolat vagy szó szerinti idézet forrását meg tudjuk majd adni anélkül, hogy a forrásművet ismét a kezünkbe kellene venni (mert mondjuk már vissza kellett vinni a könyvtárba). Ha idézetet választottunk ki, akkor azt szó szerint, pontosan másoljuk ki, és semmiképpen se felejtjük el idézőjelbe tenni. Ha saját gondolatot jegyzünk fel, vagy a más véleményét csak kivonatolva, nem szó szerint kívánjuk majd felhasználni, akkor azt kell felírunk, hogy milyen oldalszámon olvastak ébresztették bennünk azt a gondolatot, idézőjelet viszont ez esetben nem kell kitennünk.

Ahogy beleolvastunk egy forrásműbe és látjuk, hogy az hasznos lesz a számunkra, érdemes azonnal a bibliográfiai adatait is gondosan egy külön dokumentumban feljegyezni. Ha ezeket a könyvészeti adatokat a majdani formai követelmények szerint rögzítjük, akkor a cédulázás „melléktermékeként” el is készül a dolgozatunk irodalomjegyzéke. A könyvtári adatbázisból való átmásolás itt megkönnyítheti a gépelést, ha pedig valamilyen hivatkozás- és bibliográfiakezelő rendszert használunk (ezekhez lásd majd a 9. fejezetet), akkor az ezeket az adatokat automatikusan kigyűjti.

A klasszikus papír alapú, analóg cédulázás²⁹ lényege ugyanaz, mint az e-cédulázásé, csak itt a cédula egy A4-es papír, vagy esetleg kisebb méretű, keményebb papírból készült kártya, jegyzetlap. Ezekre kerül fel az adott témakör címe vagy egy fontosnak tűnő tárgyszó, majd az erre vonatkozó adatokat minden átolvasott forrásműből ugyanarra a cédulára jegyzeteljük ki. Minden fontosnak tartott, jól behatárolt résztemának nyitunk egy önálló cédulát. Hogy e jegyzeteket kezelni tudjuk, egy lefűzős gyűjtőmappába rendezhetjük őket, például a címszavakat betűrendje szerint, illetve ha van már elképzelésünk a dolgozat felépítéséről, akkor a leendő fejezetek sorrendjét követve.

menüpontra és ez alatt pipával kijelölni a „Navigációs ablak” funkciót, hogy a dokumentumunk mellett követni tudjuk, milyen címsorokat hoztunk már létre a résztemaköröknek a dokumentumon belül.

29 Az analóg cédulázáshoz lásd SZABÓ: Kommunikáció felsőfokon (1997), 54–56, illetve például TURABIAN: A Manual for Writers (2018), 77–78.

Az analóg cédulázás előnye talán, hogy a kézírás során az agyunk hatékonyabban rögzíti az információkat. Hátránya viszont, hogy a kézírás lassítja a munkafolyamatot, hiszen a kézzel írt jegyzeteket előbb-utóbb úgyis be kell majd gépelni, ha pedig a forrásmű eleve digitálisan érhető el, fölösleges azt előbb kézzel kijegyzetelni, hogy aztán a kimásolt szakaszt majd újra digitalizáljuk. Márpedig az időfaktor egy egyetemi dolgozat esetében mindig komoly tényező. Az sem lényegtelen szempont persze, hogy az analóg cédulázás esetén később érkezik el az a megnyugtató érzés, hogy valami már van a számítógépünkben, azaz „már csináltunk valamit”.

3.3. Munkaterv készítése: szerkezet, terjedelem, határidők

3.3.1. A munkaterv összeállítása

Amikor a hallgató nagyrészt megismerte azt az információhalmazt, amiből meg kell írnia a dolgozatot, jegyzeteit (azaz a „céduláit”) pedig elkészítette, össze kell állítania egy munkatervet, amit a témavezetővel előzetesen megbeszél.

A munkaterv a dolgozat vázlata,³⁰ amelyben a hallgatónak meg kell jelölnie, hogy szándéka szerint mit tartalmaz a bevezetés, a tárgyalás (központi rész), és a befejezés. A központi részt hosszabb dolgozat esetén érdemes fejezetekre, szükség esetén alfejezetekre bontani. Így a munkaterv lényegében a dolgozat bővebb előzetes tartalomjegyzéke³¹ – ami vagy bekerül magába a dolgozatba (szakdolgozat, TDK- vagy PhD-dolgozat esetén), vagy nem (mivel a legtöbb szeminárium dolgozat esetében erre nincsen szükség). Természetesen ez még csak *munka-terv*, azaz a megfogalmazás során folyamatosan változhat, de ez így is van jól: ugyanakkor biztos alapot, kapaszkodót jelent, ahonnan el lehet indulni. A dolgozatnak ekkor már egy munkacímet is érdemes adni, hiszen a források feldolgozásán már túl vagyunk, s így az eredeti, még meglehetősen általános célkitűzésünk minden bizonnyal már konkrétabb körvonalakat öltött. Ez a munkacím szintén a munkaterv része lesz.

Nézzünk az ószövetségi írásmagyarázat területről egy példát!

Munkacím: Ézsaiás próféta elhívás-történetének (Ézs 6) magyarázata

Tartalomjegyzék / vázlat:

- o. Előszó: Miért választottam ezt a témát? Köszönetnyilvánítások
- 1. Bevezetés:** Téma behatárolása, szakirodalom áttekintése, nyitott kérdések, saját célom, munkahipotézis, a választott módszer
- 2. Az Ézs 6 nyelvi és tartalmi elemzése** (Tárgyalás / Központi rész)
 - 2.1. Bevezetéstani kérdések
 - 2.1.1 A szerzőség kérdése

³⁰ ALBERT: Dolgozatok írása (2007), 9, a munkatervet a „vázlat” fogalma alatt tárgyalja.

³¹ Umberto Eco a tartalomjegyzéket egyenesen a dolgozat „munkahipotézisének” nevezi, lásd Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 65.

- 2.1.2. A szöveg szerkezete, műfaja
- 2.1.3. Az ószövetségi prófétai elhívás-történetek bemutatása
- 2.2. A szakasz fordítása és szövegkritikai elemzése
- 2.3. A szöveg tartalmi elemzése
 - 2.3.1. Az Ézs 6,1–5 magyarázata
 - 2.3.2. Az Ézs 6,6–7 magyarázata
 - 2.3.3. Az Ézs 6,8–10 magyarázata
 - 2.3.3. Az Ézs 6,11–13 magyarázata
 - 2.3.4. Összefoglalás: Az Ézs 6 üzenete
- 3. Befejezés:** Milyen eredménnyel / tanulságokkal zárult a vizsgálat
- 4. Irodalomjegyzék**

A leginkább célravezető, ha a dolgozat szerzője első körben maga tesz kísérletet a dolgozat ilyen előzetes vázának a kialakítására, hiszen ő tudja, hogy milyen anyagok állnak rendelkezésre a dolgozat megírásához, és pontosan milyen érdeklődés motiválja a dolgozat megírására. Ha viszont valamely okból nem rajzolódik ki előttünk a dolgozat lehetséges felépítése, akkor a munkacím alapján az *MI jól használható javaslatokat tud adni*. Ha az ötletelésbe be is vonjuk a „mesterséges” intelligenciát, a dolgozat vázának, munkatervének jóváhagyásában nem kerülhető meg a témavezető „természetes” intelligenciája.

3.3.2. A dolgozat terjedelme, fejezeteinek aránya

A munkaterv része annak a meghatározása is, hogy a dolgozat terjedelme és fejezeteinek belső arányai hogyan alakulnak majd. A felsőoktatásban általában minden dolgozattal kapcsolatban vannak szabályok vagy kialakult szokások a terjedelemre vonatkozóan, amihez alkalmazkodni kell. Egyetemünkön egy beadandó dolgozat általában 3–6 oldal, egy szemináriumi dolgozat 8–12 oldal, egy szakdolgozat pedig legalább 30, de legfeljebb 60 gépelt oldal. A szakdolgozatok terjedelmével nagyjából azonosak a TDK-dolgozatok, a pontos követelményt a szekciófelhívások rögzítik. Doktori értekezések terjedelmét az egyetemek maguk határozzák meg, a DRHE-n 150–200 oldal terjedelemben nyújthatóak be doktori értekezések.

Az előszó testesebb dolgozatok esetében sem lehet hosszabb 1-2 oldalnál. A bevezetés terjedelme arányos a központi résszel, de annak a 10-15%-át (az előszóval együtt) nem haladhatja meg. A befejezés 1-3 oldal lehet, és az irodalomjegyzék egy egyetemi dolgozatok esetében is ritkán kell, hogy 3-4 oldalnál hosszabb legyen.

3.3.3. Ütemezés

Ha mindezzel elkészültünk, érdemes a munkatervhez határidőket is kapcsolni – ha ezt a témavezető, a konzultációk időpontjaihoz igazodva esetleg nem is tenné meg.³² Jelöljük ki, hogy melyik fejezettel mikorra szeretnénk végezni, fegyelembé véve az alábbiakat:

³² Lásd GREINSTETTER–HABERFELLNER–LANG: Leitfaden zum Wissenschaftlichen Arbeiten (2019), N (14. oldal).

- A tudományos szövegalkotás időigénye függ a dolgozatíró íráskészségétől, az íráshoz biztosított körülményektől, a dolgozatírás előrehaladtától, de a könnyen írók esetében is egymást váltják a kreatív napok és az alkotói válság rövidebb-hosszabb időszakai. A szöveg mennyiségi növekedését haranggörbével szokás jellemezni, azaz eleinte lassabban halad a szövegalkotás, később fellendül a munkatempó, majd újra visszalassul. A kreatív időszakokat és az alkotói válság eseteit egyaránt figyelembe véve egy intenzív kutatási folyamat során átlagosan napi 2-3 letisztázott, lábjegyzetelt oldal produkálható. Tudományos dolgozatok elkészítésének időbeli lefolyása természetesen attól is nagyban függ, hogy szemináriumi dolgozat, szakdolgozat vagy TDK-dolgozat, esetleg doktori értekezés készítésére vállalkozunk.
- Az előszót, de a bevezetést és a befejezést is érdemes a legvégén megírni, a befejezésnek pedig a bevezetésben felvetett kérdésekre felelnie kell.
- Az irodalomjegyzék mindig több időt igényel, mint ahogy előzetesen gondoljuk.
- Ha minden fejezettel el is készültünk, még nem vagyunk készen a dolgozattal, hiszen azt végül egészében is át kell olvasni, tartalmilag és formailag is harmonizálni. Gondoljunk bele: az egyes fejezetek elkészítése között esetenként több hónap is eltelhetett, ami miatt az egyes fejezetek stílusukban is eltérhetnek egymástól, de egy korábbi fejezet akár még olyan téziseket, elképzeléseket is tartalmazhat, amiket később elvetettünk.
- A kész dolgozatot a témavezető többnyire még egészében is át akarja olvasni, ami önmagában is időigényes, adott esetben pedig kisebb-nagyobb korrekciókat kérhet (hiszen ezért olvasta át), amire szintén még időt kell hagyni.
- A szövegalkotás hatékonyabb, ha minél nagyobb összefüggő időt (fél nap, vagy teljes nap) tudunk elkülöníteni rá. Ha az órarend megengedi, akkor érdemes beállítani hetente egy napot erre. Kevésbé hatékony, ha „lopott időben” írjuk a dolgozatot, 2-2 mondatokkal bővítve a kéziratot.
- A tudományos szövegalkotás szellemileg kimerítő munka, így eleve gondolni kell a pihenőidőre is, azaz a minőségi munka megfelelő mennyiségű alvás, illetve dolgozatírásmentes nap beépítésével lehetséges. A túlságosan megfeszített munkamenet (pl. időzavar miatt) a produktivitás és minőség rovására megy.
- A nyomtatás, valamint szakdolgozat és a PhD-dolgozat esetén a kötetítés, illetve a spirálozás is némi időt igényel, nem is szólva a kötelező online feltöltésről: márpedig mind a nyomtatás, mind a feltöltés szinte vonzza a műszaki nehézségek okozta kellemetlen meglepetéseket.

Ha elkészültünk az ütemtervvel, azt akkor is érdemes megmutatni a témavezetőnek, ha ezt ő nem kezdeményezte. Egyrészt rutinos szerzőként számos

hasznos gyakorlati észrevétele lehet. Másrészt ezzel kész tények elé is állítjuk magunkat, ami a későbbiekben ösztönzően hathat majd a munkamorálunkra: mégiscsak „ciki” eltérni egy ütemezéstől, amihez előzetesen a témavezetőnk tanácsát vagy a jóváhagyását kértük.

4. A dolgozat tartalmi sajátosságai

Elkészültek a jegyzeteink, és megvan a munkatervünk, benne a dolgozat felépítése, az egyes fejezetek körülbelüli terjedelme, valamint az elkészítésük határideje is. Nincs más hátra tehát, mint hogy megírjuk a dolgozatot.

Ez persze nem olyan magától értetődő. Egy dolgozat megírása ugyanis az átlagos szóbeli vizsgákkal szemben sajátos kompetenciákat igényel: ott egy tananyag visszaadása a feladat, és az oktatót ritkán érdekli arról a saját véleményünk, itt viszont alapkövetelmény, hogy saját meglátásainkat, következtetésünket bátran, de megalapozottan kifejezésre juttassuk. Az írás önmagában is felelősségteljesebb formája a kommunikációnak, mint a szóbeli közlés, és ha erre az intézmény (például beadandó vagy szemináriumi dolgozatokkal) nem trenírozta előzetesen a hallgatókat, s ők zömében csak elektronikus levelezés szintjén gyakorolták eddig ezt, az írás kifejezetten fárasztó tevékenység, főleg egy tudományos igényű közlemény megszövegezése és megformázása. És míg egy komoly vizsgára, esetleg szigorlatra is csak ritkán kell pár hétnél hosszabb felkészülési időt szentelni, addig egy szakdolgozat legalább egy, a TDK-dolgozat akár több teljes tanéven átívelő projekt, a doktori értekezések írása pedig átlagosan 4-6 évet igényel, ami a lelkesedés csúcsai és a kétségbeesés sötét völgyei között vezet át, és ami komoly kitartást és elszántságot igényel. De hogy mégis micsoda élmény lehet egy tudományos dolgozat megírása, s hogy miért is érdemes azt kötelező akadály helyett életre szóló kalandként felfogni, arról és az „írás-frászról” az Előszóban már részletesen szóltunk; érdemes most itt ezen a ponton oda visszalapozni.

Mindehhez most tegyük hozzá: egy tudományos dolgozat megírásának megvannak a maga könnyen elsajátítható szabályai, amiket nem szabad persze sem alábecsülni, sem túlmisztifikálni. Ezek részben tartalmi, részben formai elvárások, részben a munkaszervezésre vonatkozó ajánlások, amik azért javarészt logikusan egymásra épülő lépésekből állnak. Ebben és a következő fejezetekben lássuk tehát, hogyan lesz a felkutatott és feldolgozott forrásainkból önálló dolgozat!

4.1. Kinek írjuk a dolgozatot?

Mielőtt tudományos dolgozat tartalmi sajátosságaiba belemennénk, érdemes előzetesen tisztázni egy látszólag evidens kérdést: Kinek írjuk a dolgozatot? A válasz összetett: egyszerre írjuk önmagunknak, az egyetemnek, illetve a témavezetőnknek, valamint, és ezt akár akarjuk, akár nem, a szélesebb nyilvánoságnak, azaz lényegében széles e világnak is.

A dolgozatot tehát egyrészt *önmagunknak* írjuk. Azt írjuk le, amit gondolunk, fontosnak tartunk, amivel azonosulni tudunk – természetesen, ha a tudományosság mérlegén lemérve is megfelelőnek ítéltük. Egy TDK-dolgozat vagy szakdolgozat sokak esetében a legnagyobb tudományos munka egész életükben. Legyen hát olyan, amire később is büszkéek lehetünk! Természetesen az idő és a felhasználható erőforrások korlátozottak – de ezek keretein belül igyekezzünk a legtöbbet kihozni magunkból. Gyakori hiba – a kishitőség mellett – a perfekcionizmusra való törekvés, ami azonban szintén bénítóan hathat ránk. Ne felejtsük: nem életünk fő művét kell most megírunk, nem egy tökéletes tudományos dolgozatot, ami majd forradalmasítja az adott tudományterületet, de legalábbis átrendezi annak a magyar nyelvű szakirodalmát, hanem egy jó TDK- vagy jó szakdolgozatot: egy olyan művet tehát, ami annak jó, aminek számba van. PhD-dolgozatok esetében álmodhatunk nagyobbat, hiszen a több éves kutatómunka végén megvédett újszerű eredmény akár kutatástörténetileg meghatározóvá is válhat – ám még egy doktori értekezés sem a kutató fő műve kell, hogy legyen, hanem csupán belépő a tudományos életnek arra a szintjére, ahol majd egy életművet és azon belül egy igazán jelentős „fő művet” is alkothatunk.

Másrészt a dolgozatunk egy kicsit mindig a témavezetőnek is szól. Az egyetemi dolgozatok témavezetett írások, azaz figyelembe kell venni a témavezető iránymutatását, észrevételeit is. A témavezetőt a legtöbb esetben a hallgató maga választhatja meg, és nyilván olyat választott, akinek a szakmaiságát, tapasztalatát nagyra tartja. Természetesen lehet saját elképzelésekhez ragaszkodni, ha azt érvekkel meg tudjuk védeni, de a végső szó mindig a témavezetőé kell, hogy maradjon. Már csak azért is legyen ez így, mert a legtöbb egyetemen ő osztályozza a dolgozatot, a védésen pedig ő kérdez: nem mindegy hát, hogy a záróvizsga részeként megtartott védés alkalmával lelkes támogatóként vagy fő kritikusunkként nyilvánít majd véleményt.

Ugyanakkor a témavezető a szakmailag kompetens olvasótábor képviselője is egyben: azokat az olvasókat jeleníti meg, akik maguk is jártasok a dolgozat tárgyabb tudományterületén, még ha egy kellően szűkre szabott téma esetén abban az egy részletkérdésben nem is mélyedtek el annyira, mint a dolgozat készítője. Márpedig a teológia bölcsészeti típusú tudomány, azaz igaznak vagy bebizonyítottnak az számít, ami a többséget meggyőzi. Amit tehát a témavezető logikusnak, kellően alátámasztottnak talál az írásunkban, az nagy valószínűséggel az egész szakma annak fogja találni majd. Ebbe a szakmai olvasótáborba sorolhatjuk a témavezető mellett a szakbírálókat is. A DRHE-n csak a témavezető vesz részt a dolgozat bírálatában, de az OTDK-dolgozatok esetében két felkért bíráló

értékeli a benyújtott pályamunkát, a PhD-értekezések esetében pedig belső és külső opponens készít írásbeli bírálatot a disszertációhoz.

S végül akár szeretnénk, akár nem, a dolgozatunkat egyben *az egész világnak* is írjuk. Abból kell ugyanis kiindulnunk, hogy azt előbb vagy utóbb bárki elolvashatja, hiszen a legtöbb egyetem – szakdolgozatok és TDK-dolgozatok esetében – azt nyomtatott formában és / vagy a megfelelő repozitóriumba feltöltve, elektronikus formában archiválja, és korlátozottan vagy teljesen nyilvánossá is teszi, a PhD-értekezések pedig a doktori.hu felületen a védés kitűzésekor az esetek zömében teljes terjedelmükben elérhetővé válnak. Amit tehát leírunk, azt tegyük úgy, hogy vállalható legyen mindenki előtt, és a magunk számára is vállalható legyen akár tíz vagy húsz vagy harminc év múlva is.

Ugyanakkor e tágabb, a gyakorlatban persze sokszor inkább csak potenciális nyilvánosság a közérthetőség igénye felé is terelget bennünket. Persze a szakdolgozat nem tudományos ismeretterjesztő irat, s így nem cél, hogy *bárki* megértse, de arra alkalmasnak kell lennie, hogy bárki, aki ugyanazon a szakon szerzett diplomát, mint mi, követhesse az érvelésünket és ellenőrizhesse az állításainkat, még ha egészen más is volt a kedvenc szakterülete. Egy egyháztörténeti szakdolgozatot meg kell értenie egy ószövetségre specializálódott diáktársnak ugyanúgy, mint ahogy a lelkigondozás területén keletkezett dolgozat sem lehet érthetetlen egy dogmatikára specializálódott diáktárs számára. Annak, hogy mely fogalmakat definiáljuk, miket tekintünk evidenciának és miket fejtünk ki, illetve támasztunk alá, ezen a szűrőn át szemlélve is megfelelőnek kell lennie.

4.2. Mivel és hogyan kezdjük?

A dolgozat írásában korántsem szükséges a munkaterv pontjainak sorrendjében haladni, sőt: amint láttuk, a bevezetést például érdemes a végére hagyni.

A legjobb az, ha egyszerűen azzal kezdjük az írást, ami a legjobban megy, amiről úgy érezzük, hogy megérlelődött, letisztázódott bennünk. Az sem baj, ha először egyszerűen leírunk mindent, ami az eszünkbe jut: címszavakat, ötletfoszlányokat, gondolatokat, kritikus kérdéseket, amit tisztázni szeretnénk, egyszerűen mindent („ötletroham”). Az elkészült részek ugyanis, még ha csak vázlatosak is, önbizalmat adhatnak, és annál nagyobb lendülettel látunk neki az egyéb szakaszoknak, illetve ezek csoportosításának, kifejtésének is. Ha ezeket az ötleteket csoportosítjuk is, akkor már „*gondolattérképet*” alkottunk: ez egy hevenyészett vázlat a papíron, illetve a képernyőn, amiben az ötleteink már bizonyos logikai összefüggés szerint, de még nem hierarchikus rendben követik egymást.³³ Ehhez a művelethez akár gondolattérkép-készítő alkalmazásokat (*mind map maker*) is használhatunk, mint pl. Mindmeister, Coggle, Bubbl.us. A lényeg itt is, hogy meginduljon a gondolkodásunk a témával kapcsolatban. A lendületes kezdés pedig az egész dolgozatírásra kihat, hiszen itt is igaz a régi latin mondás: A munka fele kész, ha már el van kezdve.

³³ Lásd GYURGYÁK: Tudományos írás (2019), 78–79.

4.3. Hogyan írjunk?

Mielőtt nekivágnánk a dolgozat megszövegezésének, érdemes az egyetemi könyvtárban *néhány korábbi szakdolgozatot megtekinteni*; lehetőleg olyat, ami ugyanannál a témavezetőnél készült, mint akivel mi is dolgozunk. Így nagyon egyszerűen megismerhetjük az egyetem és a témavezető elvárásait mind tartalmi, mind formai kérdésekben. Vigyázat, nyilván érdemes minél jobb osztályzatú dolgozatot erre igénybe venni. Számolni kell azzal is, hogy a szakdolgozatok általában nem kölcsönözhetőek, csak helyben használhatóak.

Ugyancsak hasznos, ha előzetesen megismerkedünk *az adott dolgozat bírálati szempontjaival* is. Egyetemünkön például a szakdolgozatok értékelési űrlapja a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat mellékletét képező *Szakdolgozati útmutatóban* elérhető (annak 3. számú melléklete). Ebben fel vannak sorolva, milyen szempontól kell értékelnie az opponensnek a dolgozatot, illetve az is meg van adva, hogy mire mennyi pont adható. A megszövegezésnél így ezekre oda tudunk figyelni. OTDK-dolgozatok esetében is van lehetőség előzetesen tájékozódni az otdk.hu oldalról: rendszerint a szekciófelhívások 1. számú melléklete tartalmazza az értékelés szempontjait. PhD-dolgozatok nemcsak könyvtárakban érhetőek el, hanem a doktori.hu oldalon elektronikus formában is letölthetőek.

Nagyon lényeges az is, hogy ha csak lehet, folyamatosan *vitassuk meg másokkal a készülő anyagot*. Ha a témavezető lehetőséget kap arra, hogy előzetesen átolvassa a dolgozatunk egyes fejezeteit, készséggel szól hozzá: észrevételei, amik mögött igen komoly szakmai tapasztalat áll, nagy segítségünkre lehetnek. Persze lehet elfoglalt vagy egyszerűen lusta is, de a legtöbbször ez a benyomás akkor alakul ki tévesen a szakdolgozóban, ha nem hagyott a témavezetőnek érdemi lehetőséget arra, hogy áttanulmányozza az anyagot. Nyilván a beadási határidő előtt két nappal nem várhatjuk el, hogy részletesen átolvassa és javító szándékú megjegyzésekkel lássa el a kéziratot, ha egyébként közöltük vele, hogy másnap már a könyvkötőhöz kell leadnunk a letisztázott verziót. De ha nem ő, akkor egy diáktársunk, egy idősebb kolléga, akiben megbízunk: valaki vagy valakik legyenek, akikkel kéziratunkat megbeszélhetjük, meglátásainkat tesztelhetjük, s akiknek lehetőséget adunk, hogy kérdésekkel próbára tegyék álláspontunkat, és segítsenek védhetőre formálni a következtetésünket. Ha nem muszáj, ne játsszunk „magányos zsenit.”³⁴ A témavezetői véleményezésen túl TDK- és PhD-dolgozatok esetében hasznos előzetes visszajelzéseket kaphatunk, ha hipotézisünket, illetve a kutatásunk részeredményeit konferenciákon, például tehetségnapok, műhelykonferenciák, doktorandusz-konferenciák alkalmain is leteszteljük.

Ügyeljünk arra, hogy *ha használunk hivatkozáskezelő rendszereket, akkor azt kellő körültekintéssel tegyük*. E rendszerek előnye, hogy automatikusan rendezik az irodalomjegyzéket és formázzák a hivatkozásokat a jegyzeteinkben, s általában többféle hivatkozási rendszert ismernek, így magunk tudunk ezekből vá-

³⁴ Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 100.

lasztani. Vigyázzunk azonban arra, hogy némelyik rendszer nem kifejezetten alkalmas a magyar címek kezelésére, így egy utólagos átolvasás és finomhangolás itt is gyakran elengedhetetlen lesz. Ám számos fölösleges ismétlődő gépeléstől, és ezzel elgépelési lehetőségtől tudnak megkímélni minket. Ezekről a rendszerekről a későbbiekben, a 9. fejezetben részletesen lesz még szó.

S végül ügyeljünk arra, hogy a dolgozatunkról *mindig legyen biztonsági másolat*. Ez lehet egy biztonsági pendrájv, ahová rendszeresen kimentjük az elkészült anyagot, vagy manapság már lehet a felhőbe felküldött mentés is. Akinek vészett már el egy nap munkája vagy 'ne adj Isten' egy fél vagy egész dolgozata, az tudja, milyen hasznos ez a látszólag fölösleges tanács.

Amikor biztonsági másolatot készítünk, érdemes olykor a változásokat nem rámenteni az eredeti dokumentumra, hanem a „mentés másként” funkcióval egy új dokumentumot létrehozni. Ha ugyanis az érvelésünk zsákutcába futna, vagy drasztikusan bele kell nyúlni a koncepcióba, akkor vissza tudunk térni a korábbi változatokhoz. A mentett fájlok nevét ilyenkor lássuk el egy verziószámmal (szakdolgozat-1v.doc stb.) vagy jelenítsük meg benne a dátumot (szakdolgozat2024.07.22.doc), hogy világosan kiderüljön, a létrehozott verziók időben hogyan követik egymást. Az olyan elnevezések, mint az *újjá változat.doc*, *legújabb.doc*, *legeslegújabb.doc* stb. idővel komoly zavart okozhatnak.

4.4. Tárgyszerűség, ellenőrizhetőség, megismételhetőség

4.4.1. Mitől lesz tudományos egy dolgozat?

Sok szakdolgozót megrémít a gondolat, hogy neki egy tudományos dolgozatot kell írnia. Hiszen a tudomány fogalmát valamilyen misztikus köd lengi körül: hófehér köpenyben, védőszemüvegben dolgozó laborosokat képzelünk magunk elé, kémcsöveket, mikroszkópokat, vagy éppen örült frizurában könyvtárak mélyén kutató professzorokat, akik ki sem látszanak a hatalmas írasztalon összehányt könyvek és kéziratok közül.

Pedig a tudomány alapvetően nem ezekből áll, bár természetesen ilyen is lehet. A tudományt nem a külsőségek, hanem a módszere teszi tudománnyá: ugyanazt a témát lehet laikus érdeklődőként, újságíróként és tudományosan is feldolgozni – és e három megközelítési mód között valójában néhány alapvető szabály teszi ki a különbséget. A tudományosság három alapvető követelménye ugyanis a következő:

- *tárgyszerűség*: Elemzésünkhöz a tárgynak és a kitűzött célnak leginkább megfelelő módszert választjuk és ennek alkalmazhatóságát kellően igazoljuk.
- *ellenőrizhetőség*: Ez egyrészt azt jelenti, hogy a vizsgálódás tárgya világosan körülírható, beazonosítható, mások által is fellelhető, felismerhető, így azt rajtunk kívül más is megvizsgálhatja. Másrészt az ellenőrizhetőség abban áll, hogy a vizsgálat eredményeit olyan ismeretekre (adatok,

tények, leletek, szövegek, elméletek) építjük, melyek forrását és hitelességét ellenőriztük, illetve azt mások számára is ellenőrizhetővé tesszük.

- *megismételhetőség*: Megállapításainkat az ellenőrzött forrásainkból mindig logikai úton, mások számára is követhető módon indokoljuk, illetve vezetjük le.

Nézzük most meg, a gyakorlatban, hogy egy egyetemi dolgozat esetében ezt a három szempontot hol és hogyan kell érvényesíteni!

4.4.2. Tárgyszerűség

A tárgyszerűség bizonyítása a Bevezetésben történik, ahol be kell mutatni többek között az adatgyűjtés és elemzés *módszertani jellemzőit*, valamint a kifejtés logikai menetét. Ezzel azt bizonyítjuk, hogy megtaláltuk a vizsgálódáshoz a tárgynak leginkább megfelelő módszert és azt alkalmaztuk.

4.4.3. Ellenőrizhetőség

Az ellenőrizhetőség elve lényegében annyit jelent, hogy a témát világosan körülhatároljuk, illetve hogy a dolgozat érvelése, gondolatmenete alátámasztására felhasznált forrásainkat az olvasó előtt beazonosíthatóan felfedjük.

A teológia kapcsán a téma meghatározását sokak problémásnak gondolják, mondván, hogy Isten mint a vizsgálat tárgya nem megragadható, így a teológia eleve nem lehet tudomány. Ám a teológia valójában nem közvetlenül Istent vizsgálja, hanem azt, hogy mit mond Istenről a Biblia, illetve hogy az Istenben hívő emberi közösség hogyan szerveződik meg a társadalomban, az egyén e hitét hogyan éli meg, illetve hitbeli meggyőződését hogyan, milyen formában igyekszik másokkal megosztani. Ebből a szempontból a legtöbb teológiai téma éppúgy megragadható, mint a bölcsészettudomány annyi más témája. A család szerepe az Ószövetségben, a Zsoltárok könyvének kompozíciója, antropomorf vonások a Biblia isten-ábrázolásában, a pápaság 13. századi története vagy a haldoklók lelkipozása éppolyan tudományosan megragadható és körülírható téma, mint Ady Endre vallásos költészete, az elmúlás allegorikus ábrázolása Arany János kései műveiben, a kommunista párt gazdaságpolitikája 1948 és 1953 között vagy az idős korú emberek pszichológiája.

Az ellenőrizhetőség másik követelménye a gyakorlatban azt jelenti, hogy a forrásainkkal minden esetben elszámolunk. Erre szolgál egyrészt az irodalomjegyzék, melyben a primer és a szekunder forrásainkat is feltüntetjük, valamint a jegyzetek, amelyekben állításainkat bizonyítottan hiteles adatokkal alátámasztjuk, a másoktól átvett információ, gondolat forrását pedig minden esetben beazonosítható módon (azaz oldalszámra pontosan) leihivatkozunk. Így a tartalomtól függetlenül nem tudományos azt mondani, hogy „az Ószövetség tiltja a vér fogyasztását”, holott igaz: tudományos közlésben ezt a forrásunkkal, jelen esetben a bibliai igehellyel alá is kell támasztanunk. Azaz helyesen a mondat így hangzik: „az Ószövetség tiltja a vér fogyasztását (lásd 1Móz 9,4; 3Móz

7,26k; 17,12 stb.)”. Ugyanígy tudománytalan csak annyit írni egy dolgozatban, hogy „Jeremiás könyvének görög változata mind terjedelmében, mind szerkezetében eltér a héber kanonikus változattól”, holott igaz. Helyesen ez a kijelentés így hangzik: „Jeremiás könyvének görög változata mind terjedelmében, mind szerkezetében eltér a héber, kanonikus változattól – lásd pl. Rózsa: Bevezetés az Ószövetség könyveibe (2016), 449–451.” Amint látjuk, egy állítást primer és szekunder forrásokkal is alátámaszthatunk: amikor csak lehet, ezt primer forrással kell megtennünk. Természetesen vannak evidenciák, amik nem szorulnak bizonyításra (pl. Kálvin János a református teológia atyja, a Biblia hatvanhat könyvből áll vagy „kék az ég és zöld a fű”), de egy egyetemi hallgató számára alapszabály a túlbiztosítás: inkább öt fölösleges forrásmegjelölést alkalmazzunk, minthogy egyet elmulasszunk. A kérdés tudományetikai aspektusaihoz lásd még később részletesen, a 7. fejezetben.

4.4.4. Megismételhetőség

A megismételhetőség kritériuma kézenfekvőbb a természettudományoknál, ahol egy japán laborban elvégzett kísérlet azonos feltételek mellett történő megisméltése egy svéd laborban azonos eredményre kell, hogy vezessen. Bölcsész tudományos kutatásoknál a megismételhetőség követelménye lényegében azt jelenti, hogy egy témát úgy dolgozunk fel, hogy az – a témaválasztástól az érvelésen át egészen a tézisünkig – mások által is elvégezhető lehessen, illetve a téma mások által tovább kutatható legyen. Ennek érdekében

- azokat a forrásokat, amelyeket felhasználtunk a vizsgálathoz és a következtetésekhez, mások számára beazonosíthatóan feltárjuk (lásd: ellenőrizhetőség),
- az elemzéshez választott módszert bemutatjuk (lásd tárgyszerűség) és alkalmazhatóságát a tárgy elemzéséhez bebizonyítjuk,
- következtetéseinket nem „*ex katedra*” kijelentjük, hanem az azt alátámasztó és az annak (szerintünk látszólag) ellentmondó tényeket, adatokat elfogulatlanul ismertetjük, ezeket ütköztetjük, kimutatva, miből mivel és miért értünk vagy nem értünk egyet,
- állításaink mellett logikai úton érvelünk, a saját döntéseinket pedig mindig megindokoljuk.

Röviden úgy is mondhatjuk: a megismételhetőség érdekében mások számára is „biztosítani kell a felállított hipotézis bizonyítására vagy megcáfolására szolgáló elemeket [...] Ilyen módon nem pusztán közöltem hipotézisem bizonyítékait, hanem mások számára is lehetővé tettem a keresgélést, hogy megerősíthessék vagy megkérdőjelezhessék feltevésemet.”³⁵

³⁵ Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 22.

4.5. További tartami elvárások

4.5.1. Újszerűség

Mint tudományos írásnak egy egyetemi dolgozatnak, ha csekély mértékben is, de *gyarapítania kell az adott tudományterület tudásanyagát* egy új felismeréssel, új gondolattal vagy új vizsgálati szempontokkal, de legalábbis alá kell támasztania az eddigi felismeréseket újabb érvekkel, egy empirikusan szerzett új adattal vagy egy újabb forrás feltárásával és bevonásával az adott diskurzusbba, illetve egy új paradigma mentén tárgyaljuk a témát. Főris egyenesen így definiálja a tudományos kutatás fogalmát: „a tudományos kutatás pedig az új ismeretek feltárása érdekében kifejtett tevékenység.”³⁶ Bár egy dolgozat jellegére nézve lehet alapvetően kompiláció vagy önálló kutatást dokumentáló írás,³⁷ a kompilációtól, azaz a szakirodalom kritikus összefoglalásától és értékelésétől is elvárt új eredményként az önálló nézőpont. Ebből a szempontból is nagyon lényeges a témaválasztás. Elképzelhető, hogy egy olyan témához, mint Hóseás próféta teológiája nagyon nehéz egy szakdolgozatban új ismeretre jutni, de ez garantált, ha a témát így ragadom meg: Hóseás próféta teológiájának értékelése Rózsa Huba és Czeglányi Zsolt bevezetésestanában. Itt ugyanis új eredményként azt fogom tudni felmutatni, hogy a két tudós mennyiben látja vagy súlypontozza másként Hóseás teológiájának egyes elemeit. Ugyancsak megfelelünk e követelménynek, ha egy gyülekezettörténeti téma kapcsán egy addig senki által tudományosan még nem elemzett presbiteri jegyzőkönyvet dolgozunk fel. Érdekes ebben az összefüggésben visszautalnunk arra is, amit a témaválasztás kapcsán az 1.1. fejezet 3. pontja alatt mondtunk: ha megfelelően szűkítjük és specifikáljuk a témát, a tudományosság ennek a követelményének is sokkal egyszerűbben megfelelhünk. A jó témaválasztás tehát itt alapkövetelmény.

4.5.2. Forrásismeret

Írásunkban bizonyítani kell, hogy legalább alapszinten *ismerjük az adott téma primer és szekunder forrásait*: ezeket fel kell kutatni, és nem elég olvasni, de felismerhetően (forrásmegjelöléssel) be is kell építeni a dolgozatba.

4.5.3. Részvétel a szakmai diskurzusbán

A tudományos igényű dolgozatot mindig úgy kell összeállítani, hogy a megvitatott kérdések révén *be kell kapcsolódnunk az adott szakterület szakmai diskurzusában*: az aktuálisan vitatott kérdéseket azonosítani kell, az álláspontokat és azok képviselőit ismertetni kell, a vitában pedig magunknak is állást kell foglal-

³⁶ FÓRIS: Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába (2008), 20. Hasonlóan a teológia terén megírt dolgozatok vonatkozásában O'LOUGHLIN: Writing a PhD Dissertation in Theology (2015), 129.

³⁷ Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 7.

ni. A teológiai hallgatók talán az átlagnál is jobban hajlanak arra, hogy forrásaik közül egy elméletet, egy interpretációt vagy egy sajátos nézőpontot kiválasszanak, azzal azonosuljanak, s ezt mint „megtalált igazságot” tárják az olvasó elé. Ehelyett a helyes megoldás az, ha a részletekben eltérő szerzők véleményét a főszövegben ismertetjük és ütköztetjük, kiemelve a közös metszetet, de az eltéréseket is, majd ezt követően alakítjuk ki a magunk álláspontját – legyen az egy saját, harmadik nézőpont, vagy csatlakozás kettejük közül valakihez.

4.5.4. Kritikai látásmód

A témához és a forrásokhoz *kritikai látásmóddal* kell közelítenünk. Alapkövetelmény a mögé kérdezés, önálló véleményalkotás; egy idézetekből, mások állításából korrekt módon összeállított, de a személyes véleményt és állásfoglalást nélkülöző dolgozat nem nevezhető tudományos értekezésnek, és ennek megfelelően ritkán kap jobb osztályzatot.

4.5.5. Logikus szerkezet, belső kohézió

A dolgozatnak *logikus felépítést* kell mutatnia, benne a *gondolat és érvelés világos vonalvezetésével*. Ezen túlmenően a szövegnek *belső kohézióval* kell rendelkeznie, azaz a gondolatmenetnek az egyes fejezeteken keresztül logikusan egymáshoz kapcsolódva és egymásra épülve kell haladnia a munkahipotézistól/ problémafelvetéstől a téma elemzésén át a végkövetkeztetésig.

GYAKORI hiba, hogy az önmagában korántsem értéktelen fejezetek végül nem kapcsolódnak össze egymással. Ám az is gyakran megtörténik, hogy a nagy felismerés, az „aha!-élmény” már a dolgozatírás közben ér el bennünket, és válik világossá, hogy mit is akarunk mondani, mi is lehet majd a dolgozatunk saját felismerése, ám ennek az addig megírt fejezetekben még „se híre, se hamva”. Ez azt jelenti, hogy a már elkészült fejezeteket is folyamatosan át kell olvasnunk és át kell fogalmaznunk, ha kell, illetve amikor valamennyi fejezet elkészült, összeillesztésük után ebből a szempontból ismét olvassuk át és amennyiben szükséges, módosítsuk azokat. Ugyancsak hasznos, ha a dolgozatot jegyzetek formájában ellátjuk *belső utalásokkal*, visszautalva korábbi eredményeinkre, illetve előre utalva arra, hogy egy témával a későbbiekben részletesebben majd foglalkozni fogunk. Ezek az utalások egyrészt segítik az olvasót tájékozódni a szövegben, másrészt segítenek neki meglátni az egyes szakaszok közötti összefüggéseket, végső soron tehát felismerni a dolgozat belső kohézióját.

4.6. A téma behatárolása

Fontos feladat a téma behatárolása. Nem kell Ádámtól és Évától kezdeni. Például, ha Jeremiás könyvéről, és főleg, ha annak csak néhány fejezetéről írunk, akkor nem azzal kell kezdeni, hogy a Szentírás milyen körülmények között, mikor és hogy jött létre, vagy hogy mikor, hogyan alakult ki a prófétai kánonrész, mint

ahogy a sémi nyelvtörténetet sem szükséges ismertetnünk hozzá. Ugyanígy egy magyar tiszántúli református gyülekezet 20. századi történetének ismertetéséhez sem kell az egyetemes egyháztörténetet felvázolnunk.

4.7. Munkahipotézis, tézis és eredmény

Alapvető, hogy tisztázzuk, miért vágunk bele a kutatásba, mi volt a célunk vele, és milyen eredményt vártunk tőle. (Az, hogy „mert kötelező egy szakdolgozatot írni”, nem megfelelő válasz erre.) Dolgozatunk elején ezért felvetünk egy problémát, amit meg kívánunk oldani, majd felállítunk egy munkahipotézist: eddigi ismereteink alapján miben sejtjük a probléma megoldását, illetve hogy milyen típusú megoldást valószínűsítünk.

A dolgozatunk végén aztán be kell számolni arról, hogy a célunkat sikerült-e megvalósítani. A témát sikerült-e feldolgozni, a felvetett kérdés/problémára megtaláltuk-e a megoldást. Ha igen, akkor ez a megoldás lesz dolgozatunk 'tézise': az a tömören megfogalmazott állítás vagy tétel, aminek bizonyítását a dolgozatban elvégeztük, s amit új eredményként, de legalábbis új magyarázati modellként kínálunk fel a tárgyalt probléma megoldására. Ha nem sikerült a felvetett problémára megtalálni a megoldást, azaz egy elfogadható tézist felállítani, akkor ki kell fejteni, hogy azt mi akadályozta meg. A dolgozatnak így lesz egy íve, illetve kerete az elemző rész körül, ami az olvasót meggyőzi arról, hogy volt értelme a kutatásnak, illetve a dolgozat átolvasásának.

4.8. Érvelés

A tudományos dolgozatok egyik legfontosabb sajátossága és egyben követelménye az érvelés (argumentáció), azaz következtetéseink érvekre, bizonyítékokra alapozása. Az érvelés alapvetően két típusú állításból áll: a premisszákból és a konklúzióból. A *premisszák*, vagyis az érvek indokokat fogalmaznak meg, és alátámasztják a következtetés eredményét, a *konklúziót*.³⁸

Az érvelés formája is alapvetően kétféle lehet. A *formális logika* elsősorban a természettudományok területén érvényesül: nem veszi figyelembe a hallgatóságot és a körülményeket, módszere a logikai igazolás, eredménye pedig az abszolút, önmagában evidens, matematikai igazság. Az *informális logika* és a *retorika* ezzel szemben úgy érvel, hogy figyelembe veszi a hallgatóságot és a körülményeket, a gyakorlatias argumentáció és a józan észre alapozott gondolkodás jellemzi, érvelése pedig valószínűségi érvelés, s így *eredménye nem az abszolút igazságot írja le*, hanem csak a *több elfogadható következtetés között a leginkább valószínűt*. Bár a bölcsészettudományok és a társadalomtudományok sem nél-

³⁸ Ehhez és a folytatáshoz lásd GYURGYÁK: Tudományos írás (2019), 101–106.

külözik teljesen a formális logikát, ezeknek összességének mégis inkább az informális logika a sajátja, s ebből a szempontból ide tartozik a teológia is.

Az informális logikában nincsenek univerzális szabályok, itt elsősorban a premisszák világos megfogalmazására és józan emberi ítélőképességre van szükség. Az érvelés lényege itt az, hogy az általunk felállított, bizonyításra váró hipotézist megkíséreljük bizonyított vagy kézenfekvő tényekkel alátámasztani. Az érvek lehetnek *külső* érvek, azaz például adatok, tények, statisztikák, illetve *belső* érvek, azaz logikailag levezetettek. (A belső érv lehet még erkölcsi vagy lélektani is, ám a tudományos érvelésben ezeket igyekezni kell minél inkább mellőzni.) Nyilván egy érvelés annál meggyőzőbb („erősebb”), minél több és minél relevánsabb premisszára épül, és annál kevésbé az („gyengébb”), minél kevessebbre épül, vagy ha közülük minél több az irreleváns.

Gyakori hiba a graduális hallgatóknál a körkörös érvelés, vagyis amikor a premisszából konklúzió, a konklúzióból premissza lesz (pl. „a zsolttár hallgat a fogságról, ezért valószínűleg korábban keletkezett... mivel a zsolttár fogság előtti, ezért hallgat a fogságról”); a nagy számra való hivatkozás, amikor az egyetlen érvünk egy vélemény mellett, hogy sokan állítják; az „arany középút” választása, amikor mindenkinek igazat adva a tények vagy vélemények közötti ellentéteket össze szeretnénk békíteni egymással. PhD-dolgozatok nagy kísértése a szélmalomharc, hogy végre mindenkibe „beleköthet” a dolgozatíró, nem mellőzve a személyeskedést vagy a vélemények eltorzítását sem. S végül a teológiai dolgozatok sajátos csapdája, ha az értekezés tárgyilagos érvelés helyett egyszer csak hitvédelemmé válik.³⁹

Az érvek előtárásának nincsenek feszes szabályai. A retorika területéről, Cicerótól származik az az másoknál is olvasható ajánlás, amit talán érdemes egy szakdolgozat kapcsán is megszívlelni. Eszerint érdemes a legerősebb érvet előre venni, hogy az olvasóinkat magunk mellé állítsuk, majd a sort szintén egy nagyon erős érveléssel zárni, hogy az maradjon meg az emlékezetükben, s minden más (ezeknél gyengébb) érvet e kettő között kell ismertetni.⁴⁰

39 O'LOUGHLIN: Writing a PhD Dissertation in Theology (2015), 131–132.

40 GYURGYÁK: Tudományos írás (2019), 104–105.

5. A dolgozat megszövegezése

5.1. A szöveg tagolása: fejezet, címfelirat, bekezdés

Amint láttuk, a dolgozatnak *logikus felépítést* kell mutatnia, benne *a gondolat és érvelés világos vonalvezetésével*.

E célt az *áttekinthető tagolás* nagyban elősegíti, illetve érvényre juttatja. A szöveg felosztása fejezetekre, a fejezetek tovább tagolása alfejezetekre, illetve az egyes bekezdések elhatárolása segítséget jelent egyrészt *magának a szerzőnek*, hogy letisztázza saját gondolatmenetét, a későbbiekben pedig – és valójában ez dolgozatunk végső célja – segíteni fogja *az olvasót* (legyen az akár csak egy személy is, a témavezetőnk), hogy a gondolatmenetet könnyebben áttekinthesse. Ugyanakkor az egyes értelmi egységek elkülönítése lehetőséget ad az olvasónak a megpihenésre és arra, hogy elgondolkozzon az addig olvasottakon, az egységeknek adott fejezetcím pedig felkelti az érdeklődését, és vezérfonalként vezeti tovább a téma kifejtésében.

A tudományos kutatásnak megvannak azok az alapvető, logikusan egymásra épülő lépései, amelyek természetes módon ki is jelölik a dolgozat főbb tartalmi egységeit. Ezek a lépések a következők: Tisztázása annak, hogy miért kezdünk el foglalkozni ezzel a témával, mi keltette fel benne az érdeklődésünket, illetve annak, hogy milyen módszerrel kívánjuk a témát feldolgozni, és előzetesen milyen eredményeket feltételezünk. Amikor pedig elvégezzük a téma feldolgozását, akkor az érveinket felsoroljuk, csoportosítjuk, majd levonjuk a következtéseinket. S végül összefoglaljuk a kutatás eredményeit, és visszatérünk az előzetes elképzelésünkre, tisztázva, hogy ezek mennyiben igazolódtak be. Ezen kérdések mentén a szöveget főbb fejezetekre osztjuk be: ezek lesznek az *előszó*, a téma *bevezetése*, a *központi rész (korpusz)*, majd a *befejezés*.

A legtöbbször ezek a főbb fejezetek („a dolgozat kötelező összetevői”, ehhez lásd lentebb az 5.2. fejezetet), mindenekelőtt a központi rész magukban még túl hosszúak ahhoz, hogy tagolatlanok maradjanak, ezért azokat alfejezetekre kell bontani. Fontos, hogy ezek az alfejezetek világosan kifejezzék a gondolatmenetet, és önmagukban se túl hosszúak, se túl rövidek ne legyenek. Ugyancsak fontos, hogy önmagukban tartalmilag egy kerek egységet alkossanak: egy-egy összefüggő gondolatmenetet, egy-egy fontosabb érvet, bizonyítást, probléma-

felvetést tartalmazzanak. Emiatt a hosszuk értelemszerűen eltérőek lehet, ami nem is baj, ha elkerüljük ezen a téren is a végleteket.

Az egyes fejezeteket és alfejezeteket *címfeliratok* választják el egymástól. Ezek címszavakban kiadják a dolgozat logikai szerkezetét, segítve ezzel az olvasót a tájékozódásban, a gyors tartalmi áttekintésben. A címfeliratok a tartalomjegyzékben is visszaköszönnek, a dolgozat logikai vázát kínálva az olvasók és a bírálók számára.

A tudományos írás legkisebb tartalmi egysége a *bekezdés*.⁴¹ A bekezdés egy önmagában kerek gondolat, formai elkülönítése pedig segíti a dolgozat áttekintését és az olvasást, valamint lehetőséget kínál egy kis pihenésre, az adott gondolat feletti elmélyedésre. Természetesen nincsenek általános szabályok arra, hogy milyen hosszú legyen egy bekezdés, de fontos, hogy ne legyen túl rövid, de főleg ne legyen túl hosszú, mert akkor az olvasó könnyen „eltéved” benne. Az egy-két soros, valamint a féloldalas, oldalas bekezdéseket tehát egyaránt kerülni kell. Mivel az írásba belefeledkezve általában nem tagoljuk azonnal, vagy nem elég részletesen tagoljuk a szöveget, ezért érdemes azt utólag átolvasni, és a bekezdésekre tagolást tudatosan elvégezni, illetve ellenőrizni. Vigyázat: a bekezdés hosszára a hivatkozások, forrásmegjelölések szabályai is hatással lehetnek (ezekhez lásd majd később, a 8.6.3 fejezetben).

5.2. A dolgozat kötelező összetevői

5.2.1. Cím

Formálisnak tűnhet, de nagyon fontos a megfelelő cím megtalálása. Lehetőleg ne legyen túl hosszú, de adja meg a kellő felvilágosítást a dolgozat tartalmáról. Lehet az egyszerűbb és hangzatosabb főcímet egy magyarázó alcímmel kiegészíteni, például: „Egy próféta szenvedései. A Jer 36–39 magyarázata”. Vicces, szójátékos címetek, amiket a sajtó vagy a szépirodalom kifejezetten kedvel, egyetemi dolgozatok élére nem érdemes választani, mert a bírálók humorérzéke esetleg nem egyezik a miénkkel. Kerülni kell a nagyot mondó és a közhelyszerű címetek is.

5.2.2. Tartalomjegyzék

Összeállítására az oldalszámolás véglegesítése után kerül sor. Rövidebb dolgozatok (pl. szemináriumi dolgozat) esetében ez elmaradhat, a szakdolgozathoz, TDK-dolgozatokhoz vagy doktori értekezésekhez azonban már elengedhetetlen. Ennek kellően részletesnek, de nem túl aprólékosnak kell lennie. Célja nemcsak az, hogy segítse a tájékozódást egy hosszabb írásban, hanem hogy az olvasó előtt a dolgozat logikáját, tartalmi struktúráját is feltárja. Jó, ha tudjuk:

⁴¹ A kérdéshez lásd DUNLEAVY: How to Plan, Draft, Write and Finish a Doctoral Thesis (2003), 111–114.

sokszor a tartalomjegyzék alapján alakul ki a bírálóknak, olvasóknak az első benyomás a dolgozatunkról.

A magyar tudományos közéletben (német mintára) a tartalomjegyzék általában a közlemények legelején áll, egyfajta bevezetőként, előzetesen bemutatva azt, ami az olvasóra vár. Ez igaz az előszóra is: a tartalomjegyzék még ezt is megelőzi. Az angolszász világban ezzel szemben a könyvek legvégére kerül a tartalomjegyzék, egyfajta összefoglalásként, máshol pedig az előszó még a tartalomjegyzéket is megelőzi. Szakdolgozatban maradjunk a magyar hagyománynál: a tartalomjegyzék kerüljön a dolgozat legelejére, azaz álljon közvetlenül a belső címlap mögött.

A dolgozat tartalmi tagolását, struktúráját a tartalomjegyzékben érdemes többszintes címsorokkal jelölni. A szövegszerkesztők képesek arra, hogy automatikusan összeállítsák egy írás tartalomjegyzékét,⁴² ha a dolgozat fejezetcímeit Címsor 1, Címsor 2 stb. stílusokkal megformázzuk. Ugyancsak segíti a tájékozódást, ha a tartalomjegyzékben is sorszámokkal, illetve többszintű sorszámokkal látjuk el a címeket.

Vigyázat: Ha nem figyelünk, a tartalomjegyzék a szakdolgozatok hibáinak kiemíthetetlen kincsesára lehet. Ügyeljünk hát arra, hogy itt a címek és alcímek szövege és számozása is egyezzen a fejezetcímekkel, amik a főszövegben állnak, nem is szólva az oldalszámokról, aminek a frissítését a dolgozat lezárása előtt rendre elfelejtik a hallgatók. A szövegszerkesztő által generált tartalomjegyzék esetében az oldalszámok frissítése egy-két egérgattintással megoldható, sokkal körülményesebb a változások lekötése egy saját magunk által begépelte tartalomjegyzés esetén, így ezt az eljárást nem is javasoljuk.

5.2.3. Előszó

Az előszó téma érdemi tárgyalása előtt a műhöz, illetve kutatásainkhoz fűzött személyes jellegű megjegyzéseinknek ad teret, terjedelme szakdolgozat, TDK-dolgozat esetében legfeljebb 1-2 oldal lehet. Ebben ki lehet térni például a témaválasztás szubjektív tényezőire, az iránta való lelkesedésünkre. Ha a témavezetőn kívül valaki másnak köszönetet akarunk mondani, mert jelentős módon segítségünkre volt a dolgozat írásában (például az irodalom beszerzésével vagy a kézirat átolvasásával), szintén itt tehetjük meg. Ha egy doktori értekezés könyv formájában is megjelenik, gyakran szoktak az előszavában köszönetet mondani a volt témavezetőnek. Mivel ekkorra a függelmi viszony már megszűnt a szerző és a témavezető között, ez kedves és elfogadható dolog, ám szakdolgozatban ezt még ne tegyük, hiszen, ahogy Umberto Eco megállapítja: „Ha segített, csak a kötelességét teljesítette.”⁴³ Ennek a fejezetnek a stílusa lehet közvetlenebb, olvasmányosabb, és itt megengedett, sőt el is várt az egyes szám első személy használata.

⁴² Microsoft Word szövegszerkesztőben a felső menüsor „Hivatkozás” menüpontján belül találjuk a „Tartalom” opciót, ahol beépített tartalomjegyzéktípusok közül választhatunk.

⁴³ Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 116.

5.2.4. Bevezetés

Egy szemináriumi dolgozat elején ez egy rövid fejezet vagy egy-két indító mondat csupán, a TDK- és a szakdolgozat esetében azonban a dolgozatnak akár a 10%-át is kiteheti (ha van előszó, akkor azzal együtt!).

Itt először is ismertetjük a kutatásunk tárgyát: mi az, amivel foglalkozni szeretnénk és miért (*problémafelvetés*). Ezután következik a téma eddigi szakirodalmának a rövid áttekintése, kutatási eredményeinek és nyitott kérdéseinek az ismertetése (*historiográfia*). Ennek az eredménye alapján tudjuk meghatározni saját *kutatásaink és dolgozatunk célját* (hol és miben remélünk új eredményt), valamint *elméleti kiindulópontunkat és a hipotézisünket* a várható eredménnyel kapcsolatban. Ezek határozzák meg aztán az adatgyűjtés és elemzés *módszertani jellemzőit* (hogyan kívánjuk elérni a célunkat), majd a kifejtés *logikai menetét és a dolgozat felosztását* (azaz a következő fejezetek vonalvezetését), amiket ezt követően ismertetünk. Ha a téma önmagában túl szerteágazó, itt kell jelezni azt is, hogy mivel nem kíván foglalkozni a szerző (*a téma lehatárolása*). Fontos, hogy a bevezetőben ne ígérjünk olyat, amit aztán a dolgozatban nem váltunk valóra. Ennek érdekében a bevezetést összhangba kell hozni a dolgozat befejezésével, ahol az eredményeinket összegezzük, és annak fényében a korábbi változatok „vállalásait” utólag érdemes finomítani. Hosszabb bevezetést több alfejezetre is bonthatunk.

A magyar nyelvű PhD-dolgozatok témától függően olykor megkívánhatják a kutatástörténet részletesebb ismertetését, illetve új módszer adaptálásakor annak részletesebb bemutatását, így a bevezető terjedelme ezekben a dolgozatokban elérheti az értekezés 15%-át is.

5.2.5. Központi rész

A dolgozat terjedelmének kb. 80%-át teszi ki. Itt részletesen kifejezhető a kutatott téma. Természetesen a dolgozatok ebben a részben különböznek leginkább egymástól attól függően, hogy milyen szakterületen íródtak. Egész más jellege van egy történelmi bemutatásnak, amely mondjuk Bethlen Gábor fejedelem egyházzal kapcsolatos ténykedésére vonatkozik, és egy pszichológia/lelkigondozás témájában írt dolgozatnak, ahol esetleg empirikus felmérést is végeztünk, vagy mondjuk egy bibliai szakasz nyelvi és tartalmi elemzésének. Ám függetlenül a szakterülettől azt mindenképpen bizonyítani kell, hogy a dolgozatíró jól ismeri az adott téma alapvető szakirodalmát, a témában fennforgó vitákat, magyarázati modelleket, és vagy az egyik mellett állást kell foglalnia, vagy saját elmélettel kell előállnia. Ebben a fejezetben meghatározó jelentőségű az érvelés és a bizonyítás, valamint állításaink forrásainak dokumentálása. Csakis olyan dolgot szabad állítani, amit bizonyítani lehet.

Hangsúlyt kell fektetni a pontos fogalmazásra, az anyag áttekinthető strukturálására. Tanácsos kiválasztani pár fontos kulcsszót, kulcskérdést, és a köré szervezni a szöveget. Egyébként könnyen elmerülhet a szerző a részletekben, s ő maga sem tudja már a végén, mit is akart mondani. Természetesen, a kulcskérdések számát a végső formába öntéskor lehet csökkenteni, vagy növelni.

5.2.6. Befejezés

Fontos a dolgozat végén röviden, tömören megfogalmazni, hogy milyen eredményekre vezetett a központi részben ismertetett kutatás, összefoglalva eredményeinket, legfontosabb következtetéseinket és megállapításainkat. Ez a fejezet általában az „Összegzés” vagy az „Összefoglalás” címet is viselheti. Itt vissza kell utalni a *Bevezetés*ben ismertetett munkahipotézisre, jelezve, hogy az beigazolódott-e vagy sem, vagy esetleg csak korrigálni kellett azt. Vigyázat: semmiképpen nem hátrány, ha nem igazolódott be, sőt, a kutatás komolyságát mutatja, ha annak során más eredményre jutottunk. Kitérhetünk a nyitva maradt kérdésekre is, egyben ki is jelölve a további kutatások lehetséges és szükséges irányát; ezt már csak azért is szerencsés elvégezni, mert ha mi elmulasztjuk, akkor a bírálóink fogják azt megtenni majd. Szemináriumi dolgozat esetében ez a rész egyetlen bekezdés vagy egy-két mondat csupán, TDK- és szakdolgozat esetében azonban erre 2-3 oldalt mindenképpen rászánhatunk. Mivel a doktori dolgozatoknál az értekezés összegző fejezete a téziseket mint bizonyított eredményeket veszi sorra, tartalmilag lényegében megegyezik a majd szintén benyújtandó téziszűzettel. Ha a bevezetés (és előszó) 10% volt, a központi rész pedig 80%, akkor a maradék 10%-on osztozik a tartalomjegyzék, az irodalomjegyzék és a befejezés.

5.2.7. Irodalomjegyzék

Bár a szakcikk gyakran nem tartalmaz irodalomjegyzéket (mert a lehivatkozott forrást az első hivatkozás során teljes bibliográfiai adataival együtt hozzák), egy egyetemi dolgozatban ez általában kötelező, de egyben hasznos is. Említettük, hogy ennek készítése már az összegyűjtött források feldolgozása során megkezdődik, hiszen már ekkor folyamatosan jegyzékbe vesszük azokat. Általában elkülönítjük a primer forrásokat és a szekunder forrásokat. Fontos, hogy csak olyan mű szerepeljen benne, amit valóban olvastunk és a dolgozathoz fel is használtunk, azaz legalább egy jegyzetben forrásként feltüntettük. „Ajánló bibliográfiának” vagy „tanulmányozott, de le nem hivatkozott írásoknak” egy egyetemi dolgozatban nincs helye.

Végezetül egy fontos tanács: Bár a bevezetés és a befejezés, illetve a tartalom és az irodalomjegyzék a központi részhez képest mellékesnek tűnhet, a dolgozat megítélését alapvetően befolyásolhatják. Kutatások bizonyítják ugyanis, hogy a dolgozat bírálói ezeket a részeket mindig elolvassák, és első és meghatározó véleményük a dolgozatról lényegében már ezek alapján kialakul: megismerték a célkitűzést, a választott metodikát, látják az eredményeket, érvelésünk gondolatmenetét, a meglévő vagy hiányos koherenciát. Mivel ezeket a fejezeteket általában a központi rész után készítjük el, vagy legalábbis akkor véglegesítjük, gyakran ezek letisztázására marad a legkevesebb idő a dolgozat leadása előtt. Még a helyesírás és a gépelés terén is ezekből a fejezetekből szerzik kritikusaink az első benyomásokat – jaj hát annak a hallgatónak, aki éppen ezeket a részeket csapta össze az

utolsó éjszaka! Jöhet hát a megígért tanács: ezekre a fejezetekre is hagyjunk mindig elegendő időt, többször is figyelmesen olvassuk, javítgassuk át őket.

5.3. Egyéb, nem kötelező tartozékok

Ezeket általában nagyobb lélegzetű tudományos munkák: monográfiák vagy részletes bevezetők esetében használják, egy egyetemi dolgozat esetében csak ritkán kell vagy lehet alkalmazni őket.⁴⁴ Mivel ezek nem részei a dolgozat főszővegének, annak arányait nem kell, hogy befolyásolják, azaz a bevezetést, a központi rész és a befejezés terjedelmi arányait nem kell miattuk módosítani (csak a dolgozat teljes oldalszámára ügyelni).

5.3.1. Exkurzus

Amennyiben a főszővegben egy mellékes, de az érvelés szempontjából mégis fontosnak ítélt részletet feltétlenül ismertetnünk kell, és azzal nem akarjuk a dolgozat gondolatmenetét megszakítani, akkor azt egy 'exkurzus'-ban tehetjük meg. Az exkurzus tehát egy kitérő, amelyben a téma egy részletkérdését részletesebben, mellékvonatkozásaiban is tárgyaljuk. Az exkurzus a tartalomjegyzékben és a főszővegben is formailag önálló fejezetként vagy alfejezetként jelenik meg. Egy szakdolgozatban vagy TDK-dolgozatban erre ritkán van szükség, de doktori értekezésekben és monográfiákban gyakran találkozhatunk ilyenekkel. Az angolszász világban ritkábban használják, hiszen ott a végjegyzeteket kedvelik, márpedig a végjegyzet ugyanúgy lehetővé teszi a kiegészítő információk közlését a főszőveg vonalvezetésének megszakítása nélkül, mint egy exkurzus.

5.3.2. Rövidítések jegyzéke

Gyakran, különösen a gazdasági, politikai, történeti jellegű dolgozatokban a szöveg folyamatossága érdekében pártokat, szervezeteket, cégeket, intézményeket betűszavakkal, rövidítésekkel jelölnek. Ám gyakran fontosabb teológiai kiadványok (pl. lexikonok), folyóiratok és kiadvány-sorozatok is közismert rövidítésükkel kerülnek hivatkozásra a jegyzetekben és az irodalomjegyzékben. Ugyancsak gyakori, hogy egy bibliai szövegmagyarázat témájú dolgozatban a szakasz nyelvi elemzését is közöljük, benne a nyelvtani szakkifejezések rövidítésével. Mindezeket a rövidítéseket ezért a dolgozat végén egy önálló jegyzékben összegyűjtjük, alfabetikus sorrendben kilistázzuk és feloldjuk őket.

5.3.3. Mellékletek

A mellékletek a főszőveg logikai összefüggésébe nem állítható, de a megértést, bizonyítást elősegítő, *lehivatkozott* dokumentumok. Olyan dokumentumok te-

⁴⁴ Ezek ismertetéséhez lásd például SZABÓ: Kommunikáció felsőfokon (1997), 88–90.

hát, amik a téma kifejtése szempontjából lényeges információkat tartalmaznak ugyan, de a dolgozat olvasását nehezítik, áttekinthetetlenné tennék. Tartalmuk tudományágtól függően változik: ez bibliai szövegmagyarázat esetében lehet egy szöveget vagy nyelvi elemzés, történeti témájú dolgozatnál a felhasznált primer források másolata: levéltári dokumentumok, oklevelek, idézett újságcikkek stb., empirikus kutatások esetén riportok, interjúk, beérkezett kérdőívek, grafikonok, táblázatok, statisztikai kimutatások, fényképek stb. A melléklet ugyanakkor nem csak forrásmunka lehet, hanem a dolgozat megértését, eredményeinek összefoglalását segítő dokumentum is. Ilyen lehet történeti jellegű dolgozatok esetében például a tárgyalt korszak eseményeit kronológiai rendben összefoglaló táblázat (kronológia), egy redakciótörténeti munka esetén a szöveg egyes rétegeinek elkülönítését szemléltető fordítás, vagy bármilyen téma esetén egy vagy több összefoglaló táblázat, diagram, statisztikai jegyzék.

Minden mellékletnek külön címet kell adni. A fényképeket meg kell számozni és egy aláírásban az alapvető információkat közölni róla (mikor készült, kit/mit ábrázol, ki készítette). Ez azért fontos, mert a szövegben hivatkozás történik rájuk.

5.3.4. Név- és tárgymutató

A szövegszerkesztők rendszerint lehetőséget adnak név és kulcsszavak betűrendes mutatójának elkészítésére, aminek a segítségével egy adott tudományos műben fontosabb nevekre vagy témakörökre rá tudunk keresni. Ehhez ki kell jelölni a szövegben azokat a neveket és fogalmakat, amelyek a mutatóba fognak kerülni, a program pedig berakja a megfelelő helyre, és mellé odaírja az oldalszámokat, ahol említésre kerültek. Van, ahol a két jegyzék egymástól elkülönítve szerepel, gyakoribb azonban az egységesített név- és tárgymutató. Alkalmazására egy egyetemi dolgozatban ritkán van szükség és lehetőség.

5.3.5. Függelékek

Az egyetemi szabályzatok gyakran előírják, hogy bizonyos nyilatkozatokat csatolni kell a szakdolgozathoz. Ezek egyenként megszámozva és saját címmel el látva a függelékek közé kerülnek. Ilyen kötelező függelék például a DRHE esetében a plágium elleni nyilatkozat vagy volt korábban a szakdolgozat elektronikus, CD-re kiírt változata. Szemben a melléklettel tehát a függelék *nem része* a tudományos dolgozatnak.

5.4. Ne felejtsük el a végső ellenőrzést!

A határidő szorításában gyakran nyújtanak be dolgozatot úgy a hallgatók, hogy nem maradt idő annak a végső ellenőrzésére. Az egyes fejezetek elkészültek, azok össze lettek illesztve, a dolgozat sebtében a megfelelő kellékekkel (borítólap, tartalomjegyzék, irodalomjegyzék, nyilatkozatok stb.) fel lett szerelve, ám

nem hagytak időt arra, hogy azt egy-két napig pihentessék, majd egyben ismét, némileg friss szemmel végigolvassák.

Pedig rettenetesen fontos, hogy ezt megtegyük. Ilyenkor ugyanis nemcsak a formai egyenetlenségek ötlenek gyorsabban a szemünkbe,⁴⁵ vagy az elgépeléseket vesszük sokkal könnyebben észre, de a tartalmi inkohereciát, a gondolatmenet következetlenségét, idegen nyelvű forrásaink fordításának magyartalanságát, egykor még értett, de most már olvashatatlannak felismert körmondatainkat is kellően kritikus szemmel fogjuk látni.⁴⁶ Fontos, hogy ez a végső átolvasás már ne képernyőn, hanem a kinyomtatott kéziraton történjék, amin az oldalkép és a szöveg struktúrája is jobban a szemünkbe ötlük – illetve mi is azt látjuk, amit majd a bíráló, illetve a reménybeli olvasó látni fog. Ha van olyan ismerősünk a családban vagy a diáktársak között, akiben megbízunk és aki erre hajlandó, olvassuk át vele is a dolgozatot, mielőtt végképp lezárnánk: egy „friss szem” sok mindent észrevesz, ami felett a szerző átsiklik már. Boldog az a hallgató, akinek ezt a témavezetője is megteszi – ami nyilván csak akkor lehetséges, ha erre neki is kellő időt biztosítunk, és nem a hivatalos benyújtási határidő előtt két nappal kérjük fel erre, egyben kedvesen figyelmeztetve is őt, hogy holnap már várja a dolgozatot a kötető...

45 Egységesek a fejezetcímeim? Stimmelnek a tartalomjegyzékben az oldalszámok? Nem maradt le egyetlen idézet mellől sem az idézőjel és a jegyzet? Tényleg ábécés sorrendben vannak a szerzők az irodalomjegyzékben? Egységes annak a formázása? – hogy csak néhány példát említsünk ezekre a fontos kérdésekre.

46 Ennek a munkafázisnak a fontosságát Helga Esselborn-Krumbieger is hangsúlyozza, önálló fejezetet szentelve írásában neki, lásd ESSELBORN-KRUMBIEGER: Von der Idee zum Text (2022), 191–200.

6. A tudományos stílus sajátosságai

Az egyetemi dolgozat tudományos munkának minősül (főleg a TDK- és a szakdolgozat, illetve természetesen a PhD-értekezés), így a vele szemben támasztott formai követelmények is megegyeznek azokkal, amiket a tudományos közleményektől elvárunk. Márpedig a tudományos stílus elüt a hétköznapi kommunikáció jellegzetességeitől, de a szépirodalmi nyelvezettől is.⁴⁷ Legfőbb jellemzői a következők:

6.1. Tömör és világos megfogalmazás

Egy tudományos dolgozatban a *lehető legtömörebben* kell elmondani azt, amit közölni szeretnénk: ami két oldalon összefoglalható, arra ne használjunk el tízet. Ez azt is jelenti, hogy lehetőleg kerüljük az ismétléseket, az indokolatlanul hosszú idézetek beemelését, ha azok mondandóját mi magunk egy-két mondatban is összefoglalhatjuk. Kerülni kell a témához nem tartozó történeteket, anekdotákat, a terjedelmes kitérőket, ha nagy is a kísértés, hogy ezekkel gyorsabban elérjük a kívánt oldalszámot, mondván, ezek is „töltik a lapot”.

Sokan azt képzelik, hogy a tudományos stílus kötelező eleme a bonyolult fogalmazás, ez azonban nem így van. Igen, *pontosan és félreérthetetlenül kell fogalmazni*, és ha ehhez összetett mondatok is kellenek, ám legyen, ám az elsődleges követelmény az érthető, világos megfogalmazás. Kerülni kell hát a hosszú, bonyolult mondatokat, ezeket tanácsosabb egyszerűbbekre felbontani. Főleg az első írott változatban vagyunk hajlamosak arra, hogy mindent túlbonyolítsunk, aztán újra átolvasva a kéziratot rájövünk, hogy ahová vesszőt vagy pontosveszszőt tettünk, ott gyakran egy pont is megállja a helyét.⁴⁸ A szándék szerint fontosabb tartalmú mondatot érdemes előtérbe állítani, a magyarázó mondatokat pedig fontosságuk sorrendjében ezek köré rendezni. „A rövid és hosszú mondatok megfelelő váltakoztatásával ritmust, lendületet lehet kölcsönözni a szö-

⁴⁷ A tudományos stílus kérdését részletesen tárgyalja Szabó Katalin, lásd SZABÓ: Kommunikáció felsőfokon (1997), 5–40.

⁴⁸ GYURGYÁK: Tudományos írás (2019), 84.

vegnek.”⁴⁹ Az összefogottan, világosan előadott, kellően tagolt és áttekinthető érvelés minden tudományterületen, így a bölcseleti jellegű teológia esetében is élvezetesebb, meggyőzőbb. No és természetesen legyen mindig egyértelmű, hogy mi mit állítunk, mit cáfolunk, s hogy az idézett szerzők és források közül kivel értünk és kivel nem értünk egyet. Kerüljük hát a pongyola megfogalmazást, a nem világos előre- és visszautalásokat és a közhelyeket. A kézirat végső átolvasása során erre mindenképpen érdemes különösen is figyelni.⁵⁰

6.2. A szaknyelv (helyes) használata

A fentiekkel együtt is egy dolgot az adott szakterület saját szaknyelvén, annak bevett terminológiáját használva kell megírunk. Ha egy jelenség leírására kialakult egy (a teológiában jellemzően görög vagy latin eredetű) *tudományos terminológia*, akkor ismernünk és helyesen használnunk kell azt, hogy mindenki értse, mire is gondolunk. A szépirodalmi stíusból ismert alapkövetelmény, a szóismétlés elkerülése itt nem elfogadható, ha bevett szakkifejezéseket akarna a szerző szinonimákkal felváltani. Ami a legfontosabb: a *szakterminológia pontos, értelemszerű, következetes használata*. Ha ezek jelentése nem magától értetődő, mert például mást és mást jelent a különböző irányzatok, iskolák értelmezésében, akkor azt a szerzőnek a dolgozatban definiálnia kell: ő mit ért alatta, ő milyen értelemben használja. Ugyanakkor itt is kerülni kell a túlzásokat: egy szöveget nem az idegen szavak halmozása tesz tudományossá, és igenis van, amit, ha nem bevett szakkifejezés, idegen szó helyett ugyanolyan világosan magyar szóval is kifejezhetünk.

6.3. Személytelen stílus, érzelmi semlegesség

A tudományos publicisztika egyik követelménye, hogy a tények és az érvek beszéljenek, s a vita ne tekintély-alapon dőljön el, azaz annak alapján, hogy ki beszél. Ennek lenyomata a stílusban az, hogy a szerző *mint személyiség igyekszik a háttérben maradni*. Valami nem azért igaz, mert ő mondja, olvasóitól nem a személyével való együttérzést vagy az érzelmi rezonálást várja el, hanem érveinek elfogadását igyekszik elérni, saját felkészültségét pedig a vita minőségével kell, hogy bizonyítsa.

Emiatt a dolgozatban az „én” személyes névmást ha nem is tilos használni, de nagymértékben vissza kell szorítani. Ahelyett például, hogy ezt íránk: „A kutatók többsége szerint a szakasz a kései fogság utáni korból való,¹ én azonban úgy látom, hogy...” érdemes így fogalmazni: „A kutatók többsége szerint a szakasz

⁴⁹ MOLNÁR: Kutatási módszertan [évsz. n.], 11.

⁵⁰ O'LOUGHLIN: Writing a PhD Dissertation in Theology (2015), 132, illetve részletesebben DUNLEAVY: How to Plan, Draft, Write and Finish a Doctoral Thesis (2003), 103–133.

a kései fogság utáni korból való,¹ ám meggyőző érvek szólnak amellett, hogy...” Korábban az „énezés” kikerülésére bevett szokás volt a „királyi többes” használata: „A kutatók többsége szerint a szakasz a kései fogság utáni korból való,¹ mi azonban úgy látjuk, hogy...” Ma már ezt sokan régies és modoros nyelvezetnek érzik, és ezért kerülnek. Ha azt értjük, hogy önmagunk helyett érveink előtérbe helyezése a cél, akkor némi leleménnyel valóban meg lehet oldani máshogy is a problémát – ám ha erre nincs jobb megoldásunk, el is fogadhatjuk, mint a tudományos stílus sajátosságát.

A fentiekből szorosan következik, hogy a tudományos dolgozatban kerülni kell az egyéni érzelmek közlését, aminek, bizonyos mértékig, legfeljebb az előszóban adhatunk teret. A tudományos publicisztika nem érzelmileg rezonál a valóságra, hanem intellektuálisan reagál arra. A tudományos dolgozat pedig, noha célja egy állítás, következtetés bizonyítása, illetve védelme, alapvetően *nem vitairat!* A szerző nem hevülhet bele a diskurzusba, érzelmileg nem ragadtathatja el magát, nem törekedhet érzelmi hatások kiváltására, és nem zsarolhatja az olvasót saját tézisei elfogadása érdekében érzelmileg vagy morálisan – még művészeti, esztétikai vagy etikai kérdésekben sem. Éppen ezért kerülni kell a hitbeli, ideológiai és politikai nézetek propagandisztikus kifejtését, s ez egy tudományos dolgozatban még a keresztyén hittartalmakra is igaz: itt sem előzetes hitbeli meggyőződését kell a hallgatónak propagálnia,⁵¹ hanem egy tudományos eredményt kell – a teológia területén – meggyőzően bizonyítani. Teológus hallgatók szakdolgozatánál gyakran előfordul, hogy az érzelmi semlegesség feladásával, de a tömörség, a tárgyilagosság és a személytelenség elvével is szembe menve prédikációs stílusra váltanak.

Formailag az érzelmi semlegességet juttathatjuk azzal is kifejezésre, hogy kerüljük, vagy legalábbis erősen visszafogjuk a felkiáltójelek használatát és a túl sok retorikai alakzatot, valamint a három pontot a töprengés vagy az elhallgatás kifejezésére, illetve sejtetésére.

6.4. Tárgyilagosság, tisztelet és méltányosság

A tudományos stílus tárgyilagosságot, azaz *elfogulatlanságot* és *értékmentességet* követel. Bár az előismeretek és az előfeltevések egyetlen kutató esetében sem iktathatók ki, s ezek a témaválasztáson túl a kérdésselvetést és a lehetséges megoldások körét is befolyásolják, ezek hatását a tárgyilagosság érdekében a minimálisra kell visszaszorítani. Az adott témát, problémát ugyanis elfogulatlanul kell elemeznünk, ha tudományosan dolgozunk fel egy témát: érvelésünket, következtetésünket ne az befolyásolja, hogy kik vagyunk, a kutatás előtt mit hitünk és kihez csatlakoztunk, hanem a tények, az adatok, az érvelések és következtetések meggyőző ereje.

⁵¹ Ehhez mint a teológiai témájú dolgozatok egyik tipikus hibájához lásd O'LOUGHLIN: Writing a PhD Dissertation in Theology (2015), 131.

A tárgyilagosság követelményéből adódik, hogy ha el is utasítunk egy nézetet, annak képviselői felé *tudományos és emberi tiszteletet* kell mutatni, eredményeiket *méltányosan kell megítélni* és *szigorúan szakmai alapon szabad csak bíráltni*, ám erkölcsileg vagy esztétikailag nem minősíthetjük. Az iróniának, gúnynak, szarkazmusnak, személyeskedésnek nincs helye egy tudományos dolgozatban. Higgyük el, megsemmisítő kritikát tisztelettel is lehet írni, ha erre a témánk kifejtése és bizonyítása érdekében szükségünk lenne. És ami még ennél is fontosabb: mindenkitől lehet tanulni valamit. Ami számomra itt és most értéktelen, az máskor másnak értékes adalék, használható új szempont lehet. Ugyanakkor minden elutasított elmélet segít abban, hogy megalapozott saját állásfoglalást alakítsunk ki, s így a cáfolata indirekt módon mégiscsak hozzájárul a saját tézisünkhöz. Ez az, amit Umberto Eco „tudományos alázatnak” nevez.⁵²

6.5. Megbízhatóság, következetesség

A szaknyelv – többek között – abban is különbözik a zurnalisztikától, hogy kerülni kell benne a közhelyeket, a túlzó vagy a leegyszerűsítően általánosításokat. Alapszabály például, hogy kétszer is meg kell gondolni a kategorikus „mindenkisenki” vagy a „mindig/soha” stb. kifejezések használatát. Természetesen a *megbízhatóság* az általunk használt adatokra is vonatkozik: az évszámok legyenek pontosak, s azokat legalább két forrásmunkából is ellenőrizzük le. Táblázatainkban a számok stimmeljenek, azok összeadásában, kivonásában ne legyen hiba, s az irodalomjegyzékben az oldalszámokon túl minden más adatnak is megfelelőnek kell lennie.

A *következetesség* részben tartalmi, részben formai követelmény. Alapvető ugyanis, hogy a dolgozatban ne legyenek egymásnak ellentmondó állítások. Az természetes, ha a dolgozat megírása közben változik az álláspontunk, például előbb az egyik elmélet tűnik meggyőzőbbnek, később egy másik, de ezt a szemléletváltást aztán következetesen, a már korábban elkészített fejezeteinkben is át kell vezetni. Az is gyakori hiba, hogy a hallgató nem veszi észre: idéz egy tekintélyes szerzőt, holott az idézet éppen nem az ő következtetését erősíti, támogatja. Az összerakott dolgozatot ebből a szempontból is legalább egyszer át kell majd ismételtelen olvasni (lásd ehhez az 5.4. fejezetet).

Ugyanakkor a dolgozat formai szempontból is következetes kell, hogy legyen. Az idézetek jelölése, a lábjegyzetelés módja, a kiemelés, a fejezetcímek formázása, az alkalmazott rövidítések, a betűméret, a behúzás mértéke – mind olyan kérdés, ahol könnyű következetlennek lenni, főleg, ha az éppen olvasott forrásmunka mintája önkéntelenül átragad ránk, vagy ha máshonnan kivágott szöveget illesztünk a dolgozatba úgy, hogy annak meghagyjuk az eredeti formátumát. Klasszikus példa erre, ha a „Kr. e.” és az „i. e.” rövidítéseket felváltva használjuk, ha az idézett szerzőket a főszövegben hol csak családnevükkel, hogy

⁵² Eco: Hogyan írjunk szakdolgozatot (1996), 97.

keresztnevüket is kiírva, hol pedig az utóbbit lerövidítve emlegetjük, vagy ha az irodalomjegyzékben hol a kiadó, hol a kiadás helye áll elől. Nagyon hasznos ilyenkor egy „kutyanyelv”, azaz egy egyszerű jegyzetlap készítése, amit mindig a számítógép mellett tartunk, feljegyezve rá, mi mellett döntöttünk, és onnan később „kipuskázzuk” ezt a döntést. Ez jóval egyszerűbb, mint utólag észrevenni a következetlenségeket, és a Word *Keresés – Csere* funkciójával egységesíteni a szövegünket.

6.6. Nyelvhelyesség, helyesírás, igényes szövegkép

A fentiekén túl *fontos a nyelvhelyesség, a magyartalanság kerülése, a hibátlan helyesírás és az igényes szövegkép*. Egy egyetemi képzésben részt vevő, leendő diplomás embertől elvárható, hogy helyesen és szépen fogalmazzon, a magyar nyelv szabályait nemcsak betartva, de lehetőségeit is minél inkább kihasználva. Különösen is igaz ez olyan szakok esetében, ahol a végzett hallgatónak majd a beszédből kell megélnie, legyen majd lelkes vagy hitoktató. Ha idegen nyelvű forrásokat is használunk, gyakran megtörténik, hogy azt ugyan lefordítjuk, de a nyersen hagyott fordításban átvesszük a forrásnyelvnek a magyartól idegen szórendjét vagy szerkezetét. Itt a megoldás az, ha egy-két nap elteltével ismét visszatérünk erre a szövegrészre, amikor már nem az eredeti nyelvű változat visszhangzik bennünk, hanem magyar szöveggént tudunk rátekinteni.

A helyesírási szabályok betartása egy tudományos dolgozatban elengedhetetlen, számos opponens egyenesen ezt tekinti a hallgató felkészültsége legfőbb mérőpontjának. Nagy kár, ha egy helyesírási hiba miatt az adott fejezet logikus, gyönyörű érvelését már fel sem fogja a bíráló. Kérdéses esetben ne szégyelljük használni a helyesírási szótárakat, s ha van valaki, akiben e téren megbízunk, egy nyelvi lektoráltatást se spóroljunk meg, még ha feszített is a dolgozat beadásának ütemterve.

Mindig használjuk a Word helyesírás-ellenőrzőjét, de nem is bízhatunk vakon benne. A szakszavak jó részét ugyanis (pl. a teológia vagy a neveléstudomány területén) biztosan nem ismeri. Ezeket meg kell „tanítani” neki, azaz fel lehet vetetni vele a szótárába, hogy legközelebb már felismerje, illetve elgépelését észrevegye. A kék aláhúzások (azaz stiláris javítások, javaslatok) kiiktatása pedig nem lehet cél: a Word ugyanis gyakran csak egy szabály betartására figyelmeztet ezzel a jelöléssel, anélkül azonban, hogy az írásmód valóban hibás lenne. Például a Word helyesírási ellenőrző a 'mint' szót mindig aláhúzza kézzel, ha nincs előtte vessző, holott ha a szót a '-ként' értelemben használjuk, nem teszünk elé írásjelet, például az alábbi mondatban: „apám mint szakács is kiválóan megállta a helyét”.

PhD-dolgozatok esetében a nagyobb szövegmennyiség miatt gyakori, hogy a Word helyesírás-ellenőrző funkciója kikapcsol, mivel a lábjegyzetben túl sok az idegen nyelvű – és emiatt magyar helyesírás szerint hibásnak jelezett – szakirodalmi hivatkozás, vagy például a főszövegben hemzsegnek a bibliai nyelveken

hozott idézetek. Ez részben elkerülhető, ha a lábjegyzet tartományában, vagy kijelölt szövegterületeken megváltoztatjuk a szövegszerkesztőnk nyelvi beállításait. Egy másik bevált módszer, ha a kész dolgozatot nyelvi ellenőrzés céljából kb. 10-15 oldalanként ideiglenesen átmásoljuk új dokumentumba, ahol ismét élesedik a szövegszerkesztő helyesírás-ellenőrző funkciója, és minden banális elgépelésünkre azonnal fény derül.

7. Szerzői jogok, plágium: a dolgozat tudományetikai vonatkozásai

Minden tudományos közlemény, így egy egyetemi dolgozat esetében is alapkövetelmény, hogy eredeti, saját alkotás legyen, a szerző saját gondolatait tükrözze és önálló, személyes véleményét juttassa kifejezésre. Ezek a saját gondolatok, ötletek, megállapítások, megfigyelések szerzői jogi védelem alatt állnak, azaz az adott kutató kizárólagos tulajdonát képezik. Ez ugyan szabadon idézhető és más írásokba beépíthető, de csakis a szerző mint jogtulajdonos személy és a fellelhetőség forrásának pontos megjelölésével. A szerzőknek ezt a jogát a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény 12. § 1. és 2. bekezdései világosan rögzítik. Amennyiben ezzel a joggal valaki visszaél, azaz *mások véleményét, eredményeit kisajátítja*, azt a látszatot keltve, mintha az ő szellemi alkotása volna, s ezzel a szerzőnek anyagi vagy erkölcsi kárt okoz, *jogsértést követ el*, ami súlyosabb esetekben büntetőjogi következményekkel is járhat. Ez a jogsértés a *plagizálás*, fennforgása pedig a *plágium*.

A tudományos életben a *plágium* a legsúlyosabb etikai vétség, amit tudományos műhelyeként az *egyetemek is tiltanak és súlyosan szankcionálnak* – még hozzá a joggal szemben akkor is, ha az anyagi károkozás a szerző kárára nem áll fenn, vagy az nem bizonyítható.

A DRHE Tanulmányi és Vizsgaszabályzata például a plágium kérdésére mindjárt az 1. §-ában, az ott közölt fogalmi szótárban is kitér, tisztázva annak definícióját:

„plágium: a tanulmányok során elkészített bármely dolgozatban és szakdolgozatban mind a szó szerinti, mind a tartalmi idézés jelölésének elmulasztása. Plágiumnak számít bárminemű szövegrész egybefüggően vagy a dolgozat különböző részein széttagoltan történő bemásolása – változtatások esetében a szerzők említése, szó szerinti idézet esetében pedig idézőjel használata és a szerző említése nélkül.”⁵³

A szabályzat a Tanulmányi Bizottság hatáskörébe utalja a plágiumgyanús esetek kivizsgálását, majd részletesen ismerteti a gyanú kivizsgálásának, beigazolódlása esetén pedig a szankcionálásának a menetét. A szabályzat rögzíti, hogy

⁵³ Lásd <https://drhe.hu/wp-content/uploads/2024/07/TVSZ-1-21.-modositassal-2024.-junius-25.docx.pdf>. Utolsó letöltés: 2024.09.11.

„A plágium a DRHE szellemiségével és tudományetikai értékeivel össze nem egyeztetető, súlyos fegyelmi vétség, amely fegyelmi eljárást von maga után.” (TVSZ. 8. § 16. bekezdés).⁵⁴ A szakdolgozathoz ezért a hallgatónak minden esetben egy nyilatkozatot is csatolnia kell, amelyben többek között kijelenti az alábbiakat: „...büntetőjogi és fegyelmi felelősségem tudatában kijelentem és aláírással igazolom, hogy a szakdolgozat saját munkám eredménye. A felhasznált irodalmi és egyéb információs forrásokat az előírásoknak megfelelően kezeltem, a szakdolgozat-készítésre vonatkozó szabályokat betartottam. Kijelentem, hogy ahol mások eredményeit, szavait vagy gondolatait idéztem, azt a dolgozatban minden esetben, beazonosítható módon feltüntettem, a dolgozatban található fotók és ábrák közlésével pedig mások szerzői jogait nem sértem.” (TVSZ, Szakdolgozati útmutató, 5. sz. melléklet).⁵⁵ Látjuk hát, hogy a kérdésnek micsoda súlya van – érdemes ezért részletesen is foglalkozni vele.

Az ELTE hallgatóknak kiadott tájékoztatója az alábbiak szerint, némileg részletesebben rögzíti a plágium fogalmát: „Plágiumnak minősül minden olyan más szerzőtől átvett tartalom felhasználása, amelynek forrását az írásbeli vagy szóbeli munkában a szóban forgó munka szerzője nem jelzi egyértelműen. Ilyen tartalom lehet más szerzőtől származó: kézzel írott, internetről származó, elektronikus, szóbeli, bármilyen adatrögzítőn tárolt, illetve egyéb forrásból átvett szó és gondolat; ötlet, megállapítás, következtetés, vélemény, levezetés, megfigyelés; képlet, modell; adat, szám- vagy adatsor, statisztika, megoldás; ábra, grafika, kép és fénykép. Plágiumnak minősül az is, ha valaki sajátjaként tüntet fel olyan munkát, amelynek más a szerzője (pl. teljes dolgozatok, egyéb munkák másolása, ellenszolgáltatásért cserébe elkészített bármilyen írásbeli vagy szóbeli anyag). Az eredeti munka szerzőjét csak abban az esetben nem kell feltüntetni, ha az illető ismeretlen, de ebben az esetben is jelölni kell ennek tényét. [...] Minden esetben a plágium vétségét követi el az, aki az adott tartalmat a megfelelő hivatkozás nélkül szó szerint, vagy részlegesen idézi, átfogalmazza, összefoglalja, vagy más nyelvből fordítja.”⁵⁶ Látjuk, hogy ez a definíció részben informatívabb, részben pedig szigorúbb is: plágiumnak minősül nem csak az átvett szó vagy gondolat forrásának mellőzése, de az is, ha ez ugyan jelölve van, de nem egyértelműen, illetve a plágium fogalmába itt beleértik azt a nyilvánvalóan minden egyetemen minden beadandó egyéni munka kapcsán tiltott eljárást, hogy valaki a dolgozatát mással készíteti el. Ez a tilalom napjainkban természetesen már a Mesterséges Intelligencia (MI) által elkészített dolgozatokra is vonatkozik. A DRHE szabályzatai egyelőre még nem térnek ki az MI használatából adódó tudományetikai kérdésekre, de néhány hazai egyetem már említést tesz róla a tanulmányi és vizsgaszabályzatában. A tendencia egyértelműen azt mutatja, hogy szakdolgozat készítése során az MI használata alapvetően tiltott, és a plágiummal azonos elbírálás alá esik.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Lásd <https://btk.elte.hu/dstore/document/1067/5d37077f735a9236d4c164ca4ec6481c7e3704e246c9e.pdf>. Utolsó letöltés: 2024.09.11.

Természetesen kivételt képez, ha a szakdolgozat témája maga az MI, vagyis a kutatás kimondottan az MI által generált válaszokat, képeket, adatokat elemzi. Ilyen esetben megfelelő hivatkozás formájában kell utalni a forrásra, pl.: OpenAI, ChatGPT, 2024. június 15., chat.openai.com/APA.

Elteltekintve a nyilvánvalóan szándékos esetektől az egyetemi hallgatók nagy része nem akarja mások gondolatait eltulajdonítani, ám gyakran nincs tisztában azzal, hogy mi is minősül plágiumnak, illetve hogy azt hogyan kerülje el. Könnyen megeshet például, hogy olvas egy jó gondolatot, megjegyzi egy fontos adatot, de nem jegyzi föl, az honnan is származik, és ezt később elfelejti, ám a gondolat „megragadt” benne: azt ezért általánosan ismertnek véli, vagy saját gondolatának tekinti. Máskor tévedésből elmarad egy lábjegyzet. Megint máskor egy tartalmi kivonatnak indult felhasználás szó szerinti átemelésbe megy át, viszont az idézőjel elmarad: ez gyakran megtörténik, ha számítógépen emeltünk át egy szöveget egy forrásműből, azzal, hogy majd átfogalmazzuk, de végül ez az átfogalmazás valami miatt mégsem következett be. Ám hiába a jóhiszeműség, a vétek az vétek, s az egyetemeken e téren általában a zéró tolerancia elve érvényesül.

A plagizálásnak, amint láttuk, jogi, sőt büntetőjogi következményei is lehetnek. Ám ha az ügy nem is lépne át az egyetem határait, a következmények így is súlyosak. Az egyetemi szabályzatok értelmében, mint például a DRHE-n, a plágium fegyelmi, illetve súlyos fegyelmi vétség, ami akár a szak elvesztésével is járhat, s így a diplomába is belekerülhet. Egy hittudományi egyetem esetében – főleg, ha a hallgató lelkésznek készül – ehhez járul még az is, hogy messzemenő erkölcsi következményei lehetnek egy ilyen esetnek, hiszen nem kevesebb, mint a keresztyén értékek iránti elkötelezettségünk szenvedett csorbát, hiszen mégiscsak a tízparancsolat egyikét szegtük meg. A plágium tehát *nem elfogadható diákcsíny*, hanem súlyos jogi és erkölcsi következményekkel járó *jogsértés*, legyen az egy megíratott komplex dolgozat, egy másoktól átvett hosszabb fejezet, egyetlen forrás nélküli idézet vagy tartalminak jelzett, de valójában szó szerinti átvétel is.

Ráadásul napjainkban a lebukásnak is igen komoly a kockázata. Míg korábban egy más egyetemről „kikölcsönzött” szakdolgozat borítólapjának lecserélése esetében minimális volt a kockázat, hogy a témavezető vagy az opponens azt felismeri, ma könnyű a dolgozat egyes részleteire a Google-ben vagy ingyenes plágiumkereső felületeken rákeresni, kihoz-e találatot, főleg, ha az a szakasz stílusában, szóhasználatában kilóg a környezetéből. Ugyanakkor ma már előfizetéses plágiumkereső programok is vannak, s például a doktori értekezéseket ezeken kötelező is bizonyos egyetemeken átfuttatni: ez az interneten elérhető szövegekből szó szerinti egyezéseket keres a dolgozat szövegével, s ahol illet talál, azt, forrásával együtt megjelöli. Az opponens pedig nem tesz mást, mint megnézi, hogy a dolgozatban az adott helyen jelölve van-e az átvétel.

Nyilvánvaló tehát, hogy ezen a téren különösen is nagy gondossággal kell eljárunk, szigorúan tartva magunkat néhány egyszerű és világos szabályhoz:

- A dolgozatot *mindig magunk készítsük el*, és ne másokkal írassuk meg. Jobb egy gyengébb osztályzat, ha mi írtuk, mint egy jobb jegy, ha szívességből vagy pénzért valakivel megírattuk volna, s főleg mint az, ha a szerző tudta nélkül egyszerűen eltulajdonítottuk volna a másét. Ha egy témavezető komolyan veszi a feladatát és lépésről lépésre követi a dolgozatírás folyamatát a forráskutatástól a megfogalmazásig, ha szakaszokban látja a kéziratot, akár annak több változatában is, akkor ezzel a minimumra szorította vissza a plágium kockázatát. Számára mindig gyanús, ha a hallgató ilyen-olyan ürügygel nem ad le kéziratot, s egyszerre csak a kész munkával jelentkezik nála.
- Ahol egy szerzőtől átveszünk egy gondolatot, adatot, de azt *saját megfogalmazásunkban közöljük (parafrázis)*, akkor elég a szerzőt, az idézett forrásmunkát és az átvett anyag forrásának pontos oldalszámát egy jegyzetben megjelölnünk. A jó parafrázis általában rövidebb, mint maga az eredeti szöveg, és nyilvánvalóan a saját stílusunkat tükrözi. Az, hogy egy-két sajátos kifejezést áttemelünk az eredeti szövegből, nem baj; ha külön jelezni akarjuk, hogy az a szerző saját, jellegzetes kifejezése, akkor azt „kéttagú idézőjelbe” kell tennünk, de idézetként nem kell külön megjelölnünk. Az eredeti szöveg mondatszerkezetét és szórendjét pontosan követő, minden szót egy-egy szinonimára lecserélt átirat nem parafrázis, hanem plágium.
- Ahol egy szerző *szavait vagy találó kifejezését szó szerint vesszük át (idézés)*, azt minden esetben idézőjelbe kell tennünk, majd az idézethez kapcsolt jegyzetben kell annak a forrását megadnunk.
- Tudnunk kell, hogy *egy jegyzet hatálya nem terjed túl azon a bekezdésen*, amiben szerepel. Ez azt jelenti, hogy ha egy szerzőt (akár parafrázálva, akár szó szerint) hosszabban idézünk, akkor azt vagy egyetlen bekezdésben kell megtennünk (legyen az adott esetben meglehetősen hosszú is), e bekezdés végén megjelölve a forrásunkat, vagy ha az átvett szavakat, gondolatokat több bekezdésre tördeltük, *valamennyi bekezdés végére* ki kell tennünk a jegyzetben a forrásmegjelölést. Másképp fogalmazva ezt a szabályt: Egyetlen bekezdés sem maradhat forrásmegjelölés nélkül, ha átvett gondolatot vagy szavakat közöl.
- *Egy jegyzet hatálya* – hacsak ezt kifejezetten nem jelöljük másként – *egy bekezdésen belül is csak a maga előtt álló szövegre érvényes*, de nem érvényes a mögötte álló szövegrészletre.
- Végül még komoly szaktudósok esetében is előfordul, hogy a forrásszövegből *jelölés nélkül átvesznek egy lényeges gondolatot, majd ugyanarról az oldalról egy más, egyébként kevésbé fontos részletet* (esetleg szó szerint) kiemelnek, és annak adják meg a forrását. Ez a fajta rafinált „csúsztatás” azonban szintén kimeríti a plágium fogalmát.

A plágium elkerülése érdekében nagyon fontos tehát a helyes idézés és hivatkozás módjával és szabályaival tisztában lenni. Ezekkel a kérdésekkel ezért lentebb, a 8.5. és a 8.6. fejezetben még részletesen foglalkozni fogunk.

8. A dolgozat megformálása

Fontos, hogy a beadandó dolgozat formai követelményei kapcsán előre tájékozódjunk az intézményi vagy tanszéki elvárásokról: egyetemünkön például a szakdolgozati útmutató a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat része, és ez ad némi támpontot, de a tantárgytematikák is kínálhatnak némi kapaszkodót. Az utólagos korrekció mindig fárasztóbb, mint az előzetes tájékozódás. Ezen a téren azért az egyetemi előírások meglehetősen szűkösek, legtöbbször csak a címlap kötelező adataira, a terjedelempre, a csatolandó nyilatkozatokra, esetleg a betűméretre és sortávolságra térnek ki. A témavezetők egy része e téren nagyon konkrét elvárásokkal rendelkezik, esetleg mintát is kínál, más része ezt elegánsan a hallgatóra hagyja. Az itt közölt tanácsokat ennek megfelelően kell kezelnünk: ha a témavezető mást kér, természetesen az ő instrukcióit kell követnünk. Am ha ő nem fogalmaz meg formai elvárásokat, használjuk bátran az itt javasoltakat.

8.1. Méret, terjedelem, tipográfia

A beadandó dolgozatok az egyetemeken A/4 méretű lapokból (210x297 mm) állnak. A terjedelem vonatkozásában az intézményi előírások általában egy minimum és egy maximum értéket adnak meg. Egyetemünkön például a Szakdolgozati útmutató (a Tanulmányi és Vizsgaszabályzat mellékleteként) azt írja elő, hogy a minimális terjedelem szakirányú továbbképzések és alapképzések (BA) esetében 30 oldal (70.000 karakter mellékletek nélkül), osztatlan és mesterképzési (MA) szakokon 40 oldal (90.000 karakter mellékletek és függelékek nélkül), de a 60 gépelt oldalt a dolgozat egyik esetben sem haladhatja meg.⁵⁷ Ez utóbbi 40–60 oldalas terjedelem érvényes TDK-dolgozatok esetében is. A szemináriumi dolgozatok ennél rövidebbek, az elvárt terjedelmet a tárgytematika adja meg. PhD-dolgozatok lapszámát az adott Doktori Iskola szabályzata rögzíti: egyetemünk Doktori és Habilitációs Szabályzata szerint például a DRHE-n benyújtott

⁵⁷ Lásd <https://drhe.hu/wp-content/uploads/2024/07/TVSZ-1-21.-modositassal-2024.-junius-25.docx.pdf>. Utolsó letöltés: 2024.09.11.

doktori értekezések terjedelme a 150–200 oldalt mellékletekkel együtt sem haladhatja meg.⁵⁸

A tipográfiával kapcsolatban általában nincsenek rögzítve szigorú szabályok, legfeljebb a betűméret és a sortávolság, hogy a dolgozatok terjedelme egymással összevethető legyen.⁵⁹ A témavezetőknek itt is lehetnek konkrét kiforrott elképzeléseik, vagy ajánlhatják, illetve (többé-kevésbé) követhetik valamelyik tekintélyes folyóirat vagy könyvkiadó irányelveit.⁶⁰ Ha ez az eset nem áll fenn, akkor érdemes megszívlelni az alábbi néhány jótanácsot, illetve követni a folytatásban megadott alapelveket („minimál-követelmény”), amik segítenek egy szép, jól áttekinthető szöveggépet kialakítani:

- Az A/4 méretű oldalmérethez 2,5 cm *margóbeállítás* az ajánlott, amihez a bekötött szakdolgozat esetén + 1 centiméter bal oldali kötésmargó járul.
- Mindenképpen jól olvasható *betűtípust* válasszunk: ezek az ún. „talpas” (antikva) betűtípusok, mint pl. a Times New Roman, Garamond, Bembo, Bodoni. Következtesen csak egy betűtípust használjunk végig a dolgozatban (a mellékleteiben is!), azt még kiemelésre se változtassuk meg. Betűméretnek főszövegben 12 pont, a jegyzetekben a 10 pont ajánlott.
- A bibliatudományok terén írt dolgozatoknál a bibliai héber és görög karakterekhez mindenképpen Unicode fontot használjunk, hogy a különböző számítógépeken és adathordozókon egyformán jelenjenek meg a begépelte héber és görög szövegek.
- Ha az egyetemi szabályok másként nem írják elő, szimpla *sorközt* használjunk, vagy a Többszörös verzióból legfeljebb 1,5-ös méretet; viszonylag szellős tükröt ad e kettő között az 1,15-ös sorköz.
- A *bekezdéseket* (mert: *be*-kezdés) beljebb kezdéssel különítsük el, ennek a néhány betűnyi, 0,7-0,8 cm mérete már jól látható és még elegáns. Cél szerű erre nem a Tabulátort használni (a Word alapbeállítása itt amúgy is 1,25 cm-t kínál fel), hanem a behúzást (Bekezdés – Behúzás – Speciális – Első sor). Szellősebb a szöveg, ha a bekezdések mögött 2 pont távolságot hagyunk (Térköz – Utána). A főszöveg bekezdéseihez a sorkizárt (teljes sor szélességű) sorok a legmegfelelőbbek, a fejezetcímekhez viszont célszerű balra igazítani.
- Valamely lényeges kifejezés, fogalom, mondat vagy idézet *kiemelésére* lehetőleg a kurziválást (*italic*, dőlt betű) használjuk. Kerülni kell az aláhú-

⁵⁸ Lásd <https://drhe.hu/wp-content/uploads/2024/01/Doktori-es-Habilitacios-Szabalyzat-1-14.-sz.-modositassal-2023-december.pdf>. Utolsó letöltés: 2024.09.11.

⁵⁹ A DRHE-n a hitéleti szakok hallgatói számára az Őszövetségi Tanszék adott közre egy útmutatót, illetve ajánlást, amire, lévén e kötet szerzői ennek a tanszéknek a munkatársai, a folytatásban jelentős mértékben támaszkodunk is, lásd KUSTÁR: *Az Őszövetségi tanszéken benyújtandó írásbeli dolgozatok formai, szövegszerkesztési és hivatkozási követelményei* (2023).

⁶⁰ Ilyen például a teológia és határterületei kapcsán a *The SBL Handbook of Style*, ehhez lásd COLLINS–BULLER–KUTSKO: *The SBL Handbook of Style* (2014).

zást, ritkítást, a csupa nagybetűt vagy a kivastagítást, amik jórészt még a régi írógépelés kényszermegoldásainak a maradványai. De bárhogy is döntünk, a dolgozatban végig csakis egyfajta kiemelést használjunk. Mindenképpen kerüljük azonban az eltérő betűtípust vagy a színes betűket, mert ezek dilettantizmusra utalnak, valamint a felkiáltójelet vagy a kettős írásjeleket (pl. ?! vagy ??? vagy !!), mert ezek érzelmi felindulást jeleznek, illetve azt akarnak kelteni, s így a tudományos stílustól idegenek.

Ha a kiemelendő szó toldalékot kapott, többféleképpen is eljárhatunk: a toldalékot nem emeljük ki (*Petőfíhez*), azt is kiemeljük (*Petőfihez*) vagy kötőjellel leválasztjuk és csak a szótövet kurziváljuk (*Petőfi-hez*). A lényeg itt is az, hogy döntsünk egy eljárás mellett, és azt a dolgozatban következetesen alkalmazzuk. Ha egy mástól átvett idézetben olyan kiemelést teszünk, ami nem szerepelt az eredeti szövegben, akkor azt az idézet mögött zárójelben, vagy a forrást feltüntető jegyzetben, a bibliográfiai adatok mögött közölni kell, például így: „... ne akarjuk *soha* megszakítani.” (*Saját kiemelés*) vagy saját monogramunkkal így: „... ne akarjuk *soha* megszakítani.” (*Kiemelés: K. Z.*) S végül ügyeljünk arra, hogy egy oldalon ne legyen túl sok kiemelés, hiszen akkor éppen annak a célja, a figyelemfelkeltés szenved csorbát: a túl sok kiemelés eredménye az lesz, hogy végül semmit sem emeltünk ki igazán. A címsorok és a bibliográfiai tételek kiemelésére külön szabályok érvényesek, ezekről majd később ejtünk szót.

- A *felsorolások* segítik áttekinthetővé tenni a szöveget. Bár a könyvkiadói gyakorlatban kialakult ezeknek egy hierarchiája (római számok, arab számok, nagybetűk, kisbetűk, görög betűk), egy dolgozatban csak ritkán kell a felsorolást több szintre tagolnunk, így ezek közül a jelzések közül szabadon válogathatunk. Ha nincs lényege a számozásnak, tipográfiai jelet is választhatunk a sorok bevezetésére. A számok mögé pontot, míg a betűk mögé kerek zárójelet kell tennünk. Egy a lényeg: döntsük el, milyen jelzést használunk, és ahhoz következetesen ragaszkodjunk végig a dolgozatban. A felsorolások igazából címek, így írásjelet (pontot vagy vesszőt) nem kell mögéjük tennünk.
- Latin-betűvel írt, nem közhasználatú idegen szavakat, valamint a nem latin ábécét használó nyelvekből átírt szavakat (ilyen nyelv például a héber, arámi, görög, kopt, akkád, szír, arab, cirill stb.), illetve hosszabb szakaszokat *dőlt betűvel kell megjelölni*, idézőjelet azonban nem kell használni. Például: „ezt nevezzük az isteni alkalmazkodás (*accomodatio*) elvének”, vagy „a próféta igehirdetésének központi fogalma a *cedáqáh* 'igazság', amit rendre...”
- A főszövegben – a zárójeleken kívül – lehetőleg *kerülni kell az általános rövidítéseket*, azaz század, és nem sz., például, és nem pl., illetve, és nem ill., Ószövetség, és nem Ósz. stb. Zárójelen belül az általános rövidítések használata (pl., sz., old., láb., ill., stb.) megengedett, a jegyzetekben pedig, különösen is ha az nem folyó szöveg, kifejezetten ajánlott.

- A főszövegben *idézett szerzők* keresztnévét magyar nevek esetében a családnév mögött, nem magyar/magyarosított nevek esetében a családnév előtt mindig teljesen ki kell írni, amennyiben az nem bibliográfiai leírásban áll: „Ahogy azt Rózsa Huba is hangsúlyozza, a formakritikai iskola atyjának Hermann Gunkelt kell tekintenünk.²⁷”
- A *bibliai könyvek rövidítése és az igehelyek* vonatkozásában a Revideált Újfordítású Biblia (RÚF, 2014) írásmódját kell követni, az alábbiak szerint: A bibliai könyv nevének rövidítése után nem áll pont (Józs – Bír – Ézs), a számozott bibliai könyvek esetében az arab könyvszám és a rövidítés között nincs szóköz (3Móz – 1Sám – 2Kir – 1Krón). A fejezet- és versszámok arab számok, a kettő között szóköz nélkül vessző áll, a versszám mögött nincsen pont (Ézs 1,9). Több, nem ugyanabból a fejezetből származó igehelyet pontosvessző és mögötte szóköz választ el, egy könyvből több igehely esetében a bibliai könyv rövidítése csak egyszer szerepel (Józs 15,2; 21,4; Bír 3,12; 12,11). Egy fejezeten belül több vers számát szóköz nélküli pont választja el, a fejezetszámot ekkor csak egyszer írjuk ki (Ézs 6,2.4.11; Jer 2,3.8). Hosszabb szakaszok kezdő és záró versszáma között nagyköötőjel áll, sem a nagyköötőjel előtt, sem mögötte nem áll szóköz: Józs 15,1–12; Bír 3,12–14; 2Sám 24,3–1Kir 2,25). Egész fejezetre versszámok nélkül utalunk (Ézs 48,2.12; 50; 55). Korábban bevett gyakorlat volt igehelyek mögött a k., illetve a kk rövidítés: a k. a megadott versszámot követő egyetlen verset, míg a kk rövidítés a megadott versszámtól kezdve az adott fejezet végéig tartó verseket jelentette. Ma azonban, mivel a legtöbb olvasó nincs tisztában a fenti szabállyal, inkább kerüljük ezeket. Tehát nem Józs 15,20k. – hanem Józs 15,20–21, nem Józs 15,20kk – hanem Józs 15,20–63.
- A *bibliai nevek (személynevek, földrajzi nevek) helyesírása* vonatkozásában ismét csak érdemes a Revideált Újfordítású Biblia (RÚF, 2014) írásmódját követni, hacsak a témavezető kifejezetten mást nem kér. Ez azokra a történelmi személyekre is vonatkozik, akiket a Biblia is megemlíti: az adott név első előfordulása után (zárójelben) lehet, de nem kötelező megadni az adott név történelemtudományban meghonosodott, eltérő változatát. Azaz például Nebukadneccar és nem II. Nabú-kudurri-uszur, és legfeljebb így: Nebukadneccar (II. Nabú-kudurri-uszur).

Ügyeljünk az automatikus elválasztásra, mert az sok hibát okozhat a sorvégeken: ezt a funkciót a szövegszerkesztőben vagy kapcsoljuk ki, vagy gondosan ellenőrizzük a *sorvégi elválasztásokat* a végső változatban. Egyébként is ügyeljünk itt néhány alapvető szabályra: számot és mértékegységet, összetartozó fogalmakat, uralkodói neveket és sorszámainkat, több tagból álló rövidítéseket ne válasszunk el (VII. század, IV. Béla. Kr. e., i. m. stb.), és kerüljük, hogy egymás fölött a sorok végén háromnál több elválasztójel kerüljön. Nem szép sem a sor elején, sem annak a végén, ha egy vagy két betű áll ott leválasztva (pl. „fizika-i” és „i-gaz”), igyekezzünk ezért lehetőleg ezt is elkerülni.

S végül ne felejtsük, hogy nyomtatásban az *elválasztójel*, a *kötőjel*, a *nagykötőjel* és a *gondolatjel* nem azonos egymással. Ennek szabályait egy nagyobb dolgozat megszövegezése előtt érdemes ismétlésként egy helyesírási kézikönyvből áttekinteni. Sok bíráló ezek korrekt használatában (a helyesírás mellett) a szövegminőség biztos jelét látja.

8.2. Külső borító és a belső címlap

A szakdolgozatot bekötve, általában kemény kötésben kell beadni. A *külső borítóra* (kötésre) vagy nem kerül semmi, vagy legfeljebb (és a DRHE ezt kéri) a „Szakdolgozat” felirat, alatta a szerző neve, ez alatt pedig a munka benyújtásának éve áll. Hasonlóan kell eljárni PhD-értekezés esetén is, itt a felirat rendszerint „Doktori értekezés”.

A külső kötés fedőlapja alatt egy *belső címlap* következik, ami az adott dolgozat legfontosabb adatait tartalmazza. Ha az egyetemi szabályzatok másként nem rendelkeznek, ezen a címlapon az alábbi sorrendben tüntessük fel

- az egyetem nevét és többkarú intézmény esetében a kar nevét,
- a témavezető tanszékének a nevét,
- a szakdolgozat címét, és ha van: ez alatt az alcímét,
- a „Készítette:” bevezető után a szerző nevét, alatta: szakját (nem nappali képzés esetén ez alatt: tagozatát),
- a „Témavezető:” formula után a témavezető nevét, alatta az egyetemi beosztását,
- a benyújtás helyét,
- a benyújtás évszámát.

8.3. Tartalomjegyzék

A belső címlap mögött a dolgozatban a tartalomjegyzék következik, ami (ha vannak: a részek,) a fejezetek és az alfejezetek címéből, valamint a hozzájuk tartozó oldalszámokból áll.

Amint fentebb azt már láttuk, a tartalomjegyzék célja nemcsak az, hogy segítse a tájékozódást egy hosszabb írásban, hanem egyben az is, hogy az olvasó előtt a dolgozat logikáját, tartalmi struktúráját bemutassa. A dolgozat bírálói is sokszor ebből szűrik le a dolgozat kohéziójával és logikus vonalvezetésével kapcsolatos véleményüket, így fontos, hogy jó legyen az első benyomás.

A tartalomnak kellően részletesnek, de nem túl aprólékosnak kell lennie. A tartalmi tagolást, struktúrát ha kell, érdemes többszintes címsorokkal jelölni. Elégdjünk meg azonban lehetőleg a kétszintes tagolással: Címsor 3 stílus már csak indokolt esetben szerepeljen benne, a további tagolást pedig hagyjuk meg a PhD-értekezéseknek. Nagyban segíti a tájékozódást, ha a címeket a tartalomjegyzékben is sorszámokkal, illetve többszintű sorszámokkal látjuk el, a decimális rendszer szerint.

A szövegszerkesztők képesek arra, hogy automatikusan összeállítsák és befüzzék a kívánt helyre egy irat tartalomjegyzékét, ha a fejezetcímeket előzetesen a Címsor 1, Címsor 2 stb. stílusokkal megformázzuk. Ennek a szolgáltatásnak az alkalmazása már csak azért is ajánlott, mert a Word ez esetben garantálja, hogy a megváltozott címek mindig a tartalomjegyzékben is frissüljenek, illetve a fejezetek kezdő oldalszámái is mindig stimmeljenek. Nyomtatás előtt a tartalomjegyzékét a számítógép automatikusan aktualizálja, ám vigyázzunk, mert ezt nem teszi meg, ha a dokumentumból PDF verziót generálunk, mondjuk azért, hogy feltöltsük az intézményi repozitóriumba. Ilyenkor a frissítést előzetesen nekünk kell elvégeztetnünk. Nagyon kellemetlen, mert azonnal szembeötlő hiba, ha a kézirat lezárása során elfelejtjük aktualizálni a tartalomjegyzékét.

8.4. A főszöveg tagolása, a belső címek

Amint fentebb láttuk, a dolgozatban az előszót a főszöveg követi, ami három fő fejezetből áll: ezek a *bevezetés*, a *központi rész (korpusz)* és a *befejezés*.

A bevezetést és a befejezést nem szükséges, de a központi részt mindenképpen érdemes további alfejezetekre tagolni, hogy a dolgozat áttekinthetőbb legyen. Ezek ajánlott számát nehéz általában meghatározni, de az mindenestre nem szerencsés, ha egy fejezet egy fél oldalt sem tesz ki, azaz, ha egyetlen oldalra kettőnél több fejezetcím is kerül. Ne felejtjük, hogy a kevesebb néha több. Ugyanez igaz a fejezetcímek hosszára is: legyenek a címek tömörök és rövidek, de kellően fejezzék ki az adott fejezet tartalmát. A túl sok, a túl részletes, hosszú vagy magyarázkodó cím nemhogy megkönnyítené, de csak megnehezíti a tájékozódást a szövegben.

Amint fentebb láttuk, a fejezetek alfejezetekre, majd ezek szakaszokra bomlanak, amit a fejezetcímek hierarchiája, azaz a *címrendszer* is leképez. Egy szakdolgozat vagy TDK-dolgozat számára legfeljebb hármas címfokozat ajánlott, PhD-értekezésnél már indokolt lehet a negyedik szint bevezetése is. A Word szövegszerkesztőben ehhez a fejezetcímeket a Címsor 1, Címsor 2 és Címsor 3 (illetve Címsor 4) stílussal kell megformáznunk, kiválasztva a decimális számozás formátumát – amint láttuk, ezekből a tartalomjegyzék is automatikusan előállítható.

Az eltérő fokozatú címek formátuma el kell, hogy térjen egymástól, míg az azonos fokozatú címek formátuma minden esetben azonos kell, hogy legyen a betűfajta és betűméret, a kivastagítás vagy a kurziválás stb. terén. Minél magasabb fokozatú egy cím, annál feltűnőbb legyen, míg a hierarchiában lefelé haladva a normál szövegtől való eltérés mértéke egyre csökkenjen. Így a Címsor 1 mérete a legnagyobb és egyéb kiemelése a leginkább feltűnő, míg a rangsorban lefelé haladva a méret és a formátum is egyre kevésbé tér el a normál szöveg bekezdéseiben használt formázásunktól.

Az egyes fejezetek a hosszuktól függően természetesen eltérő tagoltságot mutathatnak. Az előszó csak egy Címsor 1-et kap, és nem tagoljuk tovább, a bevezetés esetleg alfejezetekre bomlik, míg a központi részben az alfejezetek

esetleg már szakaszokra is bomlanak, de nem következetesen: a hosszabbak igen, de a rövidebbek nem. Semmiképpen sem cél, hogy minden fejezet tagolása a mélységében egységes legyen.

A címsorok formázásához ajánlott eljárás:

- Nagyban segíti a tájékozódást, ha a címeket sorszámokkal, illetve többszintű sorszámokkal látjuk el, a decimális rendszer szerint. A fejezetek számozása arab vagy római számokkal történik.
- Amennyiben az alfejezetek (Címsor 2 és 3) is számozva vannak, a számozás minden szinten arab számokkal történik, a számokat szóköz nélküli pontok zárják le és választják el egymástól (1. és 2.3. és 3.4.2. stb.). A fejezet/alfejezet számát lezáró pont és az azt követő szöveg közé nem nyújtható szóköz (Shift + Ctrl + szóköz) kerül.
- A címek és alcímek utáni első bekezdésnél nincs behúzás, a sor a lap szélén, a margónál kezdődik.
- A fejezetcímek után nem áll sem pont, sem kettőspont.

8.5. Idézetek

Ha a dolgozatíró úgy érzi, hogy a forrása érdemi megvitatásához szó szerint kell ismertetnie azt (értelmező idézet), vagy úgy látja, hogy saját gondolatait, felismeréseit valaki már sokkal frappánsabban, találóbban megfogalmazta, mint ahogy az neki sikerülhetne (bizonyító idézet), mások szavait – a szerző és a forráshely megjelölésével – *idézetként* beemelhetjük a saját szövegünkbe.

Mik az idézetek használatának legfontosabb tartalmi sajátosságai? Vegyük ezeket most sorra!

- *Kerüljük a túl sok és a túl hosszú idézeteket.* Ezek ugyanis azt a benyomást kelthetik, hogy a dolgozat idézetek kompilációja, a szerző pedig vagy képtelen, vagy lusta volt az önálló gondolkodáshoz. Itt is igaz az örök becsű szabály: a kevesebb néha több.
- Ugyanezen okokból *ne használjunk* idézetet *evidenciák alátámasztására.*
- Más szavait *mindig pontosan kell idéznünk*, az idézett szövegnek még a szórendjét vagy a helyesírását sem változtathatjuk meg; ha ez technikai-
lag nehézségekbe ütközik, inkább csak tartalmilag idézzük az adott szerzőt. Ha nem akarjuk, hogy az átvett helyesírást vagy kérdésesnek tűnő adatot a saját tévedésünknek tulajdonítsák az olvasók, a furcsaságra a szövegbe kapcsos zárójelbe illesztett [sic], azaz a '(valóban) így' kifejezéssel utalhatunk.
- *Idegen nyelvű publikációkból* az idézeteket az eredeti nyelven kell közölni; hasznos ilyenkor egy saját fordítást készíteni hozzá, és azt, mondjuk, egy jegyzetben csatolni az idézethez, jelölve benne, hogy ez a dolgozatíró saját fordítása (például így: „... gekommen.” – *a szerző saját fordításában.*).

Egy szakdolgozat esetében ez nem csak az olvasók dolgát könnyíti meg, de témavezetőt, illetve a leendő bírálóinkat is meggyőzi arról, hogy értettük, amit beidézünk. Ez azt is jelenti, hogy a saját fordítás soha nem lehet egy fordító program által generált szöveg. Amennyiben egy eredetileg idegen nyelvű publikációnak létezik lektorált magyar fordítása, akkor szabad közvetlenül azt idézni. Ha például Gerhard von Rad *Az Ószövetség teológiája* című munkájából veszünk át szó szerinti idézetet, akkor azt megtehetjük magyar nyelven, a magyar fordításra hivatkozva, csak kivételes esetben (pl. a szerző eredeti szóhasználatának ellenőrzése végett) kell kikeresnünk az eredeti nyelvű szövegrészletet. Ókori forrásmunkák, holt nyelvek szövegeimlékei (pl. egyiptomi, akkád, arab, görög, latin stb.) esetében is megengedett a lektorált magyar fordítások, szövegkiadások használata. Kivételt jelent ez alól az olyan PhD-kutatás, ahol kimondottan e szövegek elemzése áll a dolgozat fókuszában; ez esetben ugyanis tudnunk kell kezelni és közvetlenül fordítani is a forrásnyelvet (lásd fentebb a *Témaválasztás* című 1. fejezetben).

- Egy gondolatot mindig *elég hosszán idézzük* ahhoz, hogy annak valós értelme és szándéka nyilvánvaló lehessen. Tudjuk, hogy kiragadott idézeteket milyen könnyű a szerző szándékával szemben kiforgatni. (Ahogy mondani szoktuk: Kiragadott idézetekkel még a Bibliából is ki lehet olvasni, hogy „nincs Isten”.)
- A *Bibliát* az egész dolgozatban mindig *ugyanabból a fordításból* idézzük, kivéve, ha filológiai igényű dolgozatunkban saját fordítást kell készítenünk; a DRHE hitéleti szakos hallgatói esetében természetes, hogy a kiválasztott fordítás a Magyarországi Református Egyház egyik hivatalos bibliafordítása legyen: ezek a Revideált Újfordítású Biblia (RÚF 2014) és az 1908-as revideált Károli-Biblia.
- *Az idézetet mindig ellenőrizzük*, különösen, ha azt egy harmadik szerzőtől vettük át; ez a bibliai idézetekre és igehelyekre is vonatkozik. Kellemetlen meglepetéseket okozhat, ha egy vélelmezett idézet nem is úgy hangzik, mert a forrásunk elírta, vagy ha egy más által lehivatkozott bibliai igehelyen nem is arról van szó, aminek a bizonyítására mi szántuk volna azt. Eltérő bibliafordítások esetén ez nagyon is könnyen megeshet (például egy német szerző nyilván valamelyik német fordítást idézi, nem pedig a miénket), nem is szólva arról, hogy egy igehely-hivatkozást (ami szinte csupa szám) milyen könnyű elgépelni. Kockázatos dolog arra apellálni, hogy úgysem lesz egyetlen olyan örült olvasónk sem, aki az idézett igehelyeket mind fel is lapozza majd.
- Az idézetet tehát *mindig az eredeti mű egyik kiadásából*, és nem egy harmadik szerzőtől kell idézni: ez azt jelenti, hogy ha megtetszik egy idézet, amit másnál olvastunk, fel kell kutatni az idézett művet, és abban le kell ellenőrizni az adott idézetet: valóban az áll-e ott és valóban azt akarja-e mondani. Ha ez a forrás a számunkra fellelhetetlen (mert pl. ritka, nem kölcsönözhető és nem digitalizált forrásmű, vagy annak a nyelve számunkra

érthetetlen), akkor kivételt tehetünk: ebben az esetben a hivatkozásban az idézet eredeti forrása mellett azt is fel kell tüntetni, hogy azt kitől vettük át.

- Tudományos művekben ugyan előfordul, hogy mások *szóbeli közlésére* hivatkozunk, illetve szóbeli közlést idézünk, de egy szakdolgozatban ezt kerülni kell. Nyilván van elég írott és publikált szakirodalom az adott témához, ezért választottuk azt. Ha szóbeli közléseket idézünk, egyrészt kétséget támasztunk a témaválasztás megalapozottsága felől, másrészt az önállótlanág (mással takaródom) és a lustaság (nem néztem utána írott forrásokban) látszatát keltjük magunkkal kapcsolatban.
- Vigyázat: Ha ezt másként kifejezetten nem jelöltük, akkor az azt jelenti, hogy az idézet tartalmával mi magunk is egyetértünk. A védeken tehát nem takaródhatunk majd azzal, hogy „Ezt nem is én mondtam, én csak idéztem valakitől...”

Az idézetet minden esetben idézőjelbe kell tennünk, annak szerzőjét és az idézet forrásának a helyét pedig pontosan és beazonosíthatóan fel kell tüntetnünk (ehhez lásd majd a következő, 8.6. fejezetet). Amint láttuk, a tudományos életben az egyik legsúlyosabb etikai vétség az, ha megszegjük ezt a szabályt, tesszük ezt akár szándékosan, akár tudatlanságból. A fenti általános szabály alól van néhány kivétel. Nem kell idézőjelet használnunk a közmondások, szabályok, mottók, az általánosan ismert verssorok, irodalmi vagy művészeti alkotások címei, valamint közismert történelmi vagy egyéb tudományos tények és tételek esetén, valamint a szépirodalmi idézetek néhány egyéb esetében.

Az idézetek jelölésére a magyar helyesírás szerint *kéttagú idézőjelet* kell használnunk (ez az ún. „macskaköröm”) – ne hagyjuk, hogy más országok eltérő gyakorlata, például idegen nyelvű forrásszövegeken keresztül, befolyásoljon bennünket. Ugyanez a jel szolgál arra, hogy jelezzük, ha az adott kifejezéssel egy szerző „sajátos” szóhasználatát kívánjuk megjeleníteni.

Az idézeteken belül idézetek jelölésére az ún. „*lúdlábat*” kell alkalmazni (lásd »így«). S végül felső állású, ún. *félidézőjellel* jelölik a nyelvészeti munkák egy szó, kifejezés vagy mondat jelentését, illetve egyéb szövegekben hármas idézet esetén is ez használatos, lásd: „idézeteken belüli »idézeteken ‘belüli’ idézet«”.

Ha egy írásjel magához az idézethez tartozik, és az adott mondatot mi is azzal az írásjellel kívánjuk lezárni, akkor az idézőjel e mögé kerül, így: „Így lett este, és lett reggel: első nap.” (1Móz 1,5) Ha viszont mi az idézetet beépítjük a mondatunkba úgy, hogy más írásjelet vagy máshol akarunk használni, a szakaszt az azt lezáró írásjel nélkül idézzük, például így: A teremtéstörténet szerint Isten az égboltozatra helyezte az égitesteket, „hogy uralkodjanak a nappalon és az éjszakán” (1Móz 1,18).

Az átvett szószerinti idézetek értelmező kiegészítéseit vagy a rövidítést célzó szövegkihagyásait [kapcsos] zárójellel kell megjelölni: „Amikor [Jézus] ezeket mondta, sokan hittek benne. Így szólt akkor Jézus [...]: »Ha ti megtartjátok az én igéimet, valóban tanítványaim vagytok.«” (Jn 8,30–31). A kihagyás vagy a kiegészítés érdemben természetesen nem változtathatja meg az idézett szöveg értelmét. Összességében is azt mondhatjuk, hogy kapcsos zárójelet használunk

minden olyan esetben, amikor egy szó szerinti idézetbe bármilyen, saját megjegyzést vagy kiegészítést kívánunk elhelyezni.

Ha egy átvett idézetben belül mi magunk akarunk kiemelni valamit úgy, hogy ez a kiemelés az eredeti szövegben nem szerepelt, ezt egy jegyzetben kifejezetten jelölnünk kell, például így: „személyesen ő akarta megszakítani.” (– *Saját kiemelésem.*) vagy saját monogramunkkal így: „személyesen ő akarta megszakítani.” (*Kiemelés: N. Á.*).

Magyar szokás szerint az idézetet a szövegbe *megszakítás és egyéb kiemelés nélkül* illesztjük. Angolszász mintára újabban kezd divatba jönni, hogy az idézetet kurzív szedéssel, illetve három sornál hosszabb idézet esetében külön bekezdésbe rendezve, esetleg egyéb sajátos formázással is ellátva (kisebb betűméret és sortávolság, jobbról és balról is behúzás, kurzíválás stb.) kiemelik a kontextusukból. Bár ennek az eljárásnak is megvannak kétségtelenül a maga előnyei, teológiai szakdolgozat esetében ezt legfeljebb a részletesen elemezni kívánt forrásszövegek esetében, illetve költői szövegeknél az eredeti költői forma megőrzése érdekében lehet indokolt (pl. bibliai szakaszok, ókori, Biblián kívüli források stb.).

8.6. Hivatkozások, jegyzetek

8.6.1. Hivatkozás

A hivatkozások a tudományos közlemények legfontosabb formai ismertetőjegyei. Ezek segítségével egyrészt ellenőrizhető módon feltüntetjük ismereteink forrását, másrészt hozzájárulunk a bizonyításhoz, hiszen alá tudjuk támasztani saját következtetéseinket mások véleményével, igazolt eredményeivel, s végül el tudjuk különíteni velük saját gondolatainkat a másokétól (legyen az idézet vagy parafrázis), s így lehetővé teszik, hogy elkerüljük a plágiumot. Természetesen egy dolgozatban hivatkozhatunk arra is, amit a dolgozatban mi magunk állapítottunk meg, vagy amivel majd még foglalkozni akarunk: amint láttuk, a dolgozat kohéziójának megteremtésében, illetve felmutatásában ezeknek a belső utalásoknak kiemelt szerepe van.

A kialakult gyakorlat szerint tankönyvek és a lexikonok nem hoznak hivatkozásokat, hiszen ezek szándékuk szerint kompendiumok, és bázisismereteket foglalnak össze. Minden más tudományos írást azonban, legyen az monográfia, kézikönyv vagy szakcikk, amely új eredményekre törekszik és ennek érdekében érvel és bizonyít, hivatkozásokkal kell ellátnunk.

Éppen azért, mert a hivatkozás formailag a tudományos dolgozatok egyik fő jellegzetessége, különösen is a kezdő kutatók hajlamosak arra, hogy minél több jegyzettel „cicomázzák fel” az írásukat, ezzel igyekezve a dolgozatuk színvonala iránti bizalmat megerősíteni.⁶¹ *Kerülni kell azonban a funkció nélküli hivatkozá-*

⁶¹ Patrick Dunleavy ezt az igyekezetet szellemesen a „thesis paranoia”, azaz az „igazolási mánia” fogalommal írja le, lásd DUNLEAVY: How to Plan, Draft, Write and Finish a Doctoral Thesis (2003), 122.

sokat. Arany szabályt itt is nehéz lenne felállítani: hogy mikor mennyi jegyzet van valóban szükség, az nagyban függ a témától és a dolgozatban dokumentált kutatás módszerétől is. Így az, hogy például átlagosan oldalanként *hány jegyzetnek kell lennie* egy dolgozatban, nincs értelme meghatározni. Az kétségtelen, hogy a főszövegben a jegyzet nélküli oldal szembeötlő, de az is, ha egy lapnak több mint a felét a jegyzetanyag teszi ki. Az sem elegáns, ha egy oldal alján az egyes jegyzetek sorra ugyanazon műre hivatkoznak, hiszen akkor az oldal csupán a felhasznált mű kivonata, szakirodalmi vélemények ütköztetése nélkül. És persze kezdő kutatók jó, ha megszívlelik a fentebb már ismertetett tanácsot: a fölösleges jegyzet bocsánatos bűn, de egyetlen hiányzó jegyzet már plágium.

Ezzel együtt is ügyeljünk két dologra. Először is: *Ne hivatkozzunk le közismert tényeket*. Ezzel ugyanis a műveletlenség látszatát kelthetjük, és így nevetségessé is válhatunk. Ne írjuk például azt, hogy „Cziglányi Zsolt szerint az Ószövetség eredeti nyelve a héber, illetve kisebb részben az arámi”, hiszen ezt már egy első éves hitéleti szakos hallgató (vagy egy tájékozottabb confirmált fiatal) is tudja. Ráadásul egy ilyen mondat azt a benyomást kelti, mintha szerintünk ezt először Cziglányi Zsolt állapította volna meg a tudomány történetében, ami nyilván nem igaz.

Másodszor: Ne feledjük, hogy a jegyzet a főszöveg „szolgálóleánya”, azaz terjedelmében is a lehető legnagyobb tömörségre kell törekedni benne. Ha egy jegyzet túl hosszú, utána gondolatban nehéz visszatérni oda, ahol a főszöveg olvasását abbahagytuk – márpedig ezzel éppen a jegyzet célja veszett oda: hogy segítse a főszöveg folyamatos olvasását. Ha valami valóban fontos és valóban csak hosszán, mondjuk egy fél oldalban vagy annál hosszabban mondható el, azt ne jegyzetbe tegyük, hanem iktassunk be a dolgozatba a kérdésről egy exkurzust. De higgyük el: erre egy egyetemi dolgozatban (legyen az szemináriumi dolgozat, szakdolgozat vagy TDK-munka) szinte soha nincs valóban szükség.

8.6.2. Szövegekzi jegyzet, lábjegyzet, végjegyzet

A hivatkozás formája a *jegyzet*. Bármilyen formája is legyen a jegyzetnek, a célunk az, hogy úgy egészítsük ki a főszöveget valamilyen ahhoz szorosan kapcsolódó információval, hogy a szöveg gondolatmenetét nem törjük meg vele. Így a jegyzetet nem csak a hivatkozás rögzítésére használjuk, hanem az érvelés részeként részletezhetünk, kiegészítő magyarázattal láthatunk el fogalmakat, mondatokat benne. A jegyzeteknek három főbb típusát különíthetjük el.

A *szövegekzi jegyzet* a főszövegbe beillesztett zárójeles megjegyzés, kiegészítés. Ezt a teológiában a belső utalások mellett szinte kizárólag bibliográfiai hivatkozásokra használjuk, például ha a főszövegben részletesen ismertetünk egy művet, és annak hivatkozott oldalszámait ezekben adjuk meg. A másik használati területe a bibliai igehelyek megadása a főszöveg egy állításának alátámasztására, ami ugyancsak forráshivatkozásnak számít. Más tudományterületek azonban minden forráshivatkozást szövegekzi jegyzetben adnak meg, s ez az eljárás (Harvard-módszer) angolszász mintára egyre több egyetemen, kiadónál vagy folyóiratnál elterjed. Bár készítése egyszerű, alkalmazása helytakarékos,

hátránya viszont, hogy több hivatkozás esetén egyetlen jegyzet meglehetősen hosszúvá nyúlhat, és ez jelentősen megszakítja a szöveget, ugyanakkor ha a hivatkozáson túl mást is szeretnénk jegyzetben közölni, akkor az másfajta jegyzetelést igényel, ami elkerülhetetlenül két külön jegyzetelési forma párhuzamos alkalmazásához vezet.

A magyar tudományos életben a *lábjegyzet* tekinthető a hagyományos hivatkozási eljárásnak. Kétségtelen előnye, hogy a jegyzet nem szakítja meg a főszöveget, a hivatkozások és az egyéb kiegészítések pedig egyetlen jegyzetelési formában szerepelhetnek. Más számozott jegyzetelési móddal szemben további előnye az, hogy az olvasó a jegyzetet a főszöveggel egyazon oldalon találja, így elolvasásához nem kell máshová lapoznia, ami szintén nagyban segíti az olvasást. A teológiai művekben is alapvetően ezt a rendszert használjuk.

A *végjegyzet* ugyanúgy számozott jegyzet, mint a lábjegyzet, ám nem az adott oldalon szerepel, hanem vagy a teljes tudományos közlemény, vagy annak egy-egy fejezete mögött. Általában akkor szokták használni, ha a mű tudományos jellegét biztosítani szeretnék, de abból indulnak ki, hogy az olvasók többsége úgysem fogja elolvasni a jegyzetek anyagát. Így ugyanis rendezettebb, esztétikusabb oldalkép biztosítható. Az angolszász világban különösen kedvelt eljárás a végjegyzetek alkalmazása, ott a jegyzeteket is a főszöveg fejezeteire felosztva igyekeznek segíteni a tájékozódást. Mivel itt a jegyzet jóval önállóbb életet él, mint a lábjegyzetek esetében, alkalmanként önálló kis értekezésekké (exkúrsusokká) is kibővíülhetnek.

8.6.3. A lábjegyzet használatának főbb szabályai

A teológiában tehát a lábjegyzet a megszokott jegyzetelési (és hivatkozási) forma, így a folytatásban az ezzel kapcsolatos főbb szabályokat, illetve formai ajánlásokat ismertetjük. Ezek alapvetően a magyar tudományos publicisztika szokásait követik. Napjainkban egyre jobban terjednek a különböző, zömében angolszász eredetű hivatkozási formák is, amiket természetesen nyugodtan használhatunk, főleg, ha a témavezetőnk ehhez ragaszkodik.⁶² A lényeg: ha kiválasztottunk egy rendszert, akkor ahhoz következetesen tartjuk magunkat a dolgozat minden egyes fejezetében, annak valamennyi jegyzete kapcsán is, és ne keverjük két vagy több rendszert (mondjuk a magyar publikációkat a magyar, az angol nyelvű forrásokat az angolszász hivatkozási formák egyike vagy másika szerint). A folytatásban ismertetett eljárást tehát érdemes ajánlásként kezelni – tudva, hogy a magyar teológiai irodalomban ez egy jól bevált, hagyományos forma, ami ellen a legtöbb témavezetőnek, ha ő maga nem ajánlott mást, aligha lesz kifogása:

- Ha egy dokumentum nyomtatva és digitálisan is elérhető, lehetőség szerint *mindig a papíralapú változatra hivatkozunk*: ez egyszerűbben vissza-

⁶² Ezek áttekintő ismertetéséhez lásd például DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 169–183.

kereshető, s az online változat esetenként nem tartalmazza az eredeti oldalszámokat.

- A lábjegyzeteket folyamatos, arab számozással kell ellátni.
- Amennyiben a lábjegyzet az egész mondatra, illetve bekezdésre vonatkozik, a jegyzet indexszámát a mondatot lezáró írásjel mögé, szóköz nélkül kell illeszteni, mögötte pedig a folyó szövegben mindig egy üres szóköz áll, így.¹
- Ha a lábjegyzet a mondaton belül csak egy szóra, illetve kifejezésre érvényes, akkor az indexszám szóköz nélkül közvetlenül az érintett szakasz utolsó szava mögött², de még az utána következő írásjel előtt áll. Zárójel és gondolatjelek esetében a szám mindig ezek elé kerül (lásd ugyanígy Gyurgyák János¹). Két vagy több lábjegyzet nem állhat közvetlenül egymás után (sem így¹²³, sem így^{1.2.3}, sem így^{1.2}).
- A lábjegyzet formázására ajánlott a főszöveggel azonos betűtípus, a 10 pont betűméret (2 ponttal kevesebb, mint a főszöveg), normál sorköz, sorkizárt igazítás. Típusa legyen Függő behúzás (0,4 cm), ami segít elkülöníteni a jegyzetben a jegyzetszámot és a szöveget. A lábjegyzet-szám és a mögötte kezdődő szöveg közé egy üres szóköz kerül, erre a célra érdemes nem nyújtható szóközt illeszteni, ami szép, egyenletes sorkezdéseket fog eredményezni.⁶³
- A jegyzet szövege *mondatnak számít*, ezért minden esetben nagybetűvel kezdődik és ponttal (vagy egyéb mondatvégi írásjellel) ér véget.
- Mivel a szakdolgozatot, TDK- vagy PhD-dolgozatokat, de zömében a szemináriumi dolgozatot is önálló irodalomjegyzék zárja, egy adott forrásmű teljes bibliográfiai leírását (a szakmai folyóiratok eljárásával szemben) nem kell jegyzetben sem az első, sem a későbbi lehatárolások során közölni – az irodalomjegyzék éppen ezt a célt szolgálja majd.
- Az adott forrásmű bibliográfiai adataiból a lábjegyzetekben csak az azonosításhoz szükséges legalapvetőbb információkat közöljük: a szerző családnevét, a publikáció címéből vett rövid részletet, a megjelenés zárójelben feltüntetett évszámát és az oldalszámot (ennek a részleteit a következő pontokban ismertetjük majd). Az évszám feltüntetése segíti a szerzőt, majd később az olvasót is a kutatástörténet valós folyamatainak a felvázolásában például akkor, amikor egy jegyzetben több forrásművet is idézünk a véleményünk alátámasztására. Így könnyen elkerülhetjük azt a kezdő hibát, hogy a tudományos konszenzus igazolása során előbb egy 2016-os tanulmány adatait adjuk meg, majd utána közlünk egy 1978-ban közzétett írást. Elviekben maga az évszám a szerző neve mellett elég is lenne a forrásmű azonosításához, s ennek megfelelően az angolszász világban

⁶³ Elérhető: Shift + Ctrl + szóköz, vagy: Beszúrás – Szimbólumok – Különleges Karakterek – Nonbreaking Space.

létezik is ez a hivatkozási forma. Ám általában nem vagyunk ahhoz hozzá- szokva, hogy egy művet a kiadás évszámáról ismerjünk fel. Az olvasónak ezért komoly segítséget jelent, ha egy semmitmondó számadat mellett a cím egy részlete újra és újra emlékezteti, melyik forrásműről, az adott szerző melyik alkotásáról is van szó. Tegyük hozzá: ez az információ a dolgozatírás közben magának a szerzőnek is nagyban megkönnyíti a munkáját.

- A szerző családneve KISKAPITÁLIS⁶⁴ formátumban áll. Nem magyar nevek esetében a nemességre utaló 'von, van, Graf' stb. szavakat a családnév előtt, vessző nélkül, szintén KISKAPITÁLIS formátumban írjuk (pl.: VON RAD). Több szerző közös publikációja esetén a szerzők családnévét szóközök nélkül, nagykötőjellel vagy az azt helyettesítő gondolatjellel⁶⁵ kapcsoljuk egymáshoz (pl.: CZEGLÉDY–HAMAR–KÁLLAY).
- A szerző(k) neve mögött kettőspont és egy szóköz áll, majd (nem dőlt betűvel szedve) a cím rövid (1–3 szavas) és jellemző részlete (lehetőleg a cím elejéről, névelő nélkül), ezután vessző nélkül, zárójelben a megjelenés éve áll, mögötte egy vessző, majd egy szóköz után az idézet/átvett gondolat oldalszáma.
- Ha az idézet szövege a forrásmunka nem egyetlen oldalán olvasható, akkor az idézet kezdő és záró oldalszámát is meg kell adni, mindig teljesen kiírva, a két oldalszám között szóközök nélkül nagykötőjellel⁶⁶ áll (tehát 48–49, nem pedig: 48–9 vagy 48k.; 212–237, nem pedig: 212–37 vagy 212kk). Az oldalszám után nincs pont, kivéve, ha ez a pont az egész lábjegyzetet lezáró írásjel. Az o., old., p., pp. stb. rövidítések és a kiírt 'oldal/oldalak' szavak fölöslegesek, így mellőzendők.
- Egy műből több, nem egymást követő oldal, illetve szakasz oldalszámát a hivatkozásban szóköz nélküli pont választja el egymástól.⁶⁷
- Egyazon lábjegyzeten belül több publikáció adatait pontosvessző és szóköz választja el egymástól. Ilyenkor a publikációk a megjelenésük sorrendjében követik egymást. Ugyanabban az évben megjelent írások a szerzők nevének betűrendjében, egyazon vagy azonos nevű szerző/k esetében pedig a rövid címek betűrendjében állnak. Egy szerzőnek több lehipotézis írása esetén a nevet csak az első publikáció előtt írjuk ki, az összes többi esetben a nevet az uő = 'ugyanő' rövidítés helyettesíti.⁶⁸
- Ha két, egymást követő lábjegyzetben ugyanabból a műből, de annak el-

64 Elérhető: Formátum – Betűtípus – KISKAPITÁLIS, tehát NEM csupa nagybetű.

65 Elérhető: Ctrl + a Mínius jel a billentyűkészlet számai között, illetve Beszúrás – Szimbólumok – Különleges karakterek – Gondolatjel.

66 Elérhető: lásd az előző lábjegyzetben.

67 Lásd BARTLETT: Maccabees (1973), 14.17–18; TIMPE: Vertrag (1974), 16.27.

68 Lásd BARTLETT: Maccabees (1973), 14.17–18; TIMPE: Vertrag (1974), 16–27; KAISER: Jesaja 1–12 (1981), 157; uő: Grundriss der Einleitung II (1994), 52.55; SOGGIN: Bevezetés (1999), 17–44.

térő oldaláról idézünk, elég, ha annyit jelzünk a második lábjegyzetben: l. m. ('idézett mű') és vesszőt követően oldalszám. Az l. m. rövidítés előtt tehát sem a szerző nevét, sem a cím részletét nem kell megadni:

¹² Soggin: Bevezetés (1999), 204.

¹³ l. m., 206.

- Ez a rövidítés azonban nem kötelező, illetve vannak, akik csak akkor alkalmazzák, ha a két jegyzet egyazon oldalon szerepel, illetve, ha nem kell visszalapozni egy korábbi jegyzethez azért, hogy lássuk, mi is ez az „l. m.”
- Ha az előző lábjegyzetben csak ugyanez a forrásmű szerepelt, és annak most is az ott megadott oldalára/oldalaira hivatkozik a szerző, akkor az adott forrásmű adott helyére az Uo. ('ugyanott') rövidítéssel is hivatkozhatunk. Az Uo. rövidítés előtt tehát sem a szerző nevét, sem a cím részletét nem kell megadni, és mögötte értelemszerűen oldalszám sem állhat:

¹² Soggin: Bevezetés (1999), 204.

¹³ Uo.

8.7. Irodalomjegyzék

Bár a szakcikkek gyakran nem tartalmaznak irodalomjegyzéket, egy egyetemi dolgozatban ez általában kötelező: a dolgozat utolsó fejezeteként ebben tüntetjük fel mindazokat a forrásokat, illetve forrásműveket, amelyeket a dolgozat megírásához felhasználtunk és legalább egyszer le is hivatkoztunk. A jegyzék hossza, a benne szereplő művek minősége, és nem utolsó sorban annak formai rendezettsége sok mindent elárul a munka minőségéről az olvasónak, bírálónak, így itt ismét érdemes különös műgonddal eljárunk.

Említettük, hogy az irodalomjegyzék készítése már a forrásaink feldolgozása során megkezdődik, hiszen már ekkor folyamatosan jegyzékbe vesszük a hasznosnak bizonyult, kicédulázott műveket. Ezt a dolgozat megszövegezése során tovább folytatjuk: mihelyst először hivatkozunk egy jegyzetben egy adott műre, rögtön fel is vesszük az irodalomjegyzékbe, illetve ellenőrizzük, hogy szerepelt-e már benne. Az ugyanis, hogy a jegyzeteink és az irodalomjegyzék között teljes legyen az összhang, megint csak alapvető követelmény. Fontos tehát, hogy a jegyzékben csak *olyan források, illetve forrásművek szerepeljenek, amiket valóban olvastunk és a dolgozathoz fel is használtunk, azaz legalább egy jegyzetben forrásként feltüntettük* – és fordítva: fontos, hogy *minden felhasznált mű valóban megjelenjen az irodalomjegyzékben*. A dolgozaton belül ennek a fejezetnek változatos címe lehet: *Irodalomjegyzék, Irodalom, Felhasznált irodalom*.

Tudományos művek gyakran *bibliográfiát* is tartalmaznak, ám az nem azonos az irodalomjegyzékkel. A bibliográfia ugyanis a tudományos szakmunkák egyes fejezetei vagy egésze mögött olyan rendszeres jegyzék, amely a mű témája szempontjából releváns irodalom teljes vagy válogatott felsorolását kínálja, *függetlenül attól*, hogy az adott mű a szerző által lehivatkozásra került-e. Ám egy

egyetemi dolgozatban az irodalomjegyzék mellé fölösleges egy ilyen is betennünk, hiszen csak azt demonstrálnánk vele, hogy mi mindent nem olvastunk el, helyette pedig kifejezetten tilos, hiszen ez idegen tollakkal való ékeskedést jelentene, elfedve a tényt, hogy hány és milyen minőségű forrásművet dolgozott is fel témájához a hallgató. Bibliográfiának egyetemi dolgozatban tehát nincs helye, legyen is a címe *Ajánló bibliográfia, További irodalom, További olvasmányok, Tanulmányozott, de le nem hivatkozott források* vagy bármi más.

Az irodalomjegyzéket, ha az terjedelmesebb, alfejezetekre lehet osztani. Így elkülöníthetjük benne a primer forrásokat (pl. *Források* cím alatt) és a szekunder forrásokat (pl. *Felhasznált irodalom* címmel). Ez utóbbit tovább tagolhatjuk a téma (pl. bevezetéstank, kortörténeti munkák, magyarázatok) vagy a forrástípusok (pl. lexikonok, monográfiák, tanulmányok), esetleg bizonyos témák vagy tárgyszavak szerint, bár erre egy szakdolgozat nem túl hosszú irodalomjegyzéke esetén csak ritkán van szükség.

Magyar és idegen nyelvű bibliakiadásokat (primer forrásként) az irodalomjegyzékbe nem kell felvenni, kivéve, ha az adott kiadásból nem a Biblia szövegét, hanem annak egyéb részletét (az előszót, a bibliai szöveghez fűzött magyarázatot, lábjegyzetet vagy az adott kiadványban szereplő mini-lexikont stb.) idézzük. Gyurgyák János a lexikonok, szótárak, enciklopédiák és tankönyvek felvételét sem ajánlja a jegyzékbe,⁶⁹ ám a magyar nyelven művelt teológia esetében ezekről nem tudunk lemondani.

Az irodalomjegyzék alapegysége a *bibliográfiai tétel*, ami könyvek esetében minimálisan az alábbi öt adatból áll: a szerző neve, a könyv címe, a megjelenés helye, a kiadó neve és a kiadás éve. Ez az *egyszerűsített bibliográfiai leírás*, ami nem azonos a könyvek ennél jóval részletesebb könyvtári bibliográfiájával. Az egyszerűsített bibliográfia célja az adott kiadvány egyértelmű azonosításának és visszakereshetőségének a biztosítása, s erre a célra tökéletesen meg is felel. Nem csoda hát, ha hazánkban a tudományos publicisztikában általánosan ez terjedt el, s a humán és társadalomtudományi, valamint teológiai és neveléstudományi szakdolgozatok esetében is tökéletesen megfelel. Lássunk erre néhány példát:

DUNLEAVY, P.: *Authoring a PhD. How to Plan, Draft, Write, and Finish a Doctoral Thesis or Dissertation*, Basingstone, Palgrave Macmillan, 2003.

ECO, U.: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, Budapest, Kairosz, 1996.

GYURGYÁK J.: *A tudományos írás alapjai*, Budapest, Osiris, 2019.

Ez az öt adat azonban *soha, semmilyen körülmények között nem hiányozhat* az irodalomjegyzékből, s ha azokat maga a kiadvány nem hozná, azt más forrásból nekünk [kapcsos zárójelbe illesztve] kell pótolnunk. Amint azt hamarosan példákkal szemléltetni is fogjuk, ezekhez az adatokhoz járul többkötetes művek esetében a kötetszám, nem első kiadású könyveknél a kiadásszám. Gyűjteményes kötet esetében a könyvrészlet szerzőjének és írása címének közlésén túl a

⁶⁹ GYURGYÁK: *Tudományos írás* (2019), 156.

befogadó kötet egyszerűsített leírása, majd az adott írás kezdő és záró oldalszáma következik. Folyóiratban megjelent írás esetén a szerző nevét és a mű címét a folyóirat címe és évfolyama, megjelenésének éve, esetleg a füzetszám, majd a tanulmány kezdő és záró oldalszáma követi.

A könyvek címlapja gyakran nem tartalmazza az összes szükséges adatot. Célszerű ezért mindig az úgynevezett szennyoldalt (ez a második számozott oldal) fellapozni, ahol a „copyright” van: itt valamennyi bibliográfiai adat egyértelműen fel van tüntetve. Értelemszerűen valamennyi adatot az eredeti nyelven kell megadnunk, így a városneveket sem magyarosíthatjuk (azaz Paris és nem Párizs, Leipzig és nem Lipcse stb.).

Formájára nézve az irodalomjegyzékek ismét csak eltérő mintákat, hagyományokat követhetnek, amivel kapcsolatban minden egyetemnek, illetve témavezetőnek meglehetnek a maguk kedvencei, illetve előírásai. Ezen a téren is fontos, hogy előzetesen tájékozódjunk, hogy intézményi dokumentumok – például a Szakdolgozati útmutató – nem közölnek-e konkrét elvárásokat. Ha sem az intézmény, sem a témavezető nem ír elő egy rendszert, akkor magunk is választhatunk a hazánkban népszerű formák között, bár nyilván érdemes minél inkább az adott tudományterület kialakult hagyományait követni. Egy a lényeg: bármelyik bibliográfiai leírás-rendszert is választjuk, ahhoz következetesen tartjuk magunkat, és ne kombináljuk, keverjük más rendszerekkel. Ugyancsak ügyeljünk arra, hogy a jegyzetekben szereplő hivatkozásaink formátuma és az irodalomjegyzék, amennyire csak lehet, harmonizáljon egymással.

Ezekkel a megszorításokkal bevezetve kínálunk a folytatásban egy lehetséges mintát. Ez a rendszer a magyar és a német nyelvű teológiában jól ismert és a legtöbb elemében hagyományosnak tekinthető, s néhány rangos teológiai periodika is ezt használja. Lássuk hát ennek a megoldásait!

- Az irodalomjegyzékben a publikációk a szerző *családneve alapján* a magyar ábécé szerinti *betűrendben* követik egymást; ez egyben azt is jelenti, hogy az irodalomjegyzékben minden esetben, a külföldi szerzők esetében is (!) a *családnév áll elől*. Ha egy szerzőnek több publikációja is szerepel a jegyzékben, akkor a szerző nevét valamennyi publikáció előtt kiírjuk, a publikációk pedig a megjelenésük évszámának megfelelő növekvő sorrendben állítjuk; ugyanabban az évben megjelent több írása esetében ezek címe a magyar ábécé szerinti betűrendben követik egymást.
- Az irodalomjegyzékben minden publikáció önálló bekezdést alkot, melyet egy pont zár le. A bekezdés Típusa: Függő 1,25: ez a szerző nevét kiemeli, ami az olvasást és a keresést is elősegíti. A publikációk előtt sem sorszám, sem pont, kötőjel vagy egyéb jelzés nem áll, hiszen ez a kiemelés hatékonyságát csak rontaná.
- A szerzők *családnévét* teljesen ki kell írni, az egy vagy több *keresztnevet* pedig mögötte, a név első betűjére rövidítve kell megadni (Árpád = Á., Zsolt = Zs., Christopher = Ch., Heinz-Joseph = H.-J. stb.). Számos helyen vagy periodikában elvárják a keresztnév kiírását is, de ez – például

korábbi, idegen nyelvű írások esetén – gyakran magában a hivatkozott forrásműben sem szerepel, a magyar nyelv szempontjából pedig, amelyben nincsenek nyelvtani nemek, a szerzőre való hivatkozásban az, hogy ő férfi-e vagy nő, érdektelen. De ha van időnk és energiánk egy kis nyomozásra, a keresztnéveket akár ki is írhatjuk, ezzel hibát semmiképpen sem ejtünk – a lényeg itt is a következetesség.

- A név formátuma: KISKAPITÁLIS.⁷⁰ A szerző neve mögött kettőspont áll. Magyar nevek esetében a családnév és a keresztnév rövidítése között nem áll vessző (PERES I.: ...). Nem magyar nevek esetében a családnév és a keresztnév rövidítése között vessző áll (COHEN, M. R.: ...). A nemességre utaló „von, van, Graf” stb. szavak a keresztnév mögött, attól vesszővel le nem választva állnak, s így a betűrend megállapításához nem vesszük őket figyelembe (tehát helyesen: RAD, G. VON: ...).
- A szerző nevét követi a publikáció *címe*, illetve, ha van, attól ponttal és szóközzel elválasztva az alcíme. A címet (illetve, ha azt alcím követi, az alcímet) vessző zárja le. A címet soha nem kell lefordítanunk magyarra, hanem az eredeti nyelven közöljük. A ritka kivételekkel e szabály alól egy szakdolgozó vagy TDK-dolgozat szerzője aligha találkozik.⁷¹
- Ha az idézett mű *önálló kiadvány*, akkor annak címét, és ha van, alcímét *dőlt betűvel* szedjük. Ha nem önálló kiadványról, hanem egy gyűjteményes kötetben megjelent publikációról van szó (folyóiratcikk, könyvfejezet, lexikon-szócikk stb.), az adott publikáció címét nem szedjük dőlt betűvel: ebben az esetben ugyanis majd a publikációt tartalmazó kiadvány címe kapja meg ezt a jelölést.
- *Ha a mű egy kiadványsorozat tagja*, a sorozat nevét és a mű kötettségét egy szakdolgozatban nem kötelező feltüntetnünk, és ugyanígy mellőzhetjük a *fordításban megjelent* művek esetében az eredeti kiadás bibliográfiai adatait. Ezeket az adatokat persze nem hiba megadni, hiszen ez nagyban segíti az adott publikáció értékének a megállapítását (mikor és hol jelenet meg a mű eredeti kiadása, illetve mennyire rangos az a sorozat, amiben közzétették): a lehivatkozott publikáció szennyoldalán (2. oldal) ezeket rendre meg is találjuk, lásd például:

SOGGIN, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe* (Eredeti megjelenés: *Inroduzione all'Antico Testamento*, 4. kiadás, 1987. Fordította: Hoffmann B. –Víg I.), ...

WEISER, A.: *Das Buch Jeremia. Kapitel 1–25, 14* (ATD 20), ...

⁷⁰ Elérhető: Formátum – Betűtípus – KISKAPITÁLIS, tehát a név formátuma NEM csupa nagybetű!

⁷¹ Ilyen kivétel például, ha a publikáció nyelve olyan kis nyelv, amelynek ismerete tudományos körökben nem elvárható: ez esetben a cím fordítását kapcsos zárójelben a cím mögött fel szokták tüntetni, például ivrit, bolgár, lett nyelvű közlemények esetében, vagy éppen egy angol, német vagy egyéb világnyelven közzétett tanulmányban a magyar nyelvű publikációk esetén.

- A címet a kiadás helye, ettől vesszővel elválasztva a kiadó neve (a rövid forma), ezt, attól ismét vesszővel elválasztva, a kiadás éve követi. Amennyiben a kiadás évét nem követi oldalszám, mögé az adott bibliográfiai tételt lezáró pont kerül.

SOGGIN, J. A.: *Bevezetés az Ószövetségbe*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1999.

- Nem első kiadás esetén a használt kiadás számát és a kiadásra vonatkozó egyéb, kiegészítő adatokat (pl. hogy javított kiadásról van szó, illetve hogy ki gondozta azt a kiadást, ha az nem azonos a szerzővel stb.) a cím (vagy az azt zárójelben követő sorozatcím) mögött, a kiadvány eredeti nyelvén kell megadni. Az első kiadás évszámát ilyenkor nem kell feltüntetni (a lexikonok nem első kiadásaihoz lásd lentebb):

RÓZSA H.: *A Genézis könyve. I. kötet: A bibliai őstörténet (Gen 1–11)*, 2. kiadás, Budapest, Szent István Társulat, 2011.

ZENGER, E. – FREVEL, Ch. – FABRY, H.-J. et al. (Hg.): *Einleitung in das Alte Testament*, 9., aktualisierte Auflage, herausgegeben von Christian Frevel, Stuttgart, Kohlhammer, 2016.

- *Reprint kiadványok* esetében az irodalomjegyzékben az utánnomás adatait kell feltüntetni, majd a kiadás évét lezáró pont előtt, normál (zárójelben) kell jelezni, hogy reprint kiadásról van szó. Az eredeti megjelenés adatainak a feltüntetése nem hiba, de mellőzhető; ha megtesszük, a „reprint kiadás” után, attól vesszővel elválasztva vezethetjük be az „eredeti megjelenés...” formulával annak a könyvészeti adatait:

BLAU L.: *Az óhéber könyv. A héber bibliakánon: adalék az ókori kultúrtörténethez és a bibliai irodalomtörténethez*, Budapest, Logos, 1996 (reprint kiadás).

- A kiadás éve mögött a publikáció *kezdő és záró oldalszámát* is meg kell adni, ha az könyvfejezetként⁷², lexikon-szócikként, gyűjteményes tanulmánykötetben (Festschrift, évkönyv, értesítő, konferenciakötet stb.), folyóiratban, heti- vagy napilapban jelent meg. Ilyenkor a kiadás éve mögött csak vessző áll (2009, és nem 2009.), a kezdő és a záró oldalszámok közé szóközök nélkül nagyköötjel vagy az azt helyettesítő gondolatjel⁷³ kerül, a záró oldalszámot pedig teljesen kiírjuk: tehát 48–49, és nem 48k. vagy 48–9; 212–238, és nem 212kk vagy 212–38. A záró oldalszám után pont áll, mögötte az „oldal, oldalak” szavakat, illetve az o., p., pp. stb. rövidítéseket (oldalszám előtt és mögött egyaránt) mellőzni kell:

KARASSZON D.: *A Zsoltárok könyvének magyarázata*, in: [szerk. nélkül] *Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata*. 2. kötet: *Az Ószövetség*

⁷² Ide tartoznak azok a kommentárkötetek is, amelyekben az egyes bibliai könyveket nem ugyanaz a szerző kommentálta. Ilyenek például a *Jubileumi kommentár* vagy a *Jeromos Bibliakommentár* kötetei.

⁷³ Elérhető: Ctrl + a Míusz jel a billentyűkészlet számai között, illetve Szimbólumok – Különleges karakterek – Gondolatjel.

könyveinek magyarázata. Zsoltárok könyve–Malakiás, átdolgozott kiadás, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 541–640.

FRÖHLICH I.: Történetírás és történeti legendák a Hasmóneus-korban (1–2 Makkabeusok, Judit), in: Xeravits G. – Zsengellér J. (szerk.): *Szövevségek erőterében. A deuterokanonikus irodalom alapvető kérdései* (Deuterocanonica 1), Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2004, 69–82.

A. MOLNÁR F. – KUSTÁR Z.: A gyapjú szó a 72. zsoltár korai fordításaiban, in: *Magyar Nyelv* 100 (2004), 340–345.

STOCK, K.: Sitte/Sittlichkeit, in: *TRE* 31 (2000), 318–333.

- A fenti példák is mutatják, hogy folyóiratban, tanulmánykötetben, lexikonban, könyvfejezetként, heti- és napilapban megjelent írások esetén a címet lezáró vessző után a megjelenés helyét az „in:” (kis kezdőbetűvel, mögötte kettőspont) formula vezeti be. Bizonyos bibliográfiai rendszerekben a gyűjteményes kötetben megjelenő írások címét idézőjelbe, méghozzá a legtöbbször – angolszász helyesírás szerint – felső egytagú idézőjelbe teszik, ami fölösleges, hiszen e jelzés nélkül sem téveszti el senki, hogy ott a címről van szó.
- *Folyóiratok* esetében a folyóirat *dőlttel szedett* (és az „in:” formulával bevezetett) *címe* után az eredeti írásmódtól függetlenül, mindig arab számmal a folyóirat évfolyamát kell megadni, ezt követi vessző nélkül, zárójelben a *megjelenés éve*, ezt pedig, vessző és szóköz után, a publikáció *kezdő és záró oldalszáma*, a fentiek szerint:

PERES I.: A vallástudomány a teológia spektrumában, in: *Vallástudományi Szemle* 4 (2008), 65–74.
- Amennyiben a folyóirat egy évben kiadott füzetei folyamatos oldalszámozást használnak, az idézett füzet számát nem kell feltüntetni. Amennyiben a füzetekben az oldalak számozása újraindul, a füzet számát dőlt / vonallal elválasztva, de szóközők nélkül, arab számmal az évfolyamszám mögé írjuk (tehát pl.: 90/3):

VIEZEL, E.: The Rise and Fall of Jewish Philological Exegesis on the Bible in the Middle Ages: Causes and Effects, in: *The Review of Rabbinic Judaism* 20/1 (2017), 48–88.
- Rangos és közismert, nemzetközi folyóiratok esetében a folyóirat nevét rövidítve is meg lehet adni. A rövidítést nem szedjük dőlt betűvel. A nemzetközi teológiai folyóiratok rövidítései esetében az IATG rendszerét kell követni.⁷⁴ Magyar folyóiratok esetében kerülni kell a rövidítéseket:

..., in: *ZKG* 90 (1979), 253–292.
- *Napi- vagy hetilapokban* megjelent írások esetében a lap *dőlttel szedett*

⁷⁴ SCHWERTNER, S. M. (Hg.): *Internationales Abkürzungsverzeichnis für Theologie und Grenzgebiete: Zeitschriften, Serien, Lexika, Quellenwerke mit bibliographischen Angaben = International glossary of abbreviations for theology and related subjects: periodicals, series, encyclopaedias, sources with bibliographical notes*, 2. Auflage, Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1992.

(és az „in:” formulával bevezetett) címe után az eredeti írásmódtól függetlenül, mindig arab számmal annak évfolyamát kell megadni, ezt követi, vessző nélkül, zárójelben a megjelenés dátuma (évszám, betűvel kiírt hónapnév és a nap), ezt a zárójel záró tagja mögött egy vessző, majd egy szóköz után a publikáció kezdő és záró oldalszáma:

..., in: *Hajdú-Bihari Napló* 66 (2009. szeptember 22.), 1.

..., in: *Reformátusok Lapja* 53 (2009. szeptember 6.), 4–5.

Nem országos terjesztésű lapok esetében a zárójelben a megjelenés dátuma előtt érdemes feltüntetni a megjelenés helyét is, hogy segítsünk a lap beazonosításában.

- Tanulmánykötetben, lexikonban vagy könyvfejezetként megjelent írásoknál a megjelenés helyeként (az „in:” formulával bevezetve) előbb a szerkesztő nevét adjuk meg Kiskapitális formátum *nélkül*, ezt zárójelben a kötet nyelvtől és a szerkesztők számától függően a szerk., ed. /eds., Hg. /Hgs. stb. rövidítés, ezt a kötet *dőlt betűvel szedett* címe, majd a többi bibliográfiai adat követi a már ismertetett módon. Ha az adott kötet szerkesztője azonos az idézett publikáció szerzőjével, akkor a nevét a (szerk.) stb. rövidítés előtt másodjára már nem írjuk ki, hanem azt az *uő* = 'ugyanő' rövidítéssel helyettesítjük:

FRÖHLICH I.: Történetírás és történeti legendák a Hasmóneus-korban (1–2 Makkabeusok, Judit), in: Xeravits G. – Zsengellér J. (szerk.): *Szövetségek erőterében. A deuterokanonikus irodalom alapvető kérdései* (Deuterocanonica 1), Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2004, 69–82.

KUSTÁR Z.: Profétizmus és kultusz a papi hagyományban. Adalékok a próféták korának lezáródásához, in: *uő* (szerk.): *Inspiráció az ókorban és a keresztyén hagyományban* (A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének Tanulmányi Füzetei 10), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2023, 85–98.

- A *lexikon-szócikkek* önálló publikációnak számítanak, ezért ha a lexikon megadja ezek szerzőjét, minden idézett szócikket külön, a szerző nevével, a szócikk címének megadásával és a forráshely pontos feltüntetésével kell lehivatkozni. Amennyiben a lexikon egyetlen szerző munkája, vagy a szerzők és a szócikkek nem kapcsolhatók össze, a szerkesztő nevét a szerző neveként adjuk meg, a kötet szerkesztőjeként pedig az *uő* = 'ugyanő' rövidítéssel utalunk rá. A szócikkek címét a megszokott módon írjuk: a bevezető Art. vagy Szócikk jelölés mellőzendő, a cím előtt és után nem áll idézőjel:

CZANIK P.: Bor, in: Bartha T. (szerk.): *Keresztyén Bibliai Lexikon*. I. kötet, Budapest, Kálvin Kiadó, 2000, 208–209.

HAAG, H.: Hadijelvény, in: *uő* (szerk.): *Bibliai Lexikon*, Budapest, Szent István Társulat, 1989, 526–527.

- Rangos és *közismert lexikonok* esetében a lexikon nevét rövidítve, a szerkesztő(k) nevét, a kiadás helyét és a kiadó nevét mellőzve is meg lehet adni. Teológiai lexikonok rövidítése az 2IATG rendszerét kell, hogy kövesse.⁷⁵ Az arab kötetszámot ilyenkor vessző nélkül írjuk a rövidítés mögé, ezt követi (normál) zárójelben az adott kötet megjelenésének évszáma, majd egy vessző és szóköz után a szócikk kezdő és záró oldalszáma. Több kiadást megért lexikon esetében a használt kiadás számát a rövidítés előtt, azzal egybeírva, kisebb és megemelt arab számmal jelöljük:

..., in: TRE 31 (2000), 23–42.

..., in: ⁴RGG 3 (2005), 1138–1139.

- *Több kötetes kiadványok* esetében az idézett kötet számát az eredeti jelölésnek megfelelően arab vagy római számmal, a címet lezáró *pont* után, a kiadvány eredeti nyelvét követve adjuk meg (pl.: 1. kötet, //Vol. III, // Band 3,). Amennyiben az adott kötetnek saját címe/alcíme is van, akkor azt *kurzíválva* kiírjuk, elé pedig kettőspontot teszünk (pl.: 1. kötet: ... //Vol. III: ... // Band 3: ...). Lexikonoknál a kötet első és utolsó szócikkének kezdőbetűjére való utalás (pl.: A–J) nem alcím, így azt nem kell kiírni:

KSELMAN, J. S. – BARRÉ, M. L.: Zsoltárok könyve, in: Thorday A. (főszerk.): *Jeromos Bibliakommentár*. I. kötet: *Az Ószövetség könyveinek magyarázata*, Budapest, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, 2002, 803–845.

- *Több szerző, szerkesztő vagy megjelenési hely esetén* háromig minden nevet ki kell írni, az egyes adatokat előtte és mögötte is szóközzel írt nagykötőjel vagy az azt helyettesítő gondolatjel⁷⁶ választja el egymástól. Háromnál több, azonos bibliográfiai adat esetében az első hármat kell kiírni, a többit a vesszővel le nem választott et al. 'és mások/és mások' rövidítéssel kell lerövidíteni. A nevek sorrendjében a kiadványban szereplő sorrendet kell megtartani:

GERTZ, J. CH. – WITTE, M. – SCHMID, K. et al. (Hgs.): ...

..., Berlin – New York – Frankfurt a. M. et al., de Gruyter, 2009.

- *Hiányzó*, az adott publikációban fel nem tüntetett *bibliográfiai adatot* a megfelelő helyen [kapcsos] zárójelben kell pótolni. Több, egymást követő bibliográfiai adat hiánya esetén a kapcsos zárójelet csak egyszer használjuk, ebbe illesztve bele, a fentebb megadott írásmódnak megfelelően, valamennyi adatot. Amennyiben az adat nem pótolható, akkor ezt a tényt ugyancsak kapcsos zárójelben, a „hely nélkül”, „évszám/évsz. nélkül”, „szerkesztő/szerk. nélkül” stb. formulával kell jelezni:

GOODMANN, M.: *A History of Judaism*, [London,] Allen Lane – Penguin Books, 2017.

KARASSZON D.: Ézsaiás könyvének magyarázata, in: [szerk. nélkül:] *Jubileumi Kommentár. A Szentírás magyarázata*. 2. kötet: *Az Ószövetség könyvei-*

⁷⁵ Ehhez lásd az előző, 74. lábjegyzet.

⁷⁶ Elérhető: Ctrl + a Míusz jel a billentyűkészlet számai között, illetve Beszúrás – Szimbólumok – Különleges karakterek – Gondolatjel.

nek magyarázata. *Zsoltárok könyve–Malakiás*, átdolgozott kiadás, Budapest, Kálvin Kiadó, 1995, 691–748.

- *Levéltári és irattári dokumentumok* esetén előbb dőlt betűvel az adott le-
lőhely hivatalos nevét írjuk ki, majd attól vesszővel elválasztva az idézett
dokumentum azonosításához szükséges adatokat, ez utóbbiak írásához az
illető levéltár és irattár saját hivatkozási módját kell mérvadónak tekinteni:
..., *Ráday Levéltár*, Bányai László-hagyatéka: C/189. fond.
..., *Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény, Belügyminisztérium*, Erdei
Ferenc-iratok, Erdélyi anyag (XIX-B-1-h).
..., *Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény, Belügyminisztérium*, a Tör-
vényelőkészítő Osztály iratai (XIX-B-1-c).
- *Magántulajdonban vagy közgyűjteményben lévő, publikálatlan kéziratok
és dolgozatok* esetében a dokumentum szerzőjének a nevét és címét a
megszokott módon jelöljük. Amennyiben a dokumentum tartalmaz kel-
tezést, a keletkezés helyét és dátumát (év, ha van: teljesen kiírt hónapnév,
ha van: nap) a cím után adjuk meg. Ezt követi, a címtől vagy a keletkezés
évszámától vesszővel elválasztva, a „publikálatlan kézirat” kitétel, majd
attól kettősponttal elválasztva adjuk meg a dokumentum lelőhelyét. Ez
levéltárak és irattárak esetén azok saját hivatkozási módja szerint törté-
nik. Magántulajdonban lévő dokumentum esetén az „a szerző/a család/
stb. tulajdonában” formulát használjuk. Szakdolgozatok vagy doktori
értekezések esetében a tény, hogy milyen típusú dolgozatról van szó,
közvetlenül a cím után tüntetjük fel, majd a mögé illesztett kettőspont és
szóköz után megadjuk az intézmény nevét és székhelyét, ahová az adott
dolgozatot benyújtották, s végül a benyújtás dátumát:
TÖRÖK I.: *Ordinatio, epiklesis, kheirotesia*, publikálatlan kézirat: Sárospataki
Református Nagykönyvtár Tudományos Kézirattára, 6342.
CZEGLÉDY S.: *Egyházunk ébredésének teológiai impulzusai*, Debrecen, 1985,
publikálatlan kézirat: TtREL I.27.c.184.
CZEGLÉDY S.: *The Permanent Value of the Old Testament*, Dayton, 1931. január
7., publikálatlan kézirat: Czeglédy Sándor családjának tulajdonában.
PACZÁRI A.: *Szőlő és bor az ókori Közel-Keleten és az Ószövetségben*, dokto-
ri (PhD) értekezés: Debreceni Református Hittudományi Egyetem,
Debrecen, 2019.
- Ha egy mű *előbb nyomtatott formában*, majd digitalizált változatban *is
megjelent*, akkor mindig a nyomtatott változatot kell használni és az iro-
dalomjegyzékben feltüntetni. Amennyiben egy nyomtatásban megjelent
mű digitalizált változata feltünteti az eredeti oldalszámokat, úgy sem
az irodalomjegyzékben, sem a lábjegyzetben nem kell megadni, hogy a
szerző a digitális változatot használta.
- Amennyiben egy *nyomtatásban meg nem jelent*, digitálisan elérhető
publikációról van szó, vagy egy nyomtatásban megjelent mű olyan digi-

talizált változatról, amely az eredeti oldalszámokat nem tünteti fel, az irodalomjegyzékben előbb a szokott módon fel kell tüntetni valamennyi fellelhető bibliográfiai adatot, majd mögé a „– digitális kiadvány.”, illetve a „– digitalizált változat.” formulát kell illeszteni.

- Internetes, máshol közzé nem tett publikációk esetében az irodalomjegyzékben előbb a szokott módon fel kell tüntetni valamennyi fellelhető bibliográfiai adatot, majd meg kell adni az adott internetes címet, majd ettől ponttal elválasztva, az „Utolsó letöltés:” formulával bevezetve az utolsó megtekintés időpontját (év, hónap, nap) tüntetjük fel:

BAUMANN, G.: Züchtigen (letzte Änderung: April 2009), in: Bauks, M. – Koenen, K. (Hg.): *Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet (WiBiLex). Alttestamentlicher Teil*, <http://www.bibelwissenschaft.de/wibilex/das-bibellexikon/details/quelle/WIBI/referenz/35514///cache/9524219a87/>. Utolsó letöltés: 2009. december 4.

9. Hivatkozás- és bibliográfiakezelő rendszerek. A Zotero

Az interneten számos ingyenes és előfizetős hivatkozáskezelő (referenz) szoftver elérhető, amelyek használata könnyen elsajátítható, és a digitális térben segíthetik anyagaink tárolását, rendszerezését, jegyzetek készítését, hivatkozások és bibliográfiák generálását. Használatát azoknak ajánljuk, akik hosszabb távon szeretnének tudományos kutatással foglalkozni: egy szemináriumi dolgozat vagy egy kétféléves szakdolgozati projekt esetében az elsajátításához szükséges idő nem biztos, hogy megéri a befektetést, ám például egy több évig tartó TDK- vagy PhD-kutatásnál, illetve a jövőbeli rendszeres publikációs tevékenység reményében már hathatós segítséget nyújthat. Napjainkban a legnépszerűbb hivatkozáskezelők a következők: EndNote, Zotero és a Mendeley.⁷⁷ Ezek közül itt, mivel ez egy ingyenesen elérhető szoftver, a Zotero programot mutatjuk be részletesebben.⁷⁸

A Zotero egy ingyenes hivatkozáskezelő program, amelyet a www.zotero.org/download/ weboldalon érhetünk el. Innen a Download gomb megnyomásával letölthetjük, majd telepíthetjük a program „standalone” változatát. A telepítéskor válasszuk az alapbeállításokat (*standard*), az egyéni (*custom*) telepítési mód csak a haladóknak ajánlott. A telepítést követően a program elérhető lesz a számítógépünkről, a benne tárolt adatokkal együtt. A telepítést videosegédlet is segíti, ami az alábbi felületen érhető el:

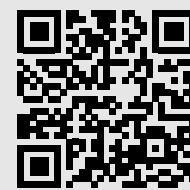
<https://youtu.be/vzWyTmipTwc?si=ETUxSGAJsyoG1MOg>

A szoftver telepítésével együtt a Zotero Connector is beépíthető, ami egy olyan bővítmény (*plugin*), melynek segítségével a webes böngésző kommunikál a szoftverrel. Így weboldaláról, online adatbázisokból adatot menthetünk a Zotero-ba. A legstabilabban a Mozilla Firefox böngészőben működik a bővítmény.

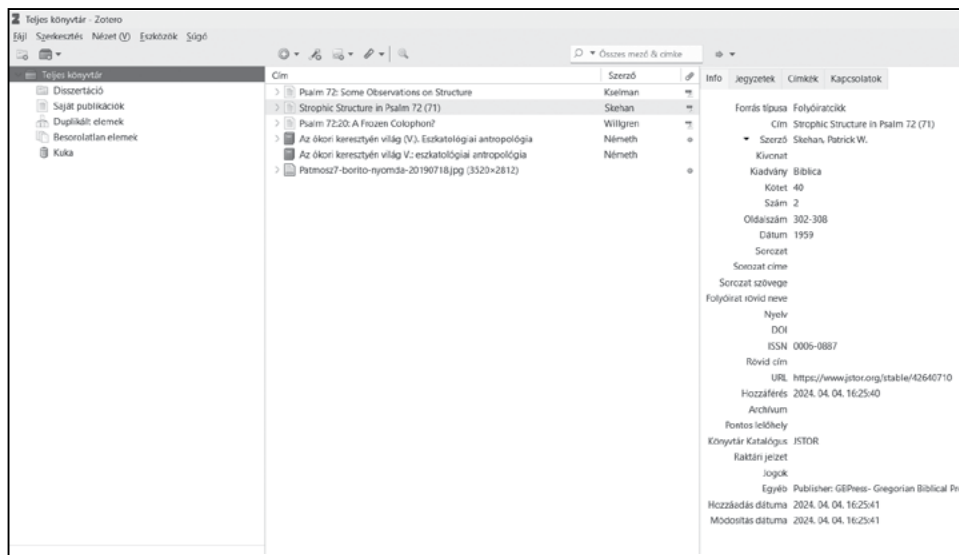
A program telepítése és a bővítmény hozzáadása mellett javasolt egy felhasználói fiók létrehozása is. A www.zotero.org/user/register/ felületen lehet regisztrálnunk felhasználói név, e-mail cím és jelszó megadásával. Ezzel 500MB ingyenes tárhelyhez jutunk, valamint lehetőség nyílik a felhőalapú szinkronizálásra, ha különböző számítógépeken használjuk a Zotero-t.

⁷⁷ GYURGYÁK: A Tudományos írás alapjai (2019), 161–162, részletesebb bemutatásukhoz lásd DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 186–192.

⁷⁸ Ehhez lásd ismét DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 188–192.

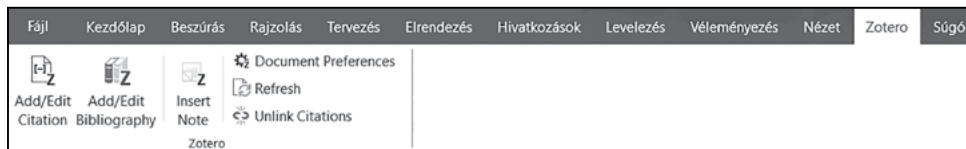
A böngészőbe beágyazott alkalmazáson keresztül néhány kattintással gyűjthetünk ingyenes vagy – jogosultság esetén – előfizetett adatbázisokból elérhető dokumentumokat és azok könyvészeti adatait. Ha például az EBSCO vagy JSTOR adatbázisában rákeresünk egy kulcsszóra, a találati listából kiválaszthatjuk a számunkra releváns tanulmányokat, és a böngésző Zotero-bővítményén keresztül (amelynek az ikonja a böngésző keresősávja mellett található) átemelhetjük azokat a hivatkozáskezelő programba. Akár a komplett listát is menthetjük a hozzá tartozó teljes szövegű PDF-ekkel. A Zoteróban ezeket az összegyűjtött dokumentumokat, bibliográfiai leírásokat projektek szerint mappákba rendezhetjük, témák szerint gyűjteményeket (és algyűjteményeket) hozhatunk létre, mint bármilyen számítógépes fájlkezelőben. Az importált adatokból lényegében egy személyre szabott elektronikus könyvtár építhető, amely a bibliográfiai adatokból kereshető katalógust is készít, a bibliográfiai tételekhez pedig saját jegyzeteket fűzhetünk, a tételeket címkézhetjük, csatolhatunk hozzá webes linkeket és fájlokat saját winchesterünkről. Ha a teljes szövegű dokumentum nem elérhető egy általunk felkeresett adatbázisban, a bibliográfiai adatok akkor is kinyerhetők a Zotero számára, így például a könyvtári katalógusok találati listái. Az importált anyagokat és adatokat az általunk kialakított könyvtárrendszer tetőzölegesen kiválasztott mappáiba célzottan hozzárendelhetjük.

A számítógépre telepített (*standalone*) Zotero program offline módban is fut, azaz a korábban letöltött információk és dokumentumok internetes kapcsolat nélkül is elérhetőek. Szükségszerű azonban az internetkapcsolat a webes adategyűjtéskor, amikor a böngészőn keresztül töltünk le tartalmakat és adatokat. Dokumentumokat nemcsak a böngésző irányából küldhetünk a Zotero programunkba, hanem ISBN, DOI vagy más azonosító a programban is megadható.

A tételt a program a weben keresztül megkeresi és lehívja a metaadatait.⁷⁹

Miután a Zoteróban kialakított, a kutatási témánkhöz szabott egyedi adatbázisunk létrejön, a rendszerben tárolt tételek egyszerű *drag-and-drop* módszerrel, azaz egérmozgatással áthúzva beilleszthetők a szövegszerkesztőbe, ahol mint hivatkozás használhatjuk tovább az adatokat. A hivatkozás formátumát a programban adhatjuk meg, ahol beépített szabványos stílusok (pl. APA, MLA, Chicago Manual of Style) közül válogathatunk. Ezeken felül további stílusok telepítésére és stílusok szerkesztésére is van lehetőség.

Hivatkozásokat és szerkesztett irodalomjegyzéket a szövegszerkesztő felől indulva is létrehozhatunk. A Word menüsorában rá kell kattintani a „Zotero” menüre, ezen belül érhetőek el a további funkciók.

Mivel a szoftver számos hivatkozási stílust tartalmaz, melyek a szövegbe illesztve tetszőlegesen változtathatók, a rendszeresen publikáló szerzők könnyebben hozzáigazíthatják meglévő anyagaikat a kiadók formai követelmény-rendszeréhez.

Videosegédlet a Zotero használatához:

https://youtu.be/gM-rq-8RaL8?si=k_XNZZC6_fgPYDOP

⁷⁹ DUDÁS: Információs műveltség felsőfokon (2018), 188–193.

Felhasznált irodalom

- ALBERT S.: *Dolgozatok írása. Szakdolgozat, záródolgozat, évfolyamdolgozat*, [Komárom/Révkomárom,] Selye János Egyetem, 2007.
- COLLINS, B. J. – BULLER, B. – KUTSKO, J. F.: *The SBL Handbook of Style. For Biblical Studies and Related Disciplines*, Second edition, Atlanta, SBL Press, 2014.
- DUNLEAVY, P.: *Authoring a PhD. How to Plan, Draft, Write and Finish a Doctoral Thesis or Dissertation*, Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan, 2003.
- DUDÁS A.: *Információs műveltség felsőfokon. Szakirodalmi forráskutatás a bölcsészeti és társadalomtudományokban. Egyetemi jegyzet*, Átdolgozott, javított változat, Budapest – Piliscsaba, PPKE BTK, 2018, lásd: [https://btk.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/old/uploads/articles/4090/file/Duda%CC%81s IMF 2016 rev1.pdf](https://btk.ppke.hu/storage/tinymce/uploads/old/uploads/articles/4090/file/Duda%CC%81s%20IMF%202016%20rev1.pdf). Utolsó letöltés: 2024. június 12.
- Eco, U.: *Hogyan írjunk szakdolgozatot?*, Budapest, Kairosz, 1996.
- ESSELBORN-KRUMBIEGER, H.: *Von der Idee zum Text. Eine Anleitung zum wissenschaftlichen Schreiben*, 6. Aktualisierte Auflage, Paderborn, Brill – Schöningh, 2022.
- FÓRIS Á.: *Kutatásról nyelvészeknek: bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2008.
- GREINSTETTER, R. – HABERFELLNER, C. – LANG, C. et al.: *Leitfaden zum Wissenschaftlichen Arbeiten*, Salzburg, Pädagogische Hochschule Salzburg, 2019, lásd: [https://phsalzburg.at/wp-content/uploads/2023/03/Leitfaden Wissenschaftliches Arbeiten Sep 2020.pdf](https://phsalzburg.at/wp-content/uploads/2023/03/Leitfaden_Wissenschaftliches_Arbeiten_Sep_2020.pdf). Utolsó letöltés: 2024. június 12.
- GYURGYÁK J.: *A tudományos írás alapjai. Útmutató szemináriumi és tudományos diákköri értekezést, szakdolgozatot és disszertációt íróknak*, Budapest, Osiris, 2019.
- KUSTÁR Z.: *Az Ószövetségi tanszéken benyújtandó írásbeli dolgozatok formai, szerkesztési és hivatkozási követelményei*, Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2023 – *oktatási segédanyag, publikálatlan kézirat*.
- MOLNÁR J.: *A tudományos kutatás módszertana* [évsz. nélkül], Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem] – *egyetemi jegyzet, publikálatlan kézirat*.

O'LOUGHLIN, TH.: Writing a PhD Dissertation in Theology: Some Common Pitfalls, in: *Transformation* 32/2 (2015), 128–134.

SZABÓ K.: *Kommunikáció felsőfokon. Hogyan írjunk, hogy megértsenek? Hogyan beszéljünk, hogy meghallgassanak? Hogyan levelezzünk, hogy válaszoljanak?*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1997, lásd: https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_654_szabo/adatok.html. Utolsó letöltés: 2023. december 17.

TURABIAN, K.: *A Manual for Writers of Term papers, Theses, and Dissertations. Chicago Style for Students and Researchers*, 9th edition, Revised by W. C. Booth, G. G. Colomb, J. M. Williams et al., Chicago – London, University of Chicago Press, 2018.

Jegyzeteim

1. Témaválasztás

2. A források

3. A források feldolgozása

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

4. A dolgozat tartalmi sajátosságai

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Ószövetségi Tanszékének Tanulmányi Füzetei (DÓTTF)

ISSN: 1786-0814

A sorozat eddig megjelent kötetei

- 1) SZABÓ K.: Tárgy- és névmutató Josephus Flavius, *A zsidók története c. munkájához* (DÓTTF 1), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2001.
- 2) KUSTÁR Z.: *A Krónikák könyve. A mű előállása, tanítása, szövegállományának és kanonikus forrásainak szinopszisa* (DÓTTF 2), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2002 (utánnymás: 2020).
- 3) KUSTÁR Z. (szerk.): *„Mint folyóvíz mellé ültetett fa...”. Emlékkötet Dr. Módis László professzor századik születésnapjának tiszteletére* (DÓTTF 3), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2003.
- 4) BAUMGARTNER, W.: *Geschichte der israelitischen Religion. Basler Vorträge. Notiert von Dezső Karasszon* (DÓTTF 4), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2004.
- 5) KUSTÁR Z. (szerk.): *A Pentateuchos forrásművei. Elkülönített szövegállományuk, valamint azonosításuk a Pentateuchos kanonikus formájában M. Noth munkássága alapján* (DÓTTF 5), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2005.
- 6) TÓTH KÁLMÁN: *A héber nyelvtan elemi szabályai. 2., javított és átdolgozott kiadás, szerk.: Kustár Z.* (DÓTTF 6), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2010. — *3., javított kiadás: 2012, — 4., javított és részben átdolgozott kiadás, szerk.: Kustár Z. – Németh Á., 2019, 5., javított és részben átdolgozott kiadás, szerk.: Kustár Z. – Németh Á., 2024.*
- 7) KUSTÁR Z.: *A Protestáns Revideált Újfordítású Biblia (RÚF 2014) ószövetségi részében végzett módosítások. Elvek, eredmények, tartalmi indoklások* (DÓTTF 7), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2017.
- 8) KUSTÁR Z. – REPELIK G.: *A bibliai arámi nyelv alapjai* (DÓTTF 8), Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem, 2019. — *2., javított kiadás: 2023.*
- 9) KUSTÁR Z.: *Deutero-Ézsaiás könyve válogatott fejezeteinek magyarázata (Ézs 40–44)* (DÓTTF 9), Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2021.
- 10) KUSTÁR Z. (szerk.): *Inspiráció az ókorban és a keresztyén hagyományban* (DÓTTF 10), Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2023.

DEBRECEN
2024

